

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEADGOGICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV FF

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**KULTURNÍ ŽIVOT PREMONSTRÁTSKÉHO KLÁŠTERA V NOVÉ
ŘÍŠI V LETECH 1848 – 1948 A JEHO PŮSOBENÍ NA ŠIROKOU
VEŘEJNOST**

Vedoucí práce: PhDr. et PaedDr. Jiří Dvořák, Ph.D.

Autor práce: **Ondřej Madeja**

Studijní obor: AJ-D/ZŠ

Ročník: 5.

2009

ANOTACE

Ondřej Madeja

Kulturní život premonstrátského kláštera v Nové Říši v letech 1848- 1948 a jeho působení na širokou veřejnost

Diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, Historický ústav FF, České Budějovice

Předkládaná práce pojednává na základě dostupných archivních pramenů a relevantní literatury o kulturním životě premonstrátského kláštera v Nové Říši v letech 1848 až 1948 a jeho působení na širokou veřejnost. Hlavním cílem práce je podkrýt každodenní kontakt mezi klášteřem a obcí a rozplést vztahy mezi duchovními a veřejností. První a druhá kapitola této práce nám přibližuje samotnou obec ve spojení s klášteřem jako specifické prostředí, které ovlivňovalo vesnickou společnost. Další tři kapitoly jsou stěžejní částí práce, přičemž v kontextu obecných církevních dějin pojednávají o každodenních událostech, které byly iniciovány klášteřem nebo obcí, a které byly významné pro společenské dění. Pro pochopení vlivu kláštera na jednotlivé osobnosti obsahuje práce 15 stručných medailonků, které reprezentují širokou veřejnost.

Pro vypracování celé práce jsou zásadní archivní prameny uložené zejména v Státním okresním archívu v Jihlavě nebo v Moravském zemském archívu v Brně. K lepší orientaci byly k práci připojeny seznamy představených novoříšského kláštera a obrazové přílohy doplňující text.

ANNOTATION

Ondřej Madeja

Cultural life of Premonstratensian monastery in Nová Říše in 1848-1948 and its incidence to general public

Diploma thesis, University of South Bohemia in České Budějovice, Pedagogical faculty, Institute of History of the Faculty of Philosophy, České Budějovice

The main purpose of the diploma thesis is to describe the social and cultural life of Premonstratensian monastery in Nová Říše during the years 1848 – 1948 and its incidence to general public. The principle aim is to reveal an everyday relation between the monastery and the municipality and to elucidate the affinity between the clericals and public. The first and the second chapter of this thesis are introducing the particular municipality and the monastery as a specific background, which has influenced the rural society. The other three chapters represent the fundamental part of the thesis. General sacred history is introduced in the context of everyday social events which were initiated by the Premonstratensian monastery. Fifteen brief profiles of local people were incorporated to better understand the everyday influence.

The archive sources stored mainly in Moravian provincial archive in Brno or in State archive in Jihlava and the relevant literature are crucial for elaboration of this work. Visual materials and the list of superiors were attached better orientation.

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

České Budějovice, 19. června 2009

Ondřej Madeja

PODĚKOVÁNÍ

Chtěl bych touto cestou poděkovat všem, kteří přispěli ke vzniku této diplomové práce. Děkuji řeholníkům premonstrátského kláštera v Nové Říši za pomoc a inspiraci, panu Milanu Duškovi za věcné připomínky, ochotu a pomoc při hledání pramenů. Děkuji rovněž váženému panu PhDr. et PaedDr. Jiřímu Dvořákovi, Ph.D, vedoucímu této diplomové práce, za jeho cenné rady, ochotu a velkou trpělivost. Poděkování patří i ostatním členům FF JČU za podnětné diskuze a konzultace.

Obsah

1. Úvod.....	3
2. Představení Nové Říše	7
2.1 Geomorfologické členění - Nová Říše.....	7
2.2 Stručné dějiny premonstrátského řádu.....	8
2.3 Historie kláštera do roku 1848	9
3. Kulturní prostředí	15
3.1 Kostel sv. Petra a Pavla.....	15
3.2 Varhany a hudební sál.....	17
3.2.1 Bratři Vraničtí a Jan Novák.....	19
3.2.2 Klášterní skladatelé	20
3.3 Klášterní knihovna	21
3.3.1 Knihovna a veřejnost.....	26
3.4 Klášterní obrazárna	27
3.4.1 Klášterní sbírka	27
3.4.2 Novoříšští malíři.....	30
4. Kulturní života a dění v Nové Říši 1848-1918	32
4.1 Církevní dějiny v kontextu kláštera v letech 1848-1918	32
4.2 Události v obci v letech 1848 - 1918	36
4.3 První světová válka	41
4.4 Otokar Březina	44
4.4.1 Básníkův životopis.....	44
4.4.2 Básníkova stopa v Nové Říši	46
5. Kulturní života a dění v Nové Říši 1918-1938	49
5.1 Církevní dějiny v kontextu kláštera v letech 1918- 1938	49
5.2 Události v obci v letech 1918-1938	53
5.3 Spolková činnost.....	58
5.4 Josef Florián	62
5.4.1 Floriánovo nakladatelství.....	62
5.4.2 Floriánův vztah ke klášteru	63
5.5 Svět vědy a techniky v Nové Říši	66
5.6 Sociální a zdravotnická činnost.....	71
5.6.1 Dobročinný ústav	73
5.6.2 Konvent v roli zdravotnické organizace	74
5.7 Angažovanost kláštera v politickém klání	76
6. Kulturní život a dění v Nové Říši 1938-1948	82
6.1 Život v obci během válečných let	82

6.2 Odbojová činnost v Nové Říši	84
6.3 Přepadení kláštera nacisty roku 1942.....	85
6.4 Osvětimská „misie“ a působení v koncentračních táborech	87
6.5 Závěr války a poválečná obnova.....	89
6.6 Umlčení kláštera komunisty- akce „K“.....	92
7. Epilog- klášter po roce 1989 a jeho současný	95
8. Závěr	96
SOUPIS PŘEDSTAVENÝCH NOVOŘÍŠSKÉ KANONIE	98
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY:.....	102
SEZNAM ZKRATEK:.....	108
PŘÍLOHY:	110

1. Úvod

Katolická církev hrála v evropském prostředí od svého počátku nezastupitelnou roli v duchovní, kulturní a sociální sféře každodenního života většiny obyvatel. Nejinak tomu bylo také v Nové Říši, malé obci na Moravě, která vznikla a rozvíjela se v sousedství místního premonstrátského kláštera. Přítomností kláštera a jeho působením během staletí se toto místo stalo centrem vznešené kulturní tradice regionu. Jeho působení a činnost často překračovaly i hranice kraje, což je dnes bohužel opomíjeno. Cílem této práce je podkrýt a rozplést vzájemné vlivy a vztahy mezi klášterem a veřejností respektive mezi duchovními a širokou veřejností. Veřejnost je v této práci reprezentována řadou krátkých medailonků konkrétních lidí. Důraz je kladen na kulturní život a veřejné dění vznikající z iniciativy kláštera.¹ Záměrně byl vynechán duchovní život kláštera a duchovní vliv konventu na místní společnost, jenž je detailně popsán v literatuře, a který se ostatně nikterak neliší od jiných farností. Zkoumaným časovým obdobím je sto let, ve kterých společnost i církev prošly řadou změn, jež se více či méně reflektovaly rovněž do života novoříšských obyvatel.

Tato práce je první, která se důkladně zabývá dějinami novoříšského premonstrátského kláštera v letech 1848–1948. Pro obecné uchopení tématu jsem využil monografií celostátního charakteru známých autorů.² Absence literatury zabývající se konkrétně novoříšským premonstrátským klášterem byla z hlavní části nahrazena heuristikou archivních materiálů a regionálního tisku. Základním zdrojem informací se staly archiválie z proveniencí Státního okresního archivu v Jihlavě, Jindřichově Hradci a z Moravského zemského archivu v Brně, kde se nachází většina relevantních písemností. Jednalo se většinou o písemné prameny sdělovací, pamětní nebo evidenční povahy. Z velkého množství relevantních materiálů Moravského zemského archivu jsem byl ale nucen čerpat značně komplikovaně skrze církevní instituce, neboť fond *Premonstráti Nová Říše* pro 19. stol. není dosud uspořádaný. Pro lepší orientaci

---

¹ Kulturním životem je chápán soubor výsledků veškeré tělesné a duševní činnosti, která utvářela místní venkovskou společnost. To zahrnuje jak kulturu hmotnou (soubor materiálních hodnot společnosti), tak kulturu duchovní (soubor výsledků činnosti lidské společnosti v oblasti vědy a umění, popř. společenského života vůbec).

² Mezi nejdůležitější publikace patří: K. D. ČERMÁK, *Premonstráti v Čechách a na Moravě, Stručné vypsání osudů jednotlivých bud' ještě stávajících, nebo již vyhlazených klášterů tohoto řádu*, Praha 1877; D. FOLTÝN a KOL., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005; B. ARDURA- K. DOLISTA, *Premonstráti v Čechách, na Moravě a na Slovensku*, Praha 1993.

v tématu bylo nutné prostudovat i publikace regionálního charakteru, které vznikly přímo v Nové Říši nebo v blízkém okolí.³ Tyto použité studie nechávají dostatečný prostor pro komparaci regionální problematiky se situací a vývojem v celonárodním měřítku. Na základě tohoto porovnání pak můžeme kriticky hodnotit místní, často subjektivně pojaté práce především vzpomínkového charakteru. Případně lze také v kontextu celostátního měřítko objektivně posoudit závěry regionálního výzkumu, přijmout či odmítnout specifické regionální odchylky.

Velice těžké, či v podstatě nemožné by bylo oddělit klášterní dějiny od dějin obce, a tudíž bylo nutno prostudovat i monografie, které se přímo zabývají historií a správou obce Nové Říše nebo okolního regionu.⁴ V části pojednávající o dějinách kláštera po roce 1918 bylo možno rovněž využít cenných výpovědí místních pamětníků, které jsou pro objasnění některých vztahů naprosto klíčové.

Práce diachronní metodou prochází celé období v letech 1848 až 1948, přičemž práce je rozdělena do tří časových úseků. Prvním úsekem je doba od revolučního roku 1848 do roku 1918 a založení samostatného Československa. Druhým úsekem je meziválečné období, kdy církev, stát a společnost procházely bouřlivým vývojem směřujícím k rozluce mezi církví a státem. Posledním časovým úsekem je období druhé světové války a doba poválečná, která pro chod katolické církve v naší zemi nepřinesla nic dobrého a každodenní život většiny obyvatel v mnohém zesvětštila. I podle těchto časových úseků je zřejmé, že kromě samotného kulturního dění v malé obci, si tato práce dává za cíl reflektovat celoevropské dění do každodenního života venkovských obyvatel.

Celá práce je členěna do pěti hlavních kapitol. První kapitola se snaží obecně uvést do prostředí Nové Říše, přičemž obsahuje geomorfologický popis obce, stručné dějiny premonstrátského řádu a dějiny novoříšského konventu do roku 1848, kdy fakticky navazuje na stěžejní období.

---

³ J. KUNKA, *Nová Říše. Klášter premonstrátů 1211-1936*, Nová Říše 1936; C. ŽÍDEK, *Klášter premonstrátský v Nové Říši 1211-1911*, Nová Říše 1911.

⁴ Mezi publikacemi, které se přímo zabývají obcí Novou Říší a okolím, je nejvýznamnější: M. NOVÁKOVÁ, *Nová Říše*, Brno 1971; M. DUŠEK, *Nová Říše*, Nová Říše 2007; KOLEKTIV, *Dějiny Dačic*, Dačice 2002; J. TIRAY, *Vlastivěda moravská. Telecký okres*, Brno 1913.

Druhá kapitola pojednává o samotném prostředí kláštera. Je nutné si uvědomit, že společnost byla mnohdy více než řeholníky ovlivňována kulturním prostředím, které řeholníci budovali, a ve kterém působili. Konkrétním příkladem budiž vzácná klášterní knihovna, která se pro řadu osobností stala důležitým zdrojem poznání a inspirace. Proto se tato kapitola snaží popsat nejzákladnější ohniska zájmu veřejnosti. Tím je logicky na prvním místě klášterní chrám a kaple, pak hudební sál, klášterní obrazárna a v neposlední řadě již zmíněná místní knihovna. Stručně je tedy popsána historie jednotlivých míst, jejich vývoj v letech 1848 až 1948 a pro lepší poznání konkrétních souvislostí je ke každému místu připojena osobnost, jehož životní cesta byla klášteřem ovlivněna.

Následující tři kapitoly jsou pak stěžejní částí celé diplomové práce. Každá z těchto tří chronologicky řazených oddílů má podobný profil a snaží se stejným pohledem charakterizovat kulturní a veřejné dění v Nové Říši. První část vždy popisuje obecné církevní dějiny v daném období v kontextu novoříšského kláštera. Následuje souhrn událostí, které se v obci udály, nebo které premonstrátský konvent inicioval. První kapitolu doplňuje část věnovaná významné osobnosti, básníku Otokaru Březinovi, jenž v Nové Říši působil a v místním klášteře hledal inspiraci do svých děl, která mu přinesla celonárodní věhlas.

Druhá kapitola se zabývá obdobím mezi roky 1918 a 1938. Stejně jako kapitolu první ji uvozuje souhrn obecných církevních dějin v kontextu kláštera a oddíl věnovaný událostem v obci v daném období. Pro lepší poznání mimoklášterních aktivit novoříšských řeholníků obsahuje tato část podkapitoly věnující se politickému klání konventuálů, vědeckému životu kláštera a podkapitolu popisující zdravotně-sociální činnost konventu. Druhou kapitolu uzavírá část věnovaná nakladateli Josefu Floriánovi a jeho komplikovanému vztahu k Nové Říši.

Poslední kapitola nastiňuje život kláštera a obce za druhé světové války a následné přepadení konventu nacisty. Válečné útrapy pak dokresluje výpověď řeholníků popisující pobyt v koncentračních táborech, který přežila jen hrstka novoříšských premonstrátů. Popisovaný konec světového konfliktu a poválečné atmosféra pak pomalu navazuje na další útrapy spojené s komunistickým totalitním režimem a následné omezování církve spojené s likvidací mužských klášterů. Tím je fakticky

naprosto utlumen kulturní život v obci, který byl po staletí v režii místního kláštera. Kapitola s názvem epilog už jen kratičce reflektuje současnou situaci a obnovu kláštera v Nové Říši.

2. Představení Nové Říše

2.1 Geomorfologické členění - Nová Říše

Městečko Nová Říše se nachází na Českomoravské vrchovině v centrální části Křižovnické vrchoviny v jihozápadní části Moravy nedaleko od historických hranic Čech a Moravy. Udávaná průměrná výška obce je 536 m.n.m., přičemž nejvyšší část obce dosahuje 554 m (školní budova) a nejnižší bod 524 m je v místě mostu přes říčku Vápovku. Právě na pravém břehu říčky Vápovky, která spadá do povodí Dyje, je obec v mírném svahu rozložena. Tento svah poté navazuje na hřeben Brtnické vrchoviny, která se táhne asi 20 km jihozápadním směrem. Nejvyšším bodem okolí je nedaleko se nalézající vrchol Bába s 665,1 metry. V současné době má obec 855 obyvatel.

Obec v podstatě doplňuje pomyslný trojúhelník s kulturními centry v Telči a Dačicích. Nejbližší vlakové spojení je právě v Telči, která je vzdálena asi 9 km západně. Nejsnadnější dostupnost je po silnici vedoucí z Telče do Krasonic nebo po silnici z Dačic do Staré Říše. Oběma těmito trasám tvoří obec přirozenou křižovatku. Nová Říše se nalézá v kopcovité krajině zemědělského rázu v obklopení lesů, malebných údolí a rybníků, v krajině dosti romantické, což ve svých dílech dokazuje i několik básníků a malířů.

Klima je příjemné, mírně vlhké s průměrnou roční teplotou 6,5- 7 °C. Vlhkost okolo 80% částečně ovlivňuje novoříšská přehrada postavená v letech 1980- 1986 na horním toku Vápovky, tzv. Olšanském potoku. Objem nádrže je 2 925 000 m³. Pitná voda z této nádrže zásobuje nejen Novou Říši a přilehlé obce, ale především Telčsko a Třešťsko. Z pohledu botaniky jsou určujícími vegetačními faktory nadmořská výška a geologický podklad. Nejcennější je bylinné patro s bledulí jarní, jalovci, kokoříky mnohokvětými a s kriticky ohroženou mydlicí lékařskou a rozrazilem rozprostřeným. Z fauny stojí za zmínku pstruhový úsek říčky Vápenky a útočiště obojživelníků. Vyskytují se zde ropuchy, několik druhů skokanů, čolek horský, užovky, ještěrky a zmije obecná.⁵

Historie obce je od počátku nerozlučně spjata s místním premonstrátským klášterem. Panství, jež ke klášteru náleželo, postavilo Novou Říši do pozice správního, kulturního a politického centra dominia na celé století.

---

⁵ L. ČECH a KOL., *Chráněná území ČR VII. Jihlavsko*, Praha 2002, s. 197- 216.

2.2 Stručné dějiny premonstrátského řádu

Řád řeholních kanovníků sv. Norberta neboli řád premonstrátů uvedl do českých zemí olomoucký biskup *Jindřich Zdík* (†1150) z panujícího rodu Přemyslovců.⁶ Během své poutě do Svaté země v letech 1137-1138 blíže poznal obětavou činnost tohoto řádu na poli náboženském, charitativním i sociálním, kterou vyvíjeli členové kláštera sv. Habakuka v Jeruzalémě. Všestranná činnost mohutně se rozvíjejícího, mladého a teprve nedávno založeného řádu (1120) naplnila zbožného a vzdělaného biskupa *Zdika* natolik, že údajně sám na sebe v chrámě Božího hrobu v Jeruzalémě vzal řádový bílý oděv a přišel s nápadem uvedení tohoto řádu do své vlasti. Pro svůj záměr získal roku 1139 pražského biskupa Jana a samotného knížete *Vladislava II*, a tak roku 1140 v Praze na „*Strahově*“, zvaném Sion vystavěli nádherný klášter latinsky zvaný *Regia Canonica Stahoviensis in Monte Sion*.⁷

Premonstráti se rychle rozšířili a převzali benediktinská opatství v *Želivu* (1149), *Litomyšli* (1150) a *Hradisku v Olomouci* (1150). Později sami založili další kláštery: *Milevsko* (1184), *Louka* (1190), *Teplá* (1193) a *Zábrdovice u Brna* (asi 1200).⁸ Kláštery nabývaly na významu, takže Strahovské opatství se stalo v druhé polovině 12. stol opravdovou „kolébkou“ pražských a olomouckých biskupů, kterých z tohoto kláštera vyšlo celkem 11.⁹ Mnoho premonstrátských řeholníků, kteří žili ve 12.-13. stol. v českých klášterech je uctíváno jako ctihodní a blahoslavení: např. *Jan* (†1157), *Gotšalk* (†1196), *Hroznata* (†1217) a *Jarloch* (†1228).¹⁰

Nejenže se premonstráti rychle zapojili do pastorační činnosti, ale zároveň působili s velice dobrými výsledky i v jiných oblastech, např. v zemědělství či zakládání škol. Česká šlechta jim svěřovala výchovu svých dětí a řízení veškeré sociální a hospodářské politiky. Je známo, že sama blahoslavená Anežka Česká dostala první

---

⁶ D. ČERMÁK, *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, Praha 1877, s. 4.

⁷ TAMTÉŽ.

⁸ T. ŘÍHA, *Dějiny premonstrátských klášterů v českých zemích*, in: T. Z. ŘEHÁK (ed.), *Svatý Norbert a jeho dílo*, Řím 1971, s. 195-243.

⁹ TAMTÉŽ. V Praze se stali biskupy: Gotthard, Bedřich z Putelendorfu, Valentin, Jindřich Břetislav a Daniel II.; v Olomouci: Jan III., Jan IV., Dětleb, Pelegrim, Kajim a Engelbert.

¹⁰ TAMTÉŽ, s. 243. 14. září 1898 byl uznán Svatým stolcem kult blahoslaveného Hroznaty, řeholníka a mučedníka. Viz dekrety posvěcené kongregace obřadů v *Registrum Decretorum in causis Servorum Dei*, 1897.

výchovu u Premonstrátek v Doksanech a že opat Jarloch napsal jednu z prvních českých kronik.¹¹

Současně s mužskou přišla i ženská větev tzv. řeholních kanovnic premonstrátek, a to rovněž na *Strahov* (1140); jejich klášter byl však roku 1444 přenesen do *Doksan*; ve 12. stol vznikly ještě tři další jejich kláštery: *Louňovice* (1149), *Dolní Kounice* (1183) a *Chotěšov* (krátce před 1200).

2.3 Historie kláštera do roku 1848

O založení kláštera v Nové Říši se bohužel nedochovaly žádné prameny. Naprostý nedostatek současných písemných památek tedy nedovoluje zjistit prvopočáteční majetkový stav kláštera ani okolnost, zda již tehdy bylo okolí kláštera obydleno nebo stalo-li se tak až po založení a vybudování kláštera. Podle klášterní tradice stál u jeho vzniku roku 1211 Markvart z Hrádku, podle barokní tradice „supremus dux militiae“, a jeho žena Vojslava, kteří sídlili na hradě nad říčkou Vápovkou, kde se nyní rozkládá vesnice Červený Hrádek.¹² Tomu napovídá i klášterní znak, jehož hlavní figura, okřídlená maršálská hůl, vznikla chybným přenosem šikmého břevna s křídly ze znaku rodu z Hrádku. Podle sporých písemných odkazů z pozdější doby se lze domnívat, že původní nadání kláštera v Nové Říši bylo malé: nějaké polní tratě a les v okolí Nové Říše, ves Martinice u Brna a dva vinohrady v Polehradicích. S určitostí se ví, že roku 1258 klášter vlastnil jeden lán ve Staré Říši a bral desátky z okolních vsí, kde klášterní kněží vykonávali duchovní správu. Pozdější zvětšení klášterního majetku je třeba přičíst jednak novým dobrodincům, jednak přínosům zemanských dcer, které do kláštera vstupovaly.¹³ V samotné Nové Říši navíc až do 1. poloviny 16. století zůstalo nevelké zboží, jehož majitelé sídlili na tvrzi polohou snad navazující na sídlo zakladatele kláštera.¹⁴ Novoříšský konvent byl osazen prostřednictvím kláštera v Zábrdovicích, jak o tom svědčí titul „otec-opat“, jehož opat

---

¹¹ T. ŘÍHA, c. d., s. 286. Česky byla Jarlochova kronika vydána naposledy v Praze roku 1957 s názvem, *Letopis Vincenciův a Jarlochův*.

¹² C. ŽÍDEK, *Beschreibung des Prämonstratenser Neu Reisch*, Wien 1882, s. 4.

¹³ J. KUNKA, *Nová Říše, klášter premonstrátů*, Brno 1936, s. 10.

¹⁴ D. FOLTÝN a KOL., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2001, s. 456.

ze Zábřdovic užíval.¹⁵ První řeholnice s největší pravděpodobností přišly z kláštera v Dolních Kounicích.¹⁶ Jako první se dochovalo jméno probošta Hermana z roku 1248 a Gottfrieda z roku 1257.¹⁷ První významnější osobou byla v polovině 14. století představená Jitka.¹⁸

Od poloviny 13. stol. máme první zmínky o církevní správě a o hospodářském působení kláštera. Výsada Přemysla Otakara II. z roku 1278, kterou se soudně uložené pokuty odváděly klášteru, byla prvním krokem k imunitě z roku 1363. Roku 1301 byla pod správu kláštera inkorporována fara v nedaleké Staré Říši, o deset let později fara krasonická. Roku 1331 papež Jan XXII. potvrzuje klášteru jeho državu a status a bere jej pod svou zvláštní ochranu. Od počátku 14. století přibývá klášteru pozemkových držav. Buď koupí (např. dvory v Meziříčku a Nové Říši) nebo především pomocí darů šlechtických dcer vstupujících do kláštera.¹⁹ V roce 1363, na žádost novoříšského probošta, povýšil markrabí moravský Jan Novou Říši na městečko a udělil jí výroční trh v oktávě sv. Petra a Pavla.

Doba rozkvětu kláštera byla však záhy přerušena husitskými válkami. Jediné prameny, odkud se dozvídáme o nepokojích v Nové Říši, jsou „*Letopisy Zábřdovické*“. Letopisy se zmiňují o katastrofě v letech 1423 a 1424, kdy byl klášter husitskými vojsky vyloupen a část ženského konventu byla údajně utopena v nedalekém rybníku. Roku 1430 dokončil úplně dílo zkázy Prokop Holý, když nechal celý klášter srovnat se zemí.²⁰ Nová Říše byla válkou sužována ještě v následujících letech. Konvent se pokusil po válkách získat zpět odnesený majetek, ale i když král Ladislav potvrdil privilegia a Jiří z Poděbrad udělil roku 1457 městečku druhý výroční trh na sv. Voršilu, průchod vojska druhého z nich o rok později na Novou Říši těžce dolehl.²¹ V roce 1467 papež Pavel II.

---

¹⁵ Opatí zábřdovští byli vzhledem k tomuto klášteru nazýváni „otci-opaty“, poněvadž jejich prostřednictvím událo se osazení kláštera řeholními pannami. Tento název neznamenal jen poctu, nýbrž označoval dozorčí orgán, vybavený velkou pravomocí vůči podřízenému klášteru, do jehož správy a osudů podle potřeby pronikavě zasahoval.

¹⁶ D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2001, s. 456.

¹⁷ J. KUNKA, *Nová Říše, klášter premonstrátů*, Brno 1936, s. 9. O prvních proboštech se toho mnoho neví. Teprve od roku 1257 jsou jména proboštů posloupně seřazena podle seznamu, který roku 1666 sepsal probošt Adam Skotnický. Není však zaručeno, že nevykazuje drobných mezer. Jen o málokterém z uvedených proboštů lze něco více poznamenat; jsou pro nás veskrze pouhými jmény.

¹⁸ klášterní anály, Představená panna Jitka působí v klášteře za proboštů Jindřicha a Hostislava. V análech je nazývána jako „Magistra“ nebo „druhá zakladatelka“ kláštera, a to z důvodu velkých zásluh na rozkvětu kláštera.

¹⁹ anály, R. 1345 například klášterní panna Eufemie věnuje klášteru otcovský podíl tří lánů v Cizkrajově.

²⁰ J. KUNKA, *Nová Říše, klášter premonstrátů*, Brno 1936, s. 11.

²¹ D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2001, s. 456.

vyjmul klášter z jurisdikce olomouckého biskupa a vzal ho do své ochrany. Úpadek panenského kláštera vyvrcholil poprvé na počátku 16. století, kdy král Vladislav svěřil tzv. „opravu“ nad klášterem Jindřichu z Hradce a na Telči, který si však počínal velmi nestandardně a nezákonně.²² Druhý úpadek nastal, když tři premonstrátky ze čtyř zemřely a poslední převorka Anna Černická z Kácova, jediná přeživší, byla roku 1596 přinucena opustit Novou Říši a vstoupit do konventu v českém Chotěšově. To vlastně znamenalo konec ženského kláštera, avšak tehdejší probošt Šebestián Chotěbořský vykonával přes nejrůznější tlaky svůj úřad nadále. Snahy probošta Adama Skotnického (1605-31) o restauraci kláštera, hospodářské povznesení panství i jeho rekatolizační působení byly zprvu úspěšné, ukončila je však třicetiletá válka, na jejímž počátku (1619) byl klášter vypleněn Kryštofem z Říčan a z kostela se stala nekatolická modlitebna. Probošt Adam Skotnický však v letech 1605-1631 přestavěl konvent, jehož součástí se tehdy stala nově vybudovaná kaple sv. Anny, v níž je umístěno sousoší sv. Anny Samotřetí, jedno z významných děl krásného slohu kolem roku 1400 v Čechách.

Na svátek Nejsvětější Trojice dne 16. května 1641 došlo za jeho nástupce Václava (Vavřince) Plozara ke konečné proměně kláštera v Nové Říši na mužský konvent, když sem bylo ze Zábrdovic uvedeno 7 kanovníků. Další rozvoj kláštera byl ještě přerušeno, když novoříšský klášter, městečko a jeho okolí vyplenili roku 1645 švédská vojska.²³ Po skončení nepokojů třicetileté války získal probošt Engelbert Benátka a jeho nástupci od papeže Innocence X. právo pontifikálií (1654)²⁴ za apoštolskou činnost, což svědčí o tom, že rekatolizační činnost kláštera v regionu nebyla zanedbatelná. Ve stejné době byla také u kláštera zřízena konventní zahrada, která byla obehnaná zdí. Za dob probošta Benátka se počet kanovníků blížil dvaceti, na přelomu 17. a 18. století jich tu bylo třináct. Během působení jeho nástupce probošta Matouše Sebastanského byl klášterní život rušen obavami před vpádem Turků a Tatarů na Moravu, při čemž stálým stěhování se poškodilo či zničilo mnoho uměleckých,

---

²² J. KUNKA, *Nová Říše, klášter premonstrátů*, Brno 1936, s. 14. Jindřich z Hradce i přes právo svobodné volby probošta vnutil pannám (za překvapivého souhlasu zábrdovického otce-opata Wolfganga) světského kněze z Bavor Kryštofa Peugara z Rietzenschlagu, který panny utiskoval a žil nezřízeným životem.

²³ MORAVSKÝ ZEMSKÝ ARCHÍV (dále jen MZA) Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, Dodatky Dolista č. 5. Při odchodu Švédi odvěkli s sebou dva kněze a jednoho klerika jako rukojmí do Jihlavy a propustili je až po složení velikého výkupného. Po Švédech přišli císařští vojáci a nepočínali si o moc lépe. Nesnáze s vojskem trvaly až do roku 1649.

²⁴ J. KUNKA, *Nová Říše, klášter premonstrátů*, Brno 1936, s. 21. Odznaků této důstojnosti, berly totiž a mitry, dostalo se proboštu slavnostním způsobem v kostele Věch Svatých v Olomouci teprve roku 1657.

knižních i archivních památek. V této době zde totiž bylo zřízeno domácí filozofické studium.²⁵

I přestože doba byla neklidná, probošt Matouš se pustil do velkého díla. Na místě starého a sešlého chrámu chtěl vybudovat nový, lépe vyhovující potřebám a vkusu své doby. A tak byl 1. července 1676 položen základní kámen ke stavbě konventního chrámu sv. Petra a Pavla. Jeho projektantem se stal brněnský zednický a fortifikační mistr Pavel Weinberger (Wimperger), který zde pracoval do své smrti roku 1681. Při výstavbě chrámu se kladl důraz na spřízněnost novoříšského a zábrdovického konventu. Stavitelem zábrdovického chrámu byl totiž rovněž Pavel Weinberger, avšak stavěl zřejmě podle projektu Giovanni Pietra Tencally. Půdorys chrámu je tedy kopií chrámu v Zábrdovicích. Fasáda chrámu však byla již invencí Weinbergrovou, i když taktéž inspirovanou vysokým pilastrovým řádem Tencallových chrámových projektů.²⁶ Roku 1683, když se už stavba blížila svému zakončení, vypukl v městečku oheň, který kromě 17 domů zachvátil klášter i kostel, jehož klenba se následně zřítla.²⁷ Probošt Karel Kratochvíle (1687-98), loucký premonstrát, po této tragické události, která přivedla klášter na samý okraj zkázy, povolal ke stavbě zednického mistra ze Znojma Bartoloměje Hasslera, který 12. května 1688 započal opravu vyhořelého chrámu. Znovu jej zaklenul a celou stavbu omítl. Současně také probíhala rekonstrukce sousedních budov konventu. Interiér chrámu byl dokončen roku 1707. K nejvzácnějšímu vybavení kostela z doby jeho dostavby patří obraz svatých Petra a Pavla nad hlavním oltářem od benátského malíře Adama Enze z roku 1705, chórové lavice z roku 1696 s pozdějšími dodatky a zejména dřevěná kazatelna od nejmenovaného autora²⁸ z doby kolem roku 1700 překypující nádherou a bohatostí figurálního i rostlinného dekoru, propracováním téměř překračující možnosti materiálu.

Za proboštů Bernarda Leopolda z Lowenthalu a Petra Pavla Kredise se konvent angažoval v osídlováních pustých vsí Sedlatice a Svojkovice, došlo i k vystavění zájezdních hostinců u Svojkovic a na Hladově. Kvůli nedostatku kněží v diecézi působili klerici z Nové Říše na zhruba čtyřiceti světských farách na celé západní Moravě a jejich počet nadále vzrůstal. Největší zásluhu na tom evidentně měl úřad

---

²⁵ D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2001, s. 456.

²⁶ TAMTÉŽ, s. 457.

²⁷ Podivuhodným způsobem ušetřil požár obraz Panny Marie Bolestné, která visela na zdi jedné cely, i přesto, že ostatní zařízení kompletně shořelo. Dodnes tento obraz, který touto událostí získal duchovní hodnotu, visí v boční chrámové kapli.

²⁸ Autor kazatelny, stejně jako doba jejího vzniku je nám neznámá. Jediná signatura, která na ní je, nese jméno „Arbeit“

schopného probošta Augustina Nepomuka Výminka (1725-1755), kterému se podařilo zlepšit klášterní ekonomiku, ale především dosáhl povýšení dosavadního proboštví na opatství roku 1733. Pruská armáda, která vpadla roku 1724 do země, sice způsobila klášteru citelné škoda, přesto se opatovi Augustinovi podařilo podstatně snížit zadluženost kanonie.

Druhým opatem se stala osoba přímo ze středu domácího konventu, novoříšský rodák Josef Bernard Pelikán (1756-1792).²⁹ Ten nechal postavit několik nových staveb na klášterním panství (fara a farní kostel v Krasonicích a ve Staré Říši, dvůr v Sedlonicích). Pro klášterní kostel nechal pořídit nové varhany a čtyři zvony. S jeho jménem jsou spojeny zásluhy o knihovnu, jejíž sál nechal opravit a vymalovat freskami od brněnského malíře Ignáce Mayera a nakoupil nové knihy.³⁰ Počet kleriků v roce 1781 dosáhl čísla 24. Opat Josef Bernard Pelikán dále nechal roku 1758 objednat cyklus maleb premonstrátských světců od malíře Jana Lukáše Krackera. Poté přistoupil ke stavebním úpravám chrámu a konventu. V letech 1766-1767 znojemský malíř Jan Lukáš Kracker vyzdobil za 1400 zlatých vnitřek chrámu cennými freskami. Namaloval i boční oltáře.³¹

Po smrti opata Josefa byl roku 1793 zvolen Nepomuk František Pelikán (1793-1819), rodák z Telče, který povznesl klášter k velikému kulturnímu rozkvětu. Po bezvýsledném jednání se státními úřady o převzetí bývalého jezuitského gymnázia opat zahájil výstavbu nové prelatury a zřídil gymnázium roku 1800 v klášteře. Výstavba trvala v letech 1797-1807. V nové části byl hlavní sál prelatury a nově vzniklá klášterní obrazárna (1799-1806). Poslední částí kláštera byla novostavba prefektury roku 1801, která byla vystavěna jako jediné křídlo přilehající k prelatuře. V něm bylo umístěno zmíněné gymnázium a šlechtický konvikt. Po pouhých osmi letech (1800-1808) musela být činnost ústavu zastavena kvůli obtížným finančním podmínkám.³² Od roku 1810 se klášter spolupodílel na udržování proslulého filozofického ústavu v Brně, kde Novoříšští vyučovali matematiku a fyziku.

Nová podoba kláštera, která uzavírala dějiny barokního umění na Moravě, však netrvala dlouho. Roku 1813 postihla klášter asi největší pohroma, když toho roku

---

²⁹ J. KUNKA, *Nová Říše, klášter premonstrátů*, Brno 1936, s. 24.

³⁰ V. DOKOUPIL, *Dějiny klášterních knihoven ve správě universitní knihovny v Brně*, Brno 1972., knihovna má dodnes původní regály.

³¹ D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2001, s. 456.

³² J. KUNKA, c. d., s. 25, Nedostatek finančních prostředků na chod gymnázia a šlechtického konviktu byl způsoben zejména napoleonskými válkami a státním krachem doprovázeným rekvizicí stříbrných a zlatých bohoslužebných předmětů.

vyhořel. Roku 1821 vyhořelo rovněž městečko Nová Říše. Z interiérů kláštera zůstal zachován chrám, přilehlé křídlo s kaplí sv. Anny a knihovna (i tak ale požár zničil pět až šest tisíc svazků ve spodních patrech). Opat Jan Nepomuk Pelikán se okamžitě pustil do obnovy kláštera. To ovšem vedlo k obrovskému zadlužení. Jen za rok 1814-1815 se dluh 32 532 zl., který měl klášter již před požárem, rozrostl na 54 479 zl.³³ Konvent se nemalou mírou taktéž podílel na financování stavby rovněž shořelého kostela v Krasonicích. Nemalé finanční prostředky musel klášter financovat také do vyhlášeného biskupského filozofického ústavu v Brně, zřízeného roku 1807.

V letech 1810 až 1856 platil novoříšský klášter jednoho „zkoušeného“ profesora, klášter v Rajhradě a Starém Brně posílal po dvou profesorech a posledního, šestého, pro přírodopis a hospodářství, platil stát ze studijního fondu.³⁴ Od roku 1819 posílal novoříšský konvent na místo profesora vždy někoho ze svého kruhu. Prvním byl tedy v letech 1819- 1823 Norbert Ritschel.

Co se týče opata Jana Nepomuka Pelikána, tak ten se z otřesu po požáru z roku 1813 nikdy zcela nezotavil a dne 18. ledna 1819 v Nové Říši zemřel. Jeho nástupcem byl 2. září 1819 zvolen Jan Baptista Sobotka, kterému v té době bylo 75 let. Ten zemřel o rok později, 4. listopadu 1820. Mnohem déle tak působil v opatské funkci rodák z Velké Bíteše, Ferdinand Seka (1821- 1852). Po zvolení dne 5. července 1821 se zaměřil na celkovou stabilizaci a konsolidaci finančních poměrů kláštera. To se mu také v relativně krátkém čase povedlo, takže roku 1844 byl klášter zcela oddlužen. Přitom v roce jeho volby činily závazné pohledávky 41 171 zl.³⁵ Obnovou a stabilizací kláštera započala nová éra konventu.

---

³³ N. RITSCHEL, *Geschichte des praemonstratenser Stiftes Neureisch III*, Nová Říše 1819, s. 17-19.

³⁴ F. ŠUJAN, *Vlastivěda Moravská. Dějepis Brna*, Brno 1902, s. 303. Povinnost podílet se na vydržování olomouckého semináře na moravské kláštery pokusil přenést již roku 1614 kardinál František Dietrichštejn. Jeho plán na výchovu kněží v olomouckém semináři, kam měly kláštery povinně posílat své členy a platit za ně obnos určený kardinálem, ale pro odpor klášterů nevyšel. Novoříšský klášter měl posílat jednoho kněze a jednoho klerika, což by v té době stejně nebylo možné.

³⁵ MZA, Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, Dodatky Dolista č.5.

3. Kulturní prostředí

Kultura, společenské dění a veřejná činnost je vždy spjata s určitým podhoubím, na kterém může vyrůstat, působit a dále se rozvíjet. Kultura je logicky spojena s určitým hmotným prostředím. Stejně jako například umění nemůže fungovat bez umělců.³⁶ Stejně tak kulturní dění se musí někde odehrávat a něčím působit. Nová Říše a celý okolní region má své kulturní podhoubí právě v podobě premonstrátského konventu, jehož historie jde ruku v ruce s celou obcí. Pro lepší pochopení kulturního života kláštera a obce je nutno se nejprve seznámit s prostředím, které hraje klíčovou roli ve společenském dění místního obyvatelstva.

3.1 Kostel sv. Petra a Pavla

Kostel je místem, kde se odehrává stěžejní duchovní život věřících. Zároveň má ale od samého počátku křesťanství i funkci společenskou, kde se křesťanská komunita pravidelně schází, informuje a navzájem ovlivňuje. V Nové Říši tomu nebylo jinak. Místní klášterní kostel je postaven v barokním stylu, délka je 45 m, šířka 12 m v lodi a 9 m v presbytáři. Jedná se o jednolodní chrám, který je orientovaný obdélníkovým presbytářem na východ. Na západě je ohraničen mohutným vstupním průčelím. Na obou stranách ve střední části hlavní lodi se nachází stylově stejné kaple usazené kolmo na osu chrámu. Vnitřní fasáda je členěna symetricky rozloženými pilastry vysokého řádu, které jsou ukončené pod klenbou římsovými hlavicemi. Mezi pilastry jsou ve dvou řadách pod sebou zasazena čistě průhledná okna. Vstupní průčelí má po obou stranách věže zakončené hruškovitými báními. Venkovní průčelí je rovněž odlehčeno pilastry, které probíhají vertikálně po celé délce. Věže svírají volutový barokní štít s nikou osazenou sochou Panny Marie. Obě věže jsou opatřeny hodinami.³⁷ Ve spodní střední části průčelí je vstupní portál s pilastry nesoucí složitou barokní římsu. Po stranách jsou niky se sochami sv. Norberta a sv. Augusta. Presbytář je bez apsidy. Vnitřní prostory jsou zaklenuty valenou klenbou, která je ve chrámu stlačená, v kněžišti už je valená klenba klasického typu. Na skutečné tvary říms, ostění a výklenků navazuje bohatá iluzivní výmalba s klenebními freskami, které v letech 1766- 1767 vyhotovil Jan

---

³⁶ E. H. GOMBRICH, *Příběh umění*, Praha 1997, s. 15.

³⁷ Věžní hodiny i stroj jsou od firmy Františka Moravuse z Brna. Byly pořízeny za cenu 450 fl., přivezeny 31. října 1891 a osazeny v listopadu téhož roku.

Lukáš Kracker.³⁸ Chrám je opticky odlehčen čtyřmi vysokými pilastry s jónskými hlavicemi. Nad těmito patkami jsou vyobrazení čtyř postav představujících Evropu, Asii, Afriku a Ameriku, symbol rozšíření církve do celého světa. Na klenbě presbytáře je vyobrazeno „odevzdání klíčů království nebeského apoštolu Petrovi“.

Součástí volně stojícího hlavního oltáře, umístěného v přední části iluzivního pozadí v půlkruhové apsidě, je rozměrné vyobrazení kázání sv. Petra a Pavla. To nechal pro konvent pořídit roku 1704 probošt Bernard Leupold. Autorem obrazu je jinak neznámý malíř Adam Enzo z Benátek.³⁹ Po obou stranách chóru jsou řady lavic (stally) pro kanovníky, které jsou jednotlivě odděleny pilastry. Nad lavicemi po bocích presbyteria se nachází portréty řadových světců od J. L. Krackera z roku 1758⁴⁰

Presbyterium od hlavní lodi odděluje mohutný oblouk. Po stranách v ose lodi jsou vstupy do bočních kaplí. Ústřední chrámovou fresku tvoří výjev vztahující se k životu zakladatele řádu sv. Norberta a tím je monumentální Obrácení sv. Pavla. Hudební krucht zastřešuje alegorie církve. V postraní kapli Panny Marie Bolestné je i přes jeho malou velikost nápadný obraz Panny Marie, zasazený do tepaného a silně zdobeného rámu. Oltář v kapli a menza na něm umístěná nese rokokovou rakev s figurínou a ostatky sv. Kandidy. Z oválné klenební fresky v kapli taktéž od Krackera pak nápadně vyznačuje nápis „Maria“ z hořícího keře. To je spjato s obrazem Panny Marie a událostí z roku 1683, kdy po ničivém požáru našli tento obraz v jedné z vyhořelých klášterních cel v neporušeném stavu! Na protější straně lodi je stejně řešená kaple sv. Kříže.

Zcela výjimečným dílem je kazatelna zhotovená někdy na přelomu 17. a 18. století neznámým autorem. Dodnes je záhadou, že toto naprosto unikátně řešené dílo

---

³⁸ Jan Lukáš Kracker, významný umělec tehdejší doby, narozen 3. března 1717 ve Vídni, zemřel roku 1779 v Praze. Jeho práce můžeme též spatřit v chrámu sv. Mikuláše na Malé Straně, na Slovensku ve Vranově nad Topľou, Prešově, Šaštíně, v premonstrátském klášteře v Jasově, v Rakousku ve Štýrském Hradci či v Maďarském Egeru. Novoříšský klášter mu za výmalbu vyplatil 1400 zl.

³⁹ MZA Brno, fond G12, Cerroniho sbírka., inv. č. 266, folio 123. Podle Cerroniho je obraz dílem dvojice malířů.; též B. Samek, Umělecké památky Moravy a Slezska, Praha 1999, s. 682. Obraz byl pro předčasnou smrt benátského malíře Adama Enza nedokončen a nekonzervován a tudíž na něm roku 1878 byla obnovena práce. Té se ujal telčský postříhačský mistr a výtvarný samouk Leopold Šašecí. Na to, že byl samoukem, jeho díla projdou i tou nejpřísnější uměleckou kritikou. Shodou okolností byl Leopold Šašecí také příbuzensky spřízněn (z manželčiny strany) s pořizovatelem díla, proboštem Bernardem Leupoldem.

⁴⁰ V kněžišti: Evermondus, Gilbertus, Godefridus, Gerlacus, Henricus, Adalbertus, Hermanus, Fridericus a neznámý světec s iniciálami S. G., v lodi: Gerhardus, Isfridus a v sakristii: Norbertus a Augustinus.

vzniklo z dílny „bezvýznamného“ lokálního řezbáře. Osmiúhelníkový koš řečniště je v nikách zdoben reliéfy čtyř evangelistů a dvojicí andělů představujících Krista a Jana Křtitele. Řečniště je se stříškou propojeno zdobnou deskou s reliéfem Nejsvětější trojice. Celkově kazatelna obsahuje desítky postav a je velmi bohatě zdobená hluboce prořezávanou ornamentikou, především akantovými rozvalinami, listovými girlandami, prověšenými úponky a velkým množstvím andělů.⁴¹ Ze stejného období pochází i křtitelnice, která obsahuje obdobné řezbářské prvky a podobný rukopis.

Křížová cesta, která je vystavena na obou stranách hlavní chrámové lodi, má čtrnáct zastavení. Pochází z roku 1921, kdy ji vyhotovil Viktor Foerster. Původně ji měl vytvořit známý umělec spjatý s novoříšským prostředím, František Bílek, bohužel se tak ale nestalo. František Bílek od díla odstoupil po názorových neshodách s opatem Karáskem, jenž měl zájem o podobnou kompozici, jakou viděl u sochaře Josefa Frülicha, ta však měla jiný ideový základ než práce Bílkovy. Díky žádosti člena konventu a budoucího opata Norberta Drápalíka a díky přímluvám přítele, Otokara Březiny, se podařilo Bílka přesvědčit, aby se na díle alespoň podílel.⁴² Bílek tak alespoň vytvořil rámy ke zmíněným obrazům. Klášter zůstal nezměněn až do roku 1942, kdy došlo k menším opravám.

Kostel sloužil, jak už bylo zmíněno, nejen k duchovnímu životu, byly zde pořádány varhanní kláštery a jiné koncerty, vesměs však prezentující duchovní hudbu.

3.2 Varhany a hudební sál

Další zajímavou částí chrámu, která byla taktéž spjata s kulturním životem, je kůr, podpíraný čtyřmi objemovými pilíři, nesoucí varhany. Nástroj, který v Nové Říši byl nejen typickou součástí mše, jenž v období baroka dostala podobu divadla, ale zároveň nástrojem, který sloužil k běžným koncertům nebo čistě jako prostředek k ukojení estetické potřeby jak konventuálů, tak běžných lidí z okolí. Ti však, pokud se

---

⁴¹ MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, č. kart. 557, Protocolum domestici parochiae Neo Říšensis (1750- 1943), s. 205. Kazatelna byla v letech 1755- 1757 za obnos 88 zl. silně polychromována do zeleného odstínu J. I. Honnevoelem, další polychrom. práce provedeny Antonínem Jugnicklem roku 1864. Při restauračních pracích roku 1939 byly veškeré nánosy barev odstraněny a vše ponecháno v podobě přírodního dřeva.

⁴² Soukromý archiv autora, výpověď opata Mariána Kasíka ze dne 22. 6. 2008, s. 23.

chtěli dostat za klášterní varhany, tak museli mít alespoň minimální hudební vzdělání. To mohli získat na místní premonstrátské škole, později také v Ústavu korunního prince Rudolfa nebo za dohledu kostelního varhaníka přímo v klášterním chrámu. Na všech těchto místech byly varhany. Co se týče jiných hudebních nástrojů a prostor, klášter dodnes disponuje hudebním sálem, jenž však slouží a sloužil k nejrůznějším účelům od zmíněného hudebního přednesu přes divadlo až po přednášky a semináře. Zde se dodnes nachází křídlo a v sousedním hudebním kabinetu také kompletní sbírka hudebních nástrojů všeho druhu.

Klášterní varhany jsou tedy umístěny na kůru, jejich střední věž vystupuje z čela kůrového parapetu. Hlavní skříně varhan jsou umístěny po stranách. Varhany zdobí zlacené kartuše, rokaje, vázy a dvojice andílků symbolicky hrající na hudební nástroje. Postavil je Bedřich Semerád v letech 1764- 1765 a mají rozsah 23 rejstříků. Jejich vynikající způsob provedení odpovídá tomu, že je Semerád vytvořil až ve svém řemeslně vyzrálém věku. Před tím postavil varhany v Milevsku, v konventu augustiniánů v Praze, v kostelech v Jesenicích, Počepicích nebo v kapli sv. Jiří v Českém Krumlově.⁴³ Klášter novoříšské varhany pořídil za sumu 1900 zl.⁴⁴

Tradice varhanních koncertů a kvalitních varhaníků v Nové Říši sahá daleko do minulosti. Klášterní varhaníci totiž až na výjimky působili i ve funkci kantorů na místní škole. Už k roku 1590 je uváděn jako kantor místní varhaník Felix, původem z Jemnice.⁴⁵ V letech 1644-1693 je jako varhaník veden místní Jan Jiřík. Po roce 1733 již existuje v záznamech ucelený seznam kantorů, kteří v obci působili.⁴⁶ Zde se také ukazuje, že učitelé v menších obcích byli ve své době především kantoři, tedy spíš zpěváci a hudebníci při kostelech a teprve poté učitelé v učebnách. Řada z nich si však pro své hudební nadání zaslouhuje pozornost.⁴⁷

---

⁴³ J. SEHNA, *Barokní varhanářství na Moravě II*, Brno 2004, s. 232- 233.

⁴⁴ MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, č. kart. 557, Protocolum domestici parochiae Neo Říšensis (1750- 1943), s. 206.

⁴⁵ Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Jihlava, fond Obec Nová Říše (dále jen NŘ), inv. č. 203, Záležitosti školy, Kronika školy v N.Ř., s. 19.

⁴⁶ Archiv premonstrátského kláštera v NŘ, *Hausprotokoll für die Geschichte der Neureischer Trivialschule*, s. 232.

⁴⁷ V. SVOBODOVÁ-PALEČKOVÁ, *Hudební sbírka kláštera premonstrátů v Nové Říši*, ČMMZ 36, 1951, č. 2, s. 258-259. Výrazným hudebním talentem disponoval učitel Jan Fryček, považovaný za kvalitního varhaníka a rovněž skladatele. V klášterním hudebním archívu se dodnes zachovalo 23 chrámových skladeb, symfonií či komorních skladeb. Hudbě i vyučoval, proto měl z časových důvodů na škole i zkušené pomocníky Leopolda Langa a Jiřího Doležala. Skladatelsky se ovšem etablovalo více

3.2.1 Bratři Vraničtí a Jan Novák

Lze zmínit dvojici místních rodáků, bratrů Vranických, kteří svým působením a talentem daleko překročily hranice regionu. O jejich životě a ovlivnění premonstrátským klášteřem se však z archivních pramenů nedozvíme. Můžeme čerpat pouze z pramenů, které jsou uloženy v hudební místnosti v klášteře, která je těmito dvěma skladatelům věnována. První z nich, Pavel Vranický, skladatel a houslista, se narodil roku 1756 v Nové Říši. První studia absolvoval na místní premonstrátské latinské škole, kde se mimo jiné učil zpěvu a hře na varhany. V letech 1770 – 1772 pokračoval na jezuitském gymnáziu v Jihlavě a poté studiem filozofie na univerzitě v Olomouci, studoval i hru na housle. Roku 1776 odešel na bohoslovecká studia do Vídně, kde se seznámil s dvorním kapelníkem švédského původu Josefem Martinem Krausem, který jej dále hudebně vzdělával. Studia na univerzitě kvůli své inklinaci k zednářskému učení nedokončil (členství v lóži „Zur gekrönten Hoffnung“) a roku 1780 ve svých 24 letech nastoupil na místo primisty v orchestru knížete Mikuláše Esterházyho v Eisenstadtu, vedeném Josephem Haydnem. Již roku 1785 se stal ředitelem obou orchestrů c.k. dvorních divadel ve Vídni, kde setrval až do své smrti 28. září 1808. Byl též plodným skladatelem, především velkých symfonií, oper, kvartet a trií. Z děl vynikají opera Oberon z roku 1790, dále Merkur, Fest de Lazzaroni, Zephir und Flora, Poststation, Marokanisch reich aj.

Jeho bratr Antonín Vranický byl taktéž výborný houslista a hudební skladatel. Narodil se v Nové Říši roku 1767. Po studiu na latině v Nové Říši se roku 1779 zapsal ke studiu filozofie na olomoucké univerzitě, tou dobou přeložené do Brna. Studia nedokončil a odešel za bratrem do Vídně. Zde studoval u Josepha Haydna, Wolfganga Amadea Mozarta a patrně i u Jana Jiřího Albrechtsberhera. Později sám vyučoval. Mezi jeho žáky patřili např. vynikající interpreti Josef Pichl a Ignác Schuppanzigh. Roku 1794 získal místo ředitele uznávaného hudebního tělesa knížete Františka Josefa Maxmiliána Lobkovice, přičemž Lobkovický palác patřil ve Vídni k nejpřednějším hudebním střediskům. V této pozici dirigoval např. premiéru Beethovenovy III. symfonie Eroica v květnu roku 1804 na zámku v Jezeří. Skládal kvarteta, kvintety, variace a církevní skladby. Významnými osobnostmi byli též jeho synové Jan a

---

učitelů. Například již od zmíněného Jana B. Procházky se dochovaly dvě kvartetní polky, galop a několik chrámových skladeb, od učitele Josefa Kaliny kromě dvojice duchovních skladeb i smyčcové kvarteto, kvarteta pro lesní roh a 9 valčíků pro klavír. Několika skladbami přispěl do sbírky i učitel Jan Mach.

Bedřich, kteří byli členy dvorního divadla ve Vídni, a dcery Karolína a Anna, pařící k vynikajícím pěvkyním své doby.

Dalším významným rodákem se vztahem k hudbě, který prošel varhanním vzděláním Novoříšského kláštera, je český hudební skladatel Jan Novák. Vyrůstal v Nové Říši, účastnil se pravidelně nedělních mší a varhanních koncertů. Od roku 1940 studoval na brněnské konzervatoři, jeho studium bylo ale přerušeno nucenou prací v Německu. Absolvoval ji roku 1946. Krátce taky studoval AMU a JAMU. V letech 1947- 1948 studoval u Bohuslava Martinů v New Yorku. V letech 1948- 1968 žil a působil v Brně, kde založil hudební těleso a skladatelskou skupinu *Paraziti Apollinis*. V tomto období byla jeho hudba spjata s hlavně s divadelním prostředím. Jeho práce byla postupně oficiálními kruhy pomalu umlčována a po Novákově emigraci do zahraničí úplně ignorována. O to víc bylo ale jeho dílo uznáváno v zahraničí, kde je řazen mezi nevýznamnější hudební osobnosti druhé poloviny 20. stol. Novákova tvorba má značné žánrové rozpětí, od drobných komorních skladeb přes početně zastoupenou oblast scénické hudby. Zvláštní význam zde zaujímá hudba ke Kopeckého Komedii o umučení a slavném vzkříšení Pána a Spasitele Ježíše Krista z roku 1965 a k opeře Dulcitus. Z dalších skladeb je nutno vyzdvihnout hudbu k baletům Svatební košile a Aesopia. Mezi významná orchestrální díla patří Taneční suita, Filharmonické tance, Vánoce na téma Bohuslava Martinů, Concertus Euridicae aj. Specifikem v Novákově tvorbě je fakt, že tvořil výhradně v latinském jazyce, kterým byl značně ovlivněn v mládí. Latinu považoval za jazyk nadřazený, kterého se nevzdal ani po četném naléhání přátel a kolegů z hudebního prostředí.

3.2.2 Klášterní skladatelé

Dle slov současného opata novoříšského kláštera bylo mnoho bratří hudebně založeno a mnoho z nich skládalo svou vlastní hudbu. Někteří na amatérské úrovni pro vlastní potěšení, jiní však na velice vysoké úrovni, kterou prý oceňovali i mnozí hudební znalci z okolí.⁴⁸ Dodnes se v klášterní knihovně v písemných pozůstalostech některých řeholníků dochovaly noty k jednotlivým skladbám, které kněží složili během svého působení v klášteře.

---

⁴⁸ Soukromý archiv autora, výpověď opata Kosíka ze dne 22. 6. 2008, s. 4.

Ke klášteru a ke kostelu neodmyslitelně patřil i kostelní sbor. Ten byl vždy řízen místním varhaníkem, který často zastával funkci sbormistra. Členové sboru byli povětšinou obyvatelé obce všech věkových kategorií, hlavně však mládež. Sbor při mši zaujímal pozici na kůru. Dobrým krokem ke zkvalitnění zpěvu bylo nové uspořádání v kostele, které přesně každému určovalo při mši místo a tím i zlepšilo a hlavně ucelilo sborový přednes. Muži a mladíci museli při mši pobývat na epištolní straně kostela zatím co ženy a dívky seděly na evangelní straně kostela.⁴⁹

3.3 Klášterní knihovna

Kulturním a vědeckým srdcem konventu, potažmo celého mikroregionu, byla po staletí knihovna, která se dodnes v klášteře nachází, a která i v současnosti patří mezi ojedinělé svého druhu. Premonstrátské knihovny se vždy vyznačovaly rozmanitostí a pečlivým výběrem knih s širokým tematickým rozpětím. Příkladem může být veřejnosti známá knihovna strahovského kláštera v Praze se svým filozofickým a teologickým sálem. Knihovna v Nové Říši byla vždy místem inspirace a kulturního, vědeckého a duchovního obohacení pro řadu významných intelektuálů, umělců, řadu lidí, kteří zde započali svou životní kariéru, anebo pro obyčejné obyvatele z okolí, kteří přicházeli do kláštera, aby si rozšířili své obzory.

Knihovna je umístěna v druhém patře konventu v obdélníkovém sále s neckovou klenbou a ve dvou přilehlých místnostech (dvojsáli), které byly časem pro rozrůstající se knihovnu přizpůsobeny. Hlavní sál byl přeměněn na knihovnu v roce 1770 z popudu tehdejšího opata Josefa Bernarda Pelikána. Strop místnosti zdobí freska sv. Norberta od Ignáce Mayera z roku 1741, která vyobrazuje čtyři výjevy z jeho života.⁵⁰ Regály byly zhotovené roku 1778 a zdobí je předsunuté sloupy s tordovanými dřívky zakončené kompozitními hlavicemi, které rozdělují knihovnu na jednotlivé pole, a které doplňuje průběžný dekorativní vlys. Celý regál byl z kapacitních důvodů roku 1801 nastaven dalším regálem s třemi řadami polic.⁵¹ Na vrchní římse u každého pole je umístěna kartuš, která by měla znázorňovat oborové zaměření jednotlivých částí knihovny. V současnosti však tyto kartuše již nekorespondují se zaměřením knih

---

⁴⁹ N. HRACHOVSKÝ, *Nové uspořádání v kostele*, Novoříšský farní věstník 2, 1930, č. 1, s. 2.

⁵⁰ G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie von Mähren II.*, Brno 1860, s. 407.

⁵¹ TAMTÉŽ, s. 408.

v jednotlivých policích. Po opětovném navrácení knih v polovině minulého století byly svazky řazeny víceméně ledabyle podle vzhledu vazby.

Co se týče vlastní historie knižního fondu v novoříšském klášteře, tak můžeme konstatovat, že samotná knihovna vznikla až po zániku ženského a přeměně na mužský klášter, přičemž vlastní konventní knihovně předcházely a jejím základem se staly samotné soukromé knihovny proboštů, vznikající zde již od doby Šebastiána Chotěbořského (1595-1599), premonstráta z Louky od Znojma. Ten zde zanechal několik tištěných knih a prvotisků. Ze stejného období pochází také první vlastnický záznam „Monasteri Novoreischensis 1598“ na breviáři tištěném v louckém klášteře roku 1597.⁵² Výraznějšího rozšíření knihovny došlo za probošta Adama Skotnického (1605- 1631), původem strahovského premonstráta, který už budoval knihovnu cíleně. Je až s podivem, že se mu i přes značně neklidnou vládu podařilo nashromáždit tolik knih, a že se z nich po všech zmatecích doby, požárech i jiných nehodách dochovalo 24, včetně několika prvotisků z 15. stol.⁵³

I když jsou přírůstky dalších opatů pravidelné, tak knihovna zůstávala až do roku 1756 malou a nevýznamnou. Do tohoto data jsou pro klášter přínosné hlavně odkazy a dary sem směřované, jako např. odkaz učiněný roku 1632 od faráře Jiřího Celaea z Budče s četnými prvotisky, cenný odkaz Jiřího Vojtěcha Urtici a kaplana Václava Bernarda Jančíka s dalšími šesti prvotisky. Velmi cenným darem bylo také okolo 350 svazků věnovaným Leopoldem Jakešem nebo úctyhodný odkaz 1705 svazků učiněný Norbertem Ritschlem.⁵⁴ Ten se také jako jeden s prvních pokoušel sepsat oborový svazkový katalog knihovny, který je de facto jediným věrohodným pramenem ke zkoumání knihovny před rokem 1813, kdy došlo k již zmíněnému požáru.

Výjimečně se o rozšíření novoříšské knihovny zasloužil zmíněný opat Josef Bernard Pelikán, po kterém se zachovaly archivní záznamy o nákupu knih z jednotlivých let jeho vlády. Za jeho vlády došlo k tzv. sekularizaci církevního majetku, při níž byly ve velkém rušeny kláštery, a proto by mohl povrchní pozorovatel dojít k názoru, že rozmach knihovny byl ovlivněn právě tímto přílivem knih ze zrušených konventů. Podíváme-li se však do archivních pramenů podrobněji, zjistíme,

---

⁵² V. DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven*, Brno 1972, s. 132.

⁵³ Přičemž díky signaturám, které probošt Adam (Skota) Skotnický používal (A.S.P.N.), víme o alespoň dalších deseti knihách, které shořely při požáru roku 1813.

⁵⁴ V. DOKOUPIL, c. d., s. 134.

že Pelikán se budováním knihovny věnoval intenzivněji již mnohem dříve. Zaměřoval se hlavně na souborná díla a církevní spisy, např. *Historia Ecclesiastica* (88 svazků). Velkým přínosem bylo odkoupení přibližně 600 svazků ze zrušené jezuitské koleje v Telči (založené roku 1653 vdovou Františkou hraběnkou Slavatovou) za sumu 590 zl., obsahující několik prvotisků, např. *Summa Confessorum*, G. Zainer, 1476 (nejstarší tištěná kniha v Nové Říši).⁵⁵ Dalším skvělým počinem byl roku 1778 nákup části knihovny telčského erbovního lékaře Františka Aloise Magga z Maggu.⁵⁶ Jednalo se především o sbírku map a lexika, mezi nimi i kvalitní *Grosses Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Kunst*“, 68 svazkový slovník z let 1732- 54).⁵⁷ Další nákupy pochází ze zrušených klášterů františkánů u sv. Máří Magdaleny v Brně, od františkánů ze Znojma s velmi cennými inkunábulemi a rukopisy (např. Nový zákon ze 13. století), z kláštera pavlánů z Brtnice, servitů z Jaroměřic, kapucínského a dominikánského kláštera v Jihlavě, premonstrátů ze Zábrdovic. Přibližně 100 svazků pochází z cisterciáckého kláštera z Žďáru nad Sázavou.⁵⁸ Stěžejní částí fondu jsou také knihy ze zrušeného premonstrátského kláštera v Louce u Znojma.

Opatův následovník podobného jména, Jan Nepomuk Pelikán měl obdobné zásluhy. Mezi jeho významné počiny patří hlavně nákup z let 1804- 1805, kdy získal zbylou a stěžejní část Maggiho knižní sbírky čítající okolo 500 kusů.⁵⁹ Vůbec nejcenější díla novoříšského fondu pochází z roku 1805, kdy se podařilo odkoupit od opata Josefa Portsche z cisterciáckého kláštera v Düsseldorfu, který se do Nové Říše uchýlil před francouzskou revolucí, značnou část tamní knihovny za sumu 7430 zl. Obsahovala hlavně rukopisy pocházející z frankovlámské oblasti a z území dolního Rýna. Nejcenější část tvoří čtyři manuskripty hodin *Horae B. Mariae Virginis* (tj. knih soukromých modliteb, určovaných rytmem církevních dnů), z nichž dva pocházejí z konce 14. století a dva z poloviny 15. století. Dva svazky lze zařadit ke skvělým pracím svého druhu a mají nevyčíslitelnou hodnotu. Jde o hodinky z druhé poloviny 15.

---

⁵⁵ V. DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven*, Brno 1972, s. 133. Na svoji dobu je 590 zlatých nepatrná suma, uvážíme-li, že všechny tyto knihy byly v pěkných, jednotně upravených vazbách, světlých vepřovicích se slepotiskem.

⁵⁶ H. VALÁŠEK, *F. A. Mag z Maggu a jeho nejstarší přístrojová meteorologická měření na Moravě*, ČMM 120, 2001, s. 55. Maggi a opat Pelikán byli přátelé. Pelikán se dokonce přímluvou u krajského úřadu v Jihlavě zapřičinil, že byl Maggi povýšen do šlechtického stavu.

⁵⁷ V. DOKOUPIL, c. d., Brno 1972, s. 139.

⁵⁸ Mezi těmito svazky jsou významné hlavně četné exlibris výjimečného tamního opata Václava Vejmluvy.

⁵⁹ MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říš, sig. 38b, Dodatky Dolista č. 4.

století,⁶⁰ psané kurzívou na pergamenu s latinským textem, vlámskou modlitbou a francouzskými devisy. Malířská výzdoba je nejspíše dílem dvou autorů pracující pravděpodobně pro Marii Burgundskou (dcera vévody Karla Smělého). Za jednoho z tvůrců je považován Filip de Mazerolles († asi 1480 v Brugách). Druhý svazek hodiněk pochází z konce 14. století.⁶¹ Tento rukopis je psaný minuskulí na pergamenu ve francouzštině. Obsahuje francouzský kalendář a četné miniatury, které pravděpodobně souvisí s dílnou Jacquese Coëna.⁶² Možná, že stejného původu je i nejstarší novoříšský rukopis *Marcobii Commentariorum in omnium scipionis libri duo* z 12. století. Velmi cenný je i nejbohatěji iluminovaný novoříšský rukopis *Speculum humanae salvationis* datovaný kolem roku 1400 s necelými 200 výjevy.⁶³

Fond obsahuje i několik českých rukopisů z 15. stol., kde výrazně vyniká sedlecký antifonář z roku 1414. Není sice známo, kdy se do kláštera dostal a má pouze tři miniatury, ale je řazen mezi nejvýznamnější díla českého původu ze začátku 15. století u nás.⁶⁴ Cennou sbírku knih a obrazů získal opat J. N. Pelikán od Franze Mayersfelda z Löwenkronu za sumu 4000 zl.⁶⁵ skládá se hlavně ze souborů o malířství a sochařství a z historických děl anglické literatury. Jak už je psáno v kapitole o historii kláštera, tak slibně se rozšiřující knihovnu a celý klášter postihlo při požáru 24. listopadu 1813 těžké poškození. Oheň strávil beze zbytku tzv. dolní knihovnu, kde bylo uloženo 3000- 5000 svazků, mezi nimi i mnoho inkunábulí. Horní knihovnu se podařilo zachránit, i když požár už „olizoval“ i její dveře. Knihovna měla velké ztráty i kvůli nevráceným výpůjčkám.⁶⁶ Knihovník Norbert Ritschel vypracoval roku 1851 seznam popisující 1809 nevrácených titulů. I přes to se fond i nadále rozrůstal a doplňoval.⁶⁷ Při celkové inventarizaci kláštera roku 1893 se uvádí 11 467 svazků.⁶⁸

---

⁶⁰ Klášterní knihovna Nová Říše, sig. MS č. 10.

⁶¹ Klášterní knihovna Nová Říše, sig. MS č. 11.

⁶² M. HLADÍK, *Kanonie premonstrátů Nová Říše*, in: M. Mžyková (ed.), *Navrácené poklady*, Praha 1994, s. 165- 167.

⁶³ V. DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven*, Brno 1972, s. 146.

⁶⁴ M. HLADÍK, *Kanonie premonstrátů Nová Říše*, in: M. Mžyková (ed.), *Navrácené poklady*, Praha 1994, s. 167.

⁶⁵ V. DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven*, Brno 1972, s. 158.

⁶⁶ MZA Brno, fond E58, *Premonstráti Nová Říše*, sig. 250.

⁶⁷ Lze srovnat se starším oborovým katalogem z roku 1800; MZA Brno, fond E58. Dále například s Cerroniho sbírkou; MZA Brno, fond G12, Cerroniho sbírka, inv. č. 391, *Miscellen, Böhmen und Mähren, Betreffend II*.

⁶⁸ V. DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven*, Brno 1972, s. 156.

Roku 1914 bylo dvojsálí vybaveno novými regály a nově uspořádáno. Po nacistickém obsazení kláštera roku 1942 byly všechny rukopisy převezeny do zemského archívu v Brně, kde byly evidovány a po válce opět navraceny premonstrátům.⁶⁹ Bizarní situace nastala o osm let později roku 1950 při rušení kláštera komunisty. Komunistické barbarství zapříčinilo velké ztráty knih z klášterní knihovny. I přes to, že nebylo známo, kam bude knihovna po zrušení kláštera převezena, byly všechny knihy vyndány z regálu a dány na hromadu, z dvojsálí dokonce na chodbu, kde se jich část ztratila.⁷⁰ Část knih byla odvezena do zemského archívu v Brně, některé z nich splynuly s ostatními zabavenými klášterními knihovnami. Později pracovníci univerzitní knihovny v Brně uspořádali knihy zpět do regálů, kde jsou na stejném místě bez obsahového uspořádání až dodnes. Roku 1960 byly ze skryše v chrámu sv. Petra a Pavla v Nové Říši odvezeny i nejcennější rukopisy uschované v klášteře již před či během druhé světové války. Rukopisy v půdních prostorách hospodářské části kláštera uschoval nejspíše opat Souček před nacisty. Roku 1950 je před velkým zájmem Státní bezpečnosti, hledající zde všemožné důkazy k nadcházejícímu procesu s řeholníky, ukryl Metoděj Novák na kůru kaple sv. Anny. Později je uložil v parapetní skryši u varhan.⁷¹ Z obavy ze znehodnocení nevhodnými klimatickými podmínkami se po domluvě s V. Dokoupilem dostaly do Státního archívu v Brně, kde byly odborně konzervovány a uloženy.⁷² Dvojce rukopisů, kterou se podařilo skrýt opatu Machalkovi, se do kláštera vrátila až po pádu komunismu. Rukopisy tedy přečkaly nekulturní období komunismu bez úhony. Podobné štěstí však nemělo např. ochranné papežské privilegium pro novoříšský klášter, které se prokazatelně ztratilo po roce 1945 a které se objevilo roku 1992 na aukci v Berlíně.⁷³ Podle zprávy z roku 1972 čítala knihovna novoříšského konventu necelých 15 500 z katalogizovaných svazků, z toho 88 rukopisů a 65 prvotisků. Přibližně 9000 titulů je tištěno před rokem 1820.⁷⁴ V roce 1992 se vrátily rukopisy uložené v universitní knihovně v Brně zpět do Nové Říše, jež v současné době čítá dle slov klášterního archiváře Metoděje Nováka 22 000 svazků. V dohledné době by měl být

---

⁶⁹ V. DOKOUPIL, *Soupis rukopisů z knihovny minoritů v Brně, františkánů v Moravské Třebové a premonstrátů v Nové Říši*, Praha 1959, s. 20.

⁷⁰ TAMTÉŽ, Dokoupil odhaduje na 630 svazků.

⁷¹ Soukromý archív autora, výpověď Metoděje Nováka ze dne 18. 9. 2007, s. 3.

⁷² V. DOKOUPIL, *Dějiny moravských klášterních knihoven*, Brno 1972, s. 21-25.

⁷³ Z. CHAROUZ, *Dvakrát ztracená listina novoříšského kláštera*, JAR 3, Jihlava 2002, s. 110-111.

⁷⁴ V. DOKOUPIL, *c.d.*, s. 158. V roce 1992 se vrátily rukopisy uložené v universitní knihovně v Brně zpět.

sestaven aktuální a přehlednější knihovní katalog, který by měl využít nových technologií a oborových poznatků.

3.3.1 Knihovna a veřejnost

Od samého oficiálního zrodu klášterní knihovny byl přístup pro širokou veřejnost značně omezen. Dostat se do knihovny šlo pouze za doprovodu jednoho z kleriků, který případně pomohl s vyhledáváním konkrétního problému. Jak se také dozvídáme z knihovního řádu, který není datován, a který je dodnes uložen v klášterním archívu, tak půjčování knih s výjimkou duchovních bylo striktně zakázáno. Dokonce i kněží, kteří nebyli členy konventu, museli o zapůjčení žádat. Postupem času se ale restriktce začaly uvolňovat. Můžeme tak soudit ze seznamu výpůjček.⁷⁵ Od počátku 19. století se knihovna začíná otevírat veřejnosti. V doprovodu kněžích sem chodí čerpat informace nejrůznější osobnosti z okolí. Například klášterní lékař a místní spolkový aktivista Marcelin Riess (1825- 1893) chodil do klášterní knihovny studovat místní latinské publikace věnované medicíně a botanice, ze kterých čerpal při své praxi.⁷⁶ Jelikož doktor Riess pocházel z chudých poměrů tkalcovské rodiny, tak přístup do klášterní knihovny byl z počátku jeho jedinou cestou k odbornějšímu vzdělání. Inspirován svým příběhem, rozhodl se vytvořit obecní veřejnou knihovnu umístěnou v budově Ústavu korunního prince Rudolfa, která by umožňovala přístup ke vzdělání i veřejnosti, která by se ke knihám stěžila v odlehlém rolnickém kraji dostala. Nápad na založení veřejné knihovny také přišel v době, kdy naplno propuklo národní obrození, a tudíž se projevil zvýšený zájem o české knihy.

Dalším doktorem, který knihovnu využíval ke studijním účelům, byl Karel Křivý. Ten do Nové Říše přišel roku 1893 jako náhrada po zemřelém Marcelinu Riessovi. Byl ustanoven klášterním ale i obvodním lékařem. Krátce po jeho příchodu se seznámil s Otokarem Březinou, kterého poznal jako pacienta. Společně trávili

---

⁷⁵ MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, sign. 250

⁷⁶ Marcelin Riess pocházel z chudých poměrů tkalcovské rodiny. Po ukončení studia na lékařské fakultě přijal v obci místo jako klášterní lékař. Zasloužil se o vybudování veřejného osvětlení v obci a zavedení poštovního úřadu, kde také zastával funkci poštmistra. Iniciovat vznik Spolku moravskoslezských poštmistrů, v jehož čele stál až do své smrti. Dále zastával funkci předsedy dačického lékařského spolku. Jeho úsilím se v obci podařilo založit Ústav korunního prince Rudolfa a veřejnou knihovnu. Stál také u zrodu novoříšského sboru Dobrovolných hasičů a Vzájemné záložny. Za své zásluhy obdržel Zlatý záslužný kříž s korunou.

v knihovně hodiny. Z Křivého vlastenecké a osvětové aktivity těžil hlavně zdejší spolkový život. Byl spoluzakladatelem místního odboru Ústřední matice školské a odboru Národní jednoty pro jihozápadní Moravu.⁷⁷ Byl hlavním iniciátorem zřízení jeviště v budově právovárečného pivovaru, kde se za finanční i organizační podpory pořádaly přednášky (např. roku 1901 o Aloisi Jiráskovi k příležitosti jeho padesátin), různé literární večírky, ale i ochotnická představení.

3.4 Klášterní obrazárna

Stejně jako premonstrátské knihovny, tak i obrazové sály tohoto řádu dosahovaly velké výtvarné úrovně. Patří se zde připomenout sály premonstrátských konventů na hradisku u Olomouce a v Louce u Znojma. Nová Říše nebyla výjimkou. Na rozdíl od klášterního kostela se však o obrazových sbírkách a obecně o inventáři konventu nedozvíme téměř nic až do konce 18. století. V tu dobu, jak už bylo několikrát připomenuto, klášter prožíval kulturní rozkvět, ze kterého konvent i okolí žilo mnoho dalších let, a to i přesto, že reformy, které přišly vzápětí, kulturní prostředí klášterů neodvolatelně destruovaly. Kreslířské dovednosti v té době se rozumělo jako součástí obecnějšího poznání a vzdělání. Není proto náhodou, že i v Nové Říši několik let fungovala při klášteře kreslířská škola. Kurz pro duchovní i studenty vedl odchovanec vídeňské Akademie, medailér Franz Xaver Würz. Kreslilo se podle učitelových předloh. Kreslilo se ve velkém sále v přízemí prelatury.

3.4.1 Klášterní sbírka

Jako první přehled maleb a obrazů nalézajících se v prelaturě kláštera můžeme považovat seznam z roku 1793. Je tedy nasnadě, že se jedná o inventární seznam vypracovaný po smrti opata Jana Bernarda Pelikána, který totiž většinu obrazů pořídil, některé pak dočasně stáhl ze staroříšské a krasnické fary.⁷⁸ Část z nich patřila zdejšímu řeholníkovi Bernardu Leopoldovi Jakešovi. Nejvyšší počet obrazů – 54, byl umístěn v obrazárně sousedící s refektářem. Tématika obrazů, odpovídající tehdejším menším

---

⁷⁷ SOkA Jindřichův Hradec, OÚ Dačice, č. kartonu 188.

⁷⁸ MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, kart. 252.

klášterním sbírkám, se skládá převážně z protějškových s církevními, mytologickými a alegorickými náměty včetně několika zátiší. Zbytek obrazů se nacházel ve staré jídelně a několika vedlejších místnostech. I mezi těmito díly patřilo ale hlavní slovo J. L. Krackerovi, jehož obrazy tvořily základ sbírky. Následující zmínku o novoříšské sbírce máme od dvorního guberniálního sekretáře J. P. Ceroniho z roku 1819, jenž opis klášterního inventáře doplnil o množství obrazů nakoupených a pořízených opatem Norbertem Pelikánem z let 1799- 1806.⁷⁹ Nový Ceroniho inventář obsahuje 204 děl, ze kterých však pouze polovina nalézala umístění v klášterní obrazárně. Další zprávy pak přináší archivář kláštera Norbert Ritschel ve svém spise *Geschichte des premonstratenser Stiftes Neureisch III (1793- 1819)*,⁸⁰ a nebo v jeho pozdějším inventárním seznamu z roku 1852, který byl doplněn o dalších 46 obrazů.⁸¹ Dle inventářů, můžeme tedy soudit, že sbírka opata J. B. Pelikána po jeho smrti zanikla a současnou podobu získala obrazárna až z intenzivních nákupů dalšího opata J. N. Pelikána.⁸² Pozdější doplňky sbírky nejsou až na vzácné výjimky podstatné.⁸³ Mezi nejvýznamnější nákupy opata Norberta Pelikána patřilo odkoupení sbírky telčského děkana Tobiáše Čermáka z roku 1801 za 4425 zl. a sbírky vídeňského dvorního sekretáře Mayersfelda, pořízené roku 1804 za částku 4100 zl.⁸⁴ O Mayersfeldově sbírce můžeme konstatovat, že se jedná o celek zaměřený na díla nizozemského a středoevropského malířství 17. a 18. stol. Tato sbírka vyrostla z kultivovaného zájmu a měla i v tehdejší Vídni dobrou úroveň. Každopádně vtiskla obrazovému pokoji v novoříšské prelatuře jisté rysy, vlastní starovídeňským kabinetům.⁸⁵ Z menších nákupů stojí za zmínky odkup obrazů z fary v Šatově za 71 zl., koupě obrazů hodin a dalších reálií v hodnotě 410 zl. v Brně roku 1803 a získání pozůstalostí F. A. Maggovi, jejíž široké zaměření obsahovalo kromě knih i několik obrazů. Dále je také významnou kapitolou působení kreslířské školy v Nové Říši, vedené už zmíněným vídeňským medailérem Franzem Xaverem Würthem na začátku 19. stol. Roku 1804 klášter od umělce koupil na dvě stě reliéfů z alabastrové hmoty zpodobňující portréty starověkých

⁷⁹ MZA Brno, fond G11, sbírka rukopisů Náprstkova muzea, č. 703, fol. 25.

⁸⁰ MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, sign. 38b, dodatky Dolista č. 5.

⁸¹ MZA Brno, Premonstráti Nová Říše, odd. inventáře, sign. 415.

⁸² Tohoto názoru je i Antotnín Jirka; srov. A. JIRKA, *Obrazárna premonstrátského kláštera v Nové Říši*, Umění, 39, 1991, s. 137- 138.

⁸³ A. JIRKA, *Obrazárna premonstrátského kláštera v Nové Říši*, Cheb 1997, s. 13. Zvláště cenným je obraz Antona Kerna Kající se Máří Magdaléna, namalovaný zřejmě za pobytu umělce v Čechách (1735- 1738). Do sbírky novoříšského kláštera se dostal patrně před rokem 1852 z černínských sbírek.

⁸⁴ MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, sign. 38b, Dolista č. 4.

⁸⁵ A. JIRKA, *Obrazárna premonstrátského kláštera v Nové Říši*, Umění, 39, 1991, s. 136.

ikon.⁸⁶ Bohužel krom přírůstků docházelo i ke ztrátám. Vzhledem k inventáři z roku 1819 měl klášter 204 obrazů, z toho 104 bylo součástí obrazové místnosti. Dle Antonína Jirky ale v inventáři z roku 1852 chybí 17 položek, naštěstí se nejednalo o nejkvalitnější díla.

Kapitola do roku 1950 by šla přejít skokem nebýt zlého konce. V obrazárně se téměř nic neměnilo a i instalační úpravy byly minimální. Přibývaly snad pouze portréty opatů. Osudné se klášteru staly politické události počínající dobou. Po zabavení a obsazení kláštera 3. února 1950 se obrazový fond rozdělil mezi několik institucí. Obrazy, které skončily ve svozovém skladišti v Modré u Velehradu, až na pár výjimek, jako obraz zakladatelky kláštera Vojslavy z Hrádku, který se dostal do Národní galerie v Praze, byly nenávratně ztraceny nebo se smíchaly s jinými sbírkami a následná identifikace neoznačených obrazů byla obtížná. Poté některé obrazy byly převezeny do depozitáře zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou. Nejlépe dopadlo asi 20 obrazů, které si převzala Moravská galerie v Brně, a která je odborně restaurovala a uložila. Velkou část obrazů, celkem 166 kusů, a 90 Würthových reliéfů převzalo roku 1959 Krajské muzeum v Jihlavě.

Po restituci kláštera zpět do rukou premonstrátského řádu se obrazové sbírky postupně vrátily zpět do Nové Říše. Avšak byl zvolen postup, při němž musel klášter dokazovat, která díla mu skutečně patří, respektive patřila. Protože ale všechna díla nebyla při zabírání kláštera řádně katalogizována, celá řada se jich zpět již nedostala. Největší ztrátou jsou Würthovy reliéfy, které jihlavská galerie na tomto právním základě odmítla vydat.

K nejvýznamnějším dílům v klášterní obrazové sbírce patří malby: od zakladatele německé renesanční školy Lukase Cranacha st. *Lot a jeho dcery*, již zmíněný obraz *Kající se Máří Magdalena* od Antona Kerna, *Smrt sv. Máří Magdaleny* od Mathause Gundelacha, dvojice obrazů *U felčara* a *U mastičkářky* od Petra Brandla, *Krajina s lovci* od Johana Ch. Branda, *Bitevní výjev* od Alexandra Castelse, *Podobizna starého muže* od

---

⁸⁶ A. JIRKA, *Obrazárna premonstrátského kláštera v Nové Říši*, Umění, 39, 1991, s. 136. Würthova série, která ve značně zmenšené podobě existuje dodnes, je novoříšské sběratelské specifikum, velice příznačné pro momentální sloh a vkus. Tradice vídeňského medailérství, jeho formální vybroušenost a řemeslná perfektnost (Würth byl žákem Mathiase Donnera) zde přešla do poloh středoevropského klasicismu. Autor parafrázuje antiku. Bílý reliéf leží na tónovaném pozadí.

Goveartha Fincka, pět obrazů od Josefa Winterhaldera a čtyři díla Josefa Platzera. Mezi kvalitní díla je řazena také řada neautorizovaných obrazů.

3.4.2 Novoríšští malíři

Mezi nejvýznamnější osobnosti výtvarného života je novoříšský rodák Jan Moštěk. Narodil se 9. srpna 1923 a zemřel 2. března 2001 ve Volfířově. Již v dětství se u něho projevil výrazný výtvarný talent, pocházel však z 15 dětí, a tak ho otec dal vyučit malířem pokojů. Řemeslu se ale nevěnoval a spolupracoval se restaurátorskými dílnami. Po komunistickém převratu se věnoval vlastní tvorbě na úkor existenčních poměrů. Žil a tvořil v opuštěné samotě u Nové Říše, živil je rodiče, později přebýval u známých a spřízněných duší. Poslední třetinu života strávil v izolovaném prostředí volfířovské fary téměř jako bezdomovec. Moštěkovy práce mají expresionistický základ s charakteristickou pestrostí barev a určitou syrovostí. Moštěk byl duše snivá a hloubavá. Jeho raná tvorba odkazuje na duchovní a religiózní atmosféru prostředí, ve kterém vyrůstal.⁸⁷ Z jeho děl, obzvláště z krajin, pak sálá značné zaujetí pro tvorbu. Bohužel širší ohlas jeho tvorby přišel, jak už často bývá, až po jeho smrti.

Dalším významným malířem nejen regionu byl Antonín Václav Slavíček, který se narodil 1. ledna 1895 v Rozseči u Nové Říše. Navštěvoval měšťanskou školu v Nové Říši pod vedením učitele Josefa Šimáčka.⁸⁸ Po absolvování reálky v Telči studoval uměleckoprůmyslovou školu v Praze, studium musel však přerušit, když narukoval do války. Na ruské frontě padl do zajetí a onemocněl. V Rusku studoval teoreticky i prakticky své oblíbené byzantské umění. Zpět ze zajetí se vrátil až roku 1921 s podlomeným zdravím. I přesto pokračoval ve studiu u prof. Brunnera, Skřivánka, Klugeho a Dítěte. Od roku 1923 se usadil a tvořil v Telči, podnikl ale několik studijních cest do zahraničí. Mezi jeho rané práce patří rozměrné sgrafito Blaník na průčelí telečské sokolovny. V letech 1921 až 1924 vytvořil též řadu ilustrací do Floriánem vydávaného Dobrého díla, dále lze jeho práce nalézt v časopise Život. Uspořádal i

---

⁸⁷ Pavel SULA, *Na besedě u výtvarníka*, Západomoravská kulturní revue, 1936, č. 6, s. 37-39.

⁸⁸ V. KŘIČENSKÝ, *Seznamy žáků*, in: V. KŘIČENSKÝ - M. DUŠEK (edd.), *Almanach školy v Nové Říši*, Nová Říše 2008, s. 177.

několik souborných výstav doma i v zahraničí (Itálie, USA). Častým námětem v jeho pracích je krajinomalba a obyčejné lidské činnosti v náboženském kontextu. V jeho díle se velice často objevují i mytologické prvky. Roku 1925 byl požádán o výzdobu kaple sv. Máří Magdalény, ale práce byla kvůli zahraniční cestě odložena a nikdy se již nedokončila. Zemřel ve Zlíně 27. října 1938. Sbíрка jeho akvarelů, grafik a olejomalb je uložena v galeriích v Jihlavě a Dačicích.⁸⁹

---

⁸⁹ Pavel SULA, *Na besedě u výtvarníka*, Západomoravská kulturní revue, 1936, č. 6, s 37-39.

4. Kulturní života a dění v Nové Říši 1848-1918

4.1 Církevní dějiny v kontextu kláštera v letech 1848-1918

Rok 1848 a jeho nadějeplné jaro povzbudilo nemalý počet českého duchovenstva k tomu, aby se otevřeně podílelo na událostech a účastnilo ve veřejném dění.⁹⁰ S hlavními reformními požadavky přišel jako vyslanec katolické církve rektor Lužického semináře František Náhlovský, který své body přednesl 18. května 1848. Názorů Náhlovského se ujal s velkou rozhodností Karel Havlíček Borovský v Národních novinách. Zdůraznil hlavně požadavek národního jazyka v liturgii, zrušení povinného celibátu pro duchovní a svolávání synod s demokratickou ústavou. Havlíčka můžeme celkově pokládat za osobu dosti složitou. Pokud čteme jeho epigramy, mohli bychom ho pokládat za ateistu. Pokud ale hlouběji studujeme jeho polemiky, dojdeme k názoru, že Borovský byl vlastně pokračovatelem katolického osvícenství a přes svůj kritický postoj chtěl zůstat katolíkem stejně, jako chtěl, aby katolický zůstal i český lid.⁹¹

Je třeba připomenout, že stejně jako společnost sama, tak i církev byla na začátku druhé poloviny 19. století v situaci nanejvýš svízelné. Církev se těžko vzpamatovávala z "policejního" josefinismu a škod způsobených osvícenstvím. Náprava těchto škod byla by si vyžádala mnoho energie. Nadto bylo třeba vyrovnat se s novými myšlenkovými směry, jako liberalismus, socialismus a nacionalismus a ubránit se jejich škodlivým vlivům. To byl však velmi obtížný úkol.⁹²

I přesto, že osvícenství nebylo pro řeholní život nikterak příznivé, paradoxně právě v klášterech, které přežily josefínský útok, se osvícenský duch udržel nejdéle. Nejinak tomu bylo i v Nové Říši, která byla jediným klášteřem v širokém okolí, který přežil josefínské zavírání. Proto měly staré kláštery zapotřebí pronikavé reformy. Papež Pius IX. pověřil úkolem provést reformu řádů v celé rakouské monarchii pražského

---

⁹⁰ A. C. STRAKA, *Studentstvo a duchovenstvo za bouřlivého roku 1848*, Týn 3, 1919, s. 23. V národním sněmu nalézáme tři katolické kněze. Při červnových bouřích mnoho venkovských kaplanů agitovalo pro tažení národních gard na pomoc bombardované Praze. V pražských ulicích pomáhali stavět barikády emauzští benediktýni, před kostelem Panny Marie Sněžné bojoval dokonce na barikádách františkánský mnich Jeroným Jelínek.

⁹¹ J. KADLEC, *Přehled českých církevních dějin II*, Praha 1991, s. 198.

⁹² TAMTÉŽ, s. 224.

arcibiskupa kardinála Schwarzenberga. Ten si vzal k sobě na pomoc ještě českobudějovického biskupa Jirsíka. Výsledek celé akce ale nebyl zvláště úspěšný. Ovzduší liberalismus bylo opravdové reformě nepříznivé. Došlo jen k určitým reformním náběhům. Z cisterciáckých klášterů ve Vyšším Brodě a Oseku vyšel popud k spojení všech klášterů řádu v kongregaci pod generálním opatem v Římě. Byly vydány jednotlivé liturgické knihy. Podobně i premonstrátské kláštery na Strahově, v Teplé a v Želivě se staly středisky nově se organizujícího řádu s generálním opatem v čele. Naproti tomu však zcela selhala reforma například u piaristů, kde řádová kázeň byla opravdu špatná. Piaristé ztráceli jedno gymnázium za druhým a ke konci tohoto období už jen živořili. Úspěchu nebylo docíleno ani u augustiniánů ani u různých řádů řehole sv. Františka (pouze snad s výjimkou kapucínů).⁹³

Změny poměrů si žádaly nové prostředky, které by posílily zbožnost lidí i jejich náboženské uvědomění. V tomto směru byli duchovní vynalézaví a výsledky jejich činnosti byly veskrze pozitivní. Značné oblíbenosti si získaly nové pobožnosti jako křížová cesta, mariánské májové pobožnosti, modlitba Srdce Páně a modlitba sv. růžence. Bez významu nebyla ani křesťanská cvičení. Spočívala ve výkladu katechismu a konala se na venkově zpravidla v době postní ve farních kostelech a v přifařených obcích.

Obnovu a rozkvět opět zažily pouti. V Nové Říši je dlouhá tradice kdysi slavné poutě do Kostelního Vydří, do karmelitánského kostela, konané pravidelně v polovině července na svátek P. Marie Karmelské. Podle záznamů v obecní pamětní knize se procesí každoročně účastnilo několik tisíc lidí z obce i přifařeného okolí.⁹⁴ Podle vzoru německých katolíků byly v našich zemích rovněž pořádány velké katolické sjezdy a to nejen v měřítku diecézním, ale i v měřítku celostátním. Do vypuknutí první světové války bylo takových sjezdů uspořádáno celkem sedm.⁹⁵ Význam těchto sjezdů spočíval v tom, že věřící společně přemýšleli o problémech doby a palčivých otázkách ze života náboženského, kulturního a sociálního. Zároveň se posílila jejich soudržnost a víra.

Jak už to vyžadoval duch doby, pracovalo kněžstvo horlivě ve spolkovém životě. Brněnský gymnaziální profesor Matěj Procházka založil již v roce 1849 „Katolickou

---

⁹³ J. KADLCE, *Přehled českých církevních dějin II*, Praha 1991, s. 224.

⁹⁴ SOkA Jihlava, fond Obec NŘ, Kronika obce NŘ II, s. 101.

⁹⁵ Brno (1894), Praha (1897), Brno (1903), Praha (1908), Hradec Králové (1909), Olomouc (1911) a Kolín (1913).

jednotu“, jež po čtyřech letech měla na sto odboček po celé Moravě a brzy se rozšířila i do Čech. Tiskovým orgánem byl *Hlas katolických jednot*. Tento spolek vykonal v prvních několika letech velký kus práce na poli vzdělávacím a osvětovém. Později se také stal hlavním základem katolické politické činnosti. Značná pozornost byla věnována tisku, jakožto prostředku šíření katolických myšlenek, ale zároveň i jako obrana proti útokům odpůrců církve. Všechny české diecéze měly na konci 19. stol. spolky pečující o rozvoj katolického tisku.⁹⁶ Často se totiž právě v tisku rozhořely neomalené souboje mezi zastánci a odpůrci. Podobným „nevhodným“ způsobem už v tisku polemizoval moravský farář Fr. Škorpík s K. Havlíčkem Borovským. Stejně tomu tak bylo, když Machar s Masarykem útočili proti katolické církvi, jejich odpůrci jim svými neadekvátními reakcemi častokrát spíš usnadňovali pozici. T. G. Masaryk, který se roku 1880 stal příslušníkem Jednoty bratrské, se ve svých bojových letech velkou vervou věnoval protiklerikální kritice. Nevědomky tím ale přispěl k protináboženské agitaci, která mu byla cizí. U Katolické církve mu nejvíce vadila dogmata.⁹⁷ Ve své studii O sebevraždě Masaryk dokonce výrazně zdůrazňuje roli víry v lidském životě: „*Víra je důvěra člověka v to, co se v něm projevuje city a nadějí. Zbožnost jest cit člověka přirozený, člověk potřebuje náboženství jak vzduch k dýchání, bez náboženství není člověkem. Nedostatek náboženského citu, beznabožství, zanechává v duši lidské prázdnotu, lhostejnost a potom nechť k životu.*“ V těchto souvislostech je třeba konstatovat, že beletrie nové doby až na malé výjimky (A. Jirásek, J. Zeyer, kněžský romanopisec V. B. Třebízský) zaujala k církvi veskrze negativní, ne-li přímo nepřátelský postoj. Jako velký agresivní ateistický básník a žurnalista, který působil na přelomu století Josef Svatopluk Machar (1864- 1942).⁹⁸

Ve stejném období, tedy koncem druhé poloviny 19. století, se katolické hnutí stává čím dál tím významnějším politickým směrem. Zhruba v polovině 90. let se organizačně a programově emancipovalo. Mluvíme tedy o politickém katolicismu. Tento politický směr byl především reakcí na nové směry v české politice po nástupu mladočechů a na Moravě lidové strany. Uvedená reakce však probíhala jinak v Čechách a jinak na Moravě. Zatímco v Čechách se nejsilnějším nositelem konzervativních myšlenek (jako opozice vůči socialistům a liberálům) stala agrární strana, pak na

---

⁹⁶ J. KADLEC, *Přehled českých církevních dějin II*, Praha 1991, s. 226.

⁹⁷ K. ČAPEK, *Hovory s T. G. Masarykem*, Praha 1947, s. 278.

⁹⁸ J. KADLEC, *c.d.*, s. 215.

Moravě tuto roli převzali ve většině katolíci. Nejlépe to ilustrují výsledky voleb do říšské rady z roku 1907 a 1913:⁹⁹

	<i>r. 1907 Čechy/ Morava</i>	<i>r. 1913 Čechy / Morava</i>
Mladočeši	11,3% 11,4%	9,8% 8,5%
Sociální demokracie	39,8% 30,7%	36,5% 26,5%
Agrární hnutí	22% 15,8%	26,4% 18,9%
Křesťansko-sociální s.	11,9% 29,8%	11,9% 36,6%

Hlavním opěrným bodem nové strany se staly katolicko-politické jednoty, které se snažily hájit katolické zásady v různých oblastech společenského života. Každá z jednot měla své stanovy. Ve stanovách brněnské jednoty se mj. píše: *“chceme vzbuzovati katolické vědomí a zjednávatí učení a zásadám katolické církve v soukromém i veřejném životě náležitě platnosti” a “působiti k tomu, aby zákonodárství veškeré na základech křesťanských založeno bylo”*¹⁰⁰ Nové straně dobře posloužil katolický tisk, zvláště brněnský *Hlas* a olomoucký *Našinec*. Z *Hlasu* se dokonce rekrutoval prozatímní zakládající výbor národní strany katolické.

Ke křesťansko-sociální skupině se postupně připojila většina členské základny celého katolického proudu. Katolické národní straně členů podstatně ubylo, ale zachovala si i po rozšíření výkonného výboru o zástupce křesťanských sociálů významné postavení ve vedení strany. Platila také zásada podřízení výkonného výboru křesťansko-sociální strany centru katolické strany národní.

Z organizačního hlediska došlo k významným změnám na počátku našeho století, kdy byly zbudovány základní organizace a různé jiné příbuzné spolky dle volebních okresů. Ze strany se stala masová a vedoucí politická síla na Moravě. Mimostranické aktivity sehrály v tomto období důležitou roli. Byla zakládána svépomocná družstva, záložny, hospodářské spolky, útulny pro dělnice, apod. Do hnutí se více zapojovalo i katolické duchovenstvo. Ne nevýznamnými byly i mládežnické organizace jako např. Sdružení venkovské omladiny a tělovýchovná organizace Orei.

⁹⁹ J. MALÍŘ, *Od spolků k politickým stranám*, Brno 1996.

¹⁰⁰ Stanovy katolicko-politické jednoty pro Brno, Brno 1892, s. 1.

Zejména na jižní Moravě Orel uspěl v konkurenci s antiklerikálně zaměřeným Sokolem. V roce 1914 měl Orel již 12068 členů.¹⁰¹

Po roce 1907, kdy bylo zavedeno všeobecné hlasovací právo, se strana modernizovala a početně rozrostla. Bylo zavedeno evidování členů a členské příspěvky. Absolutnímu vítězství ve volbách bránila pouze ta skutečnost, že agrárníci, sociální demokraté lidoví pokrokaři nedovolili kandidátům katolické národní strany většinově uspět v jednomandátových volebních okrscích. I přesto katolický tábor ovládl po roce 1906 českou zemskou politiku. Možná i z těchto důvodů se v ostatních pólech politického spektra prosadili radikálně antikatoličtí reprezentanti. V předválečném období u nás národní strana katolická představovala pozoruhodný politický subjekt.

4.2 Události v obci v letech 1848 - 1918

V revolučních letech 1848- 1849 prošly země Koruny české podstatnými změnami, které nemalou měrou zasáhly i život v obci. Za zmínku stojí působení národní gardy, která byla stejně jako v okolních obcích ustanovena na jaře 1848, aby dohlížela na klid a pořádek. Na druhou stranu jejich působení leckdy způsobilo spíše ostudu a nepořádek jak udává kronika obce Rozseč uložená v soukromém archívu p. Metoděje Nováka.¹⁰² Výnosem Moravského gubernia s rozkazem z 3. září 1849 na krajský úřad v Jihlavě bylo nařízeno rozpuštění národní gardy v Nové Říši. Dne 25. září pak byly za dohledu vojska v počtu roty odevzdány zbraně.¹⁰³

Nejpodstatnější změnou bylo zrušení roboty říšským sněmem ze dne 7. září 1848, kdy se novoříšští poddaní zbavili robotních povinností, ty ale de facto ignorovali

---

¹⁰¹ J. KADLEC, *Přehled českých církevních dějin II*, Praha 1991, s. 248.

¹⁰² SOKA Jihlava, fond Obec Rozseč, Kronika obce I, s. 13. „*Také Nová Říše měla v tomto roce svou podívanou. Zřízená národní garda si dovolovala mnohé zvláštnosti. Po každém cvičení se ztuhně pilo, zatímco žena a děti doma třely nouzi, z čehož povstávaly domácí rozepře. Když ve Sv. týdnu stáli stráž u Božího hrobu, byl Bedřich Moll, tak opilý, že musel být odveden. Nejprve volili za svého hejtmana klášterního úředníka Steindla, který se ale musel přirozeně odměnit několika vědry piva, brzy však jej sesadili pro intriky starosty Josefa Hrise a volili toho za hejtmana, na což se muselo přirozeně zase pít. Dne 18. dubna, kdy byl v Nové Říši trh na dobytek, svolila se opilá garda vůdčí kouřícím na náměstí, zvláště rolníkům vzít jim jejich dýmky, které následně propili. Rolníci se shlukli a hnali se svými holemi do radnice, kde se však gardisté zavřeli. Kdyby mezitím nepřišel úředník Steindl, byli by rolníci útočili na radnici a gardisty holemi zmlátili, kdyby jej polapili, avšak všichni hrdinové upláchlí zadními dveřmi.*“

¹⁰³ SOKA Jihlava, fond Obec Rozseč, Kronika obce I, s. 13

již po vydání císařského patentu o zrušení roboty do jednoho roku z 28. března 1848. Za vyvázání z robotních povinností se ale skládala finanční částka, kvůli které zůstala nemalá část rolníků na mnoho let zadlužená.¹⁰⁴ V sumách uhrazených za vyvázání robotních povinností však byly velké rozdíly. Např. František Kandus z Nové Říše č.p. 144 zaplatil 38 zl., oproti němu však třeba Jan Nechvátal z dominikálního mlýna zaplatil celkem 1457 zl.¹⁰⁵

Určité změny obci v samosprávě přineslo obecní volební právo vydané zákonem ze 17. března 1849. Díky němu získala obecní volební právo i část robotníků. Díky tomu se konaly roku 1850 první obecní volby, ze kterých bylo složeno obecní zastupitelstvo.¹⁰⁶ Obecnou nespokojenost s vysokými daněmi, ale i s církevními poplatky a desátky, sdílelo i zdejší obyvatelstvo. Proto se připojilo k dalším 17 obcím, které podpisy svých cechmistrů žádaly v petici moravskému sněmu datované 14. července 1848 o zrušení spotřební daně.¹⁰⁷ Následující dva roky v Nové Říši se zase točí okolo sporu spolku 53 starousedlíků o vlastnictví lesa Křástova a jeho rozparcelování. I přes kupní smlouvu z roku 1573, kdy obec tehdy s 53 usedlíky les koupila, se nepodařilo spor vyřešit. Žádost šela ke zdárnému konci, ale narazila na prozatímní zákon ze 17. května 1849 o nedělitelnosti obecního majetku.¹⁰⁸

V letech 1860 až 1868 byl do funkce opata novoříského kláštera zvolen otec Arnošt Šírek. Tento duchovní nejen že se v obci a okolí houževně staral o české národní probuzení, rovněž ale pečoval o estetický vzhled obce a kláštera. Za jeho úřadování došlo v Nové Říši k mnoha stavebním úpravám. Například ke zpevnění cest, opravě mostu přes řeku Vápovku, kam klášter nechal umístit sochu Jana Nepomuckého. Opat Šírek pečoval i o estetický vzhled budov samotného konventu.¹⁰⁹ Klášterní kostel byl zvenku i zevnitř zcela opraven. Malíř Schiller ze Znojma vyčistil fresky, Antonín Jugnincki pozlatil oltář, opravil kazatelnu a lavice v chóru, rozšířil o přilehlou komoru klášterní knihovnu a postavil oltář sv. Cyrila a Metoděje.¹¹⁰ Roku 1863 se také opat

---

¹⁰⁴ MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, Nová registratura, sig. 12, č.k. 376.

¹⁰⁵ SOKA Jihlava, fond Nová Říše, inv. č. 87, Vyvázání z poddanských povinností 1849- 1950.

¹⁰⁶ SOKA Jihlava, fond Nová Říše, inv. č. 12a, Jednací protokol 1850. Až do roku 1918 byly volby prováděny trojtřídním volebním systémem. Prvním starostou byl zvolen František Hris.

¹⁰⁷ J. RADIMSKÝ-M. WURMOVÁ, *Petice moravského lidu k sněmu z roku 1848*, Praha 1955, s. 233-236.

¹⁰⁸ SOKA Jihlava, fond Nová Říše, Kronika obce NŘ II., s. 57-73.

¹⁰⁹ SOKA Jihlava, fond Farní úřad Nová Říše, inv. č. 216, sign. 4, Účetní kniha, s. 15.

¹¹⁰ N. DRÁPALÍK, *Kláster premonstrátský v Nové Říši*, Nová Říše 1911, s. 23.

Šírek stal hlavním iniciátorem vybudování „křížové cesty“ k 1000. jubileu příchodu slovanských věrozvěstů Cyrila a Metoděje na Moravu. Nezbytné finance byly vybrány od dobrovolníků a hlavně farníků z Nové Říše a Krasonic. Křížová cesta vznikla ale až v roce 1873. Byla tvořena netypicky pouhými jedenácti zastaveními v podobě kapliček. Ty byly osazené plechovými obrazy od Čeňka Neumanna.¹¹¹ V současné době jsou však bez výzdoby. Křížová cesta začínala od mostu přes řeku Vápvku podél želetavské cesty až na „Kalvárii“ (kopec Na spravedlnosti). Oficiální svěcení celé křížové cesty se stalo velkou kulturní událostí pro celou obec i okolí. Od rána hrála muzika. Průvod čítal podle dobových záznamů přes 2000 (!) lidí.

Poněkud záhadně působí fragment zprávy novoříšského písaře Tomáše Skoumala, popisující příchod pruských vojsk do obce 11. července 1866 při tažení na Vídeň.¹¹² Skoumal zde popisuje vážné obavy místních obyvatel před „krutými prušáky“, řešící příchod vojska útekem do okolních lesů. O to větší bylo překvapení místních, když zjistili, že nedošlo k žádným potyčkám a excesům a že armáda je disciplinovaná. Kronika obce se zmiňuje o pruských vojácích, kteří se v Rudolfínu léčili z cholery. Podle záznamů ale zemřel pouze jeden z nich.

Roku 1866 se Nová Říše, opět díky snaze kláštera a místního lékaře a iniciátora Marcelina Riese, dočkala zřízení prvního poštovního úřadu. Ten byl po vyřízení celé záležitosti klášterem umístěn logicky právě do budovy konventu. Nacházel se v hospodářské budově kláštera (č.p. 2). Poštovním v Nové Říši se logicky stal právě Marcelin Riess. Až ve 20. letech 20. století byl úřad přemístěn do budovy č.p. 16. Spojení s poštou již fungovalo v dřívějších dobách. Do roku 1750 chodil poštovní posel do Dačic, odkud byla pošta svedena do poštovní stanice ve Slavonicích, kterými procházela poštovní trasa z Prahy do Vídně. Po roce 1750, kdy došlo k zavedení poštovního spoje po nově vystavěné císařské silnici Praha- Kolín- Jihlava- Želetava - Znojmo- Vídeň, zajišťovala poštovní spojení stanice v Želetavě, kam nepravidelně docházel přespolní posel z Nové Říše. Podobně, přes Novou Říši, chodil do Želetavy i

---

¹¹¹ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, sign. 58, Památný spis o křížové cestě v kapičkách v Nové Říši LP. 1873.

¹¹² To by samo o sobě nebylo nijak nápadné, text je však vložen do česky psané knihy „*Užitečná knížka pro neduživé*“ z roku 1742, která je uložena v Okresním muzeu v Kunštátě, dnes pobočky MZA Brno.

telečský posel Albrech Honz.¹¹³ Do zmíněného roku 1866 tak v Nové Říši fungovala pouze sběrna dopisů.

Ve čtyřicátých letech 19. století je již možno naplno v obci a hlavně v klášteře pozorovat vliv vlastenectví a národního probuzení. K úplnému počestění klášterních řeholníků došlo až v druhé polovině 19. století. Z osobních pozůstalostí některých kněží lze ale zjistit, že již od dvacátých let sbírali rukopisy s národními písněmi a tvořili vlastní básně v českém jazyce.¹¹⁴ Významné zastoupení v pozůstalostech mají rovněž vědecké práce česky smýšlejících autorů.¹¹⁵ Později řeholníci pravidelně přispívali to časopisů *Květy* a *Včely*. Zabývali se rovněž i školskou osvětou a vydávali vzdělávací literaturu; např. *Praktická navedení k prvopočátečnímu psaní*, tiskem roku 1846.¹¹⁶

Poklidný život v obci narušovaly pouze akce typu klášterních vizitací, díky nimž se do Nové Říše dostaly význačné, pochopitelně především církevní osobnosti. Kanonické vizitace odbyval nejčastěji pouze farář. Např. v letech 1856-1874 František Bláha, farář z Heraltic, 1875-1879 František Pojmon, 1882-1884 Jan Brabenec, oba faráři ze Želetavy. U generálních vizitací tomu již bylo trochu jinak a zpravidla tyto vizitace vykonával brněnský biskup. Pro místní byl výjimečným především 8. a 9. červenec 1886, kdy klášter vizitoval biskup František Saleský Bauer.¹¹⁷ Farní kronika má k jeho návštěvě jasný komentář: „*Biskup...vystoupil na kazatelnu, kdež k věřícím, jež celý kostel zaplnili, měl krásnou řeč o důležitosti ve sv. víře. Lid zajisté poprvé slyšel krásnou řeč svého velepastýře, od doby trvání biskupského stolce v Brně v krásné mateřštině mluvit...*“¹¹⁸

¹¹³ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika obce NŘ II., s. 122.

¹¹⁴ Klášterní archiv, písemné pozůstalosti kněží z 19. století.

¹¹⁵ MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, č. k. 554. Např. záznamy přenášek Františka M. Klácela, Jana E. Vocela, Františka Čupra, Jana Krejčího aj.

¹¹⁶ A. ŠÍREK, *Praktická navedení k prvopočátečnímu psaní*, Nová Říše 1846.

¹¹⁷ J. HANUŠ, *Malý slovní osobností českého katolicismu*, Brno 2005, s. 12. Prof. František Saleský Bauer (* 26. ledna 1841 Hrachovec - † 25. listopad 1915 Olomouc) byl český katolický duchovní a teolog, 8. biskup brněnský (1882-1904) a 8. arcibiskup olomoucký (1904-1915). Na kněze byl vysvěcen 19. července 1863 v Olomouci. V letech 1873-1882 přednášel novozákonní biblistiku na Teologické fakultě v Praze, v letech 1882-1882 byl ředitel pražského kněžského semináře. V roce 1911 byl jmenován kardinálem. Podílel se na založení Kongregace milosrdných sester III: řádu sv. Františka v roce 1886. Do Brna svolal dvakrát český katolický sjezd. Zasadil se o jazykovou rovnoprávnost na Moravě. Jeho biskupské heslo znělo „*Chci kráčet ve stopách svatého Cyrila a Metoděje*“.

¹¹⁸ MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, č. k. 557, Protocolum domestici parochiae Neo-Říšensis, s. 29.

Výjimkou mezi církevními návštěvami se stal rok 1887, kdy během své inspekční cesty zavítal 20. července do pečlivě vyzdobené obce moravský místodržitel, hrabě Bedřich Schönborn, kterého hostitelsky provázal opat Antonín Hauber. Společně si pak prohlédli školu, Dobročinný ústav korunního prince Rudolfa a klášter. Po kladném zhodnocení pokračoval do Telče.¹¹⁹

Roku 1880 mělo dojít k založení kostelního výboru, jehož smyslem mělo být v podstatě pouhé vybírání příspěvků na opravy kostela. Tomu se ale obec bránila a zdůvodňovala to tím, že vlastníkem kostela je klášter a ten by také měl nést veškeré náklady na opravy a rekonstrukce. Příklad se vlekl několik let a dostal se až na krajskou úroveň, kde klášter spor 23. března nakonec prohrál a musel obci vrátit již vybraný příspěvek ve výši 6935 zl..

Zajímavým počinem se stala výstavba kaple sv. Jana Křtitele „Na Polánce“ roku 1886. Tu nechal vystavět na vlastní náklady opat Antonín Petr Hauber (1876-1892) na místě, kde jako chlapec pásal drobný dobytek. Kaple byla vysvěcena 25. července 1886. Kapli zdobí z průčelí dvojice štukových pilastrů, podpírající segmentový fronton. V něm je zavěšen obraz sv. Rosalie. V kapli je umístěn obraz sv. Jana Křtitele.¹²⁰ Roku 1886 začal klášter se stavbou nového hřbitova. Ten stávající, který byl umístěn uprostřed obce vedle klášterního kostela sv. Petra a Pavla, byl z hygienických důvodů prohlášen za nezpůsobilý.¹²¹ Za architekta byl vybrán třebečský stavitel Hosa. Ten byl často občany kritizován, že jeho návrh je moc rozlehlý. To však vzhledem k dnešnímu stavu hřbitova můžeme považovat za prozíravost autora. Stavbu posvětil novoříšský farář Cyril Žídek roku 1886 v den slavnosti sv. Andělů Strážných.¹²²

Dne 10. srpna 1890 bylo uvedeno do provozu telegrafní spojení, a konečně roku 1919 i telefonní spojení. Kromě veřejné hovorny v prostorách poštovního úřadu měl aparát jen klášter a starosta.¹²³ Třetinu částky, tedy celých 100 zl., přispěl novoříšský klášter. Roku 1911 vstoupila Nová Říše do společnosti Podyjské závody, která měla zajistit elektrifikaci celého regionu jihozápadní Moravy. Obnosem 1000 zl. se Nová

---

¹¹⁹ SOKA Jihlava, fond Nová Říše, Národní škola v Nové Říši, inv. č. 2, s. 203.

¹²⁰ SOKA Jihlava, fond Nová Říše, Kronika obce NŘ II, s. 62.

¹²¹ TAMTÉŽ, s. 64.

¹²² Často se mylně uvádí jako datum otevření rok 1887, ale to je pravděpodobně způsobenou tragickou událostí z tohoto roku, po které musel být hřbitov znovu vysvěcen (reconciliován). Jednalo se o sebevraždu ze žalu Anastázie Nechvátalové, která si vzala život nad hrobem zemřelé dcery.

¹²³ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika obce NŘ II., s. 167.

Říše zařadila do skupiny dalších zainteresovaných obcí a měst.¹²⁴ Realizace celého projektu se kvůli vypuknutí světové války posunula o celých 19 let. Klášter měl ale již dříve elektrické osvětlení, které bylo dle klášterních záznamů, tak jako u jiných církevních staveb, provedeno Křížkovou firmou. Fungovalo na naftový generátor. Po několika letech se ale porouchalo, a tak se čekalo až na elektrifikaci celé obce, aby se mohlo v klášteře znovu svítit. Dodnes se pod hlavním schodištěm dochovala původní kabeláž a ve sklepení se nachází „klášterní elektrárna“. Bližší informace ale neexistují a tudíž se můžeme jen domnívat, zdali se v obci potkali dva velikáni z různých světů, jímž byl vynálezce František Křížík a literát Otokar Březina.

K hospodářskému rozvoji obce výrazně přispěly peněžní ústavy *Vzájemná záložna* a *Raiffeisenka*. Méně významná *Vzájemná záložna* byla založena roku 1870. *Raiffeisenka* roku 1901. Do té doby byla nejvíce místním obyvatelstvem využívána německá spořitelna v nedalekých Slavonicích. Jednalo se však pouze o několik málo let, než byly vybudovány peněžní ústavy v Nové Říši. Ke zřízení *Raiffeisenky* se nejvíce přičinil novoříšský konvent. Prvním starostou byl zvolen převor kláštera Ferdinand Hotový a pokladníky byli vždy řádoví kněží. Zainteresovanost kláštera v peněžním ústavu ale brzy přinesla problémy v podobě konfliktu mezi agrárním politikem Staňkem a opatem klášterem Drápalíkem (viz. kapitola *Angažovanost kláštera v politickém klání*).

4.3 První světová válka

Poklidná doba začátku 20. století, která v obci panovala, byla ukončena sarajevským atentátem na následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este 28. června 1914. Válečný konflikt, trvající po čtyři roky, do důsledku změnil společenský, kulturní a politický život v obci a nadobro změnil osud mnoha obyvatelům Nové Říše. Ve středu 29. června 1915 proběhlo všeobecné vyhlášení mobilizace a určení ročníků k všeobecné vojenské službě. Do listopadu 1915 se ale odvodní povinnost rozšířila na všechny zdravotně způsobilé muže od 18 do 50 let. Počet narukovaných z Nové Říše pak dosáhl počtu 186 osob.¹²⁵ Za zájmy habsburské monarchie padlo 23 místních obyvatel a dva

---

¹²⁴ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, inv. č. 109, Elektrifikace Nové Říše 1911- 1939.

¹²⁵ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, inv. č. 8, Kronika NŘ I, s. 8.

legionáři z celkového počtu 9 legionářů působících jak na ruské, tak na italské frontě. Po padlých vojácích zůstalo pochopitelně několik sirotků, proto byl v obci založen sirotčí fond, do něhož převážnou část peněz poukazyval klášterní velkostatek.¹²⁶ Co se týče kulturního života, ten byl díky staronové ústavě z roku 1867 naprosto omezen. Nová nařízení v podstatě umlčela veškerý spolkový a kulturní život. Byla omezena občanská práva a znovu zavedena cenzura. I politická činnost byla omezena na minimum. Cenzura postihla i prorakouské projevy. Cenzurovány byly dokonce i některé klášterní pastorační listy nebo časopis Naše omladina, vydávaný v Nové Říši Romanem Šmahelem. Ten neprošel důkladným šetřením vzdor tomu, že podporoval rakouskou rétoriku a posílal takřka polovinu výtisků na frontu zdarma.

S postupem času se začalo propadat celé hospodářství, čímž nastal všeobecný nedostatek potravin. Celkovou hospodářskou krizi jenom umocňovaly časté rekvizice. Ty zahrnovaly jak zemědělské plodiny a produkty, tak i koně, potahy, dobytek a jiné spotřební věci. K rekvizici klášterních zvonů došlo podle farních záznamů 31. května 1917. Celá akce se dochovala i na dobových fotografiích. Shazování klášterních zvonů přihlíželo nebývale velké množství obyvatel nejen z Nové Říše ale i z okolí. Dav se podívoval nad dělníky ze Znojma a považoval je za skupinu trhanů.¹²⁷ Ti sejmuli dva zvony z hlavní věže o váze 935 kg a 425 kg. Tyto zvony pak byly odvezeny společně s dalšími do Okříšek, které byly určeny jako sběrné místo.¹²⁸

Projevoval se čím dál tím větší nedostatek základních potravin, které se od 24. května roku 1915 začaly nakupovat za stanovené ceny na lístkový systém. Finanční nedostatek řešily c.k. úřady četnými sbírkami a státními válečnými půjčkami, kterých bylo celkem pro Novou Říši osm. Celkem obec věnovala 70 000 K. Válečné půjčky musely upisovat i bankovní domy. Raiffeisenka a Vzájemná záložna z Nové Říše poskytly nakonec půjčku v celkové výši 518 950 K.¹²⁹

V důsledku otevření italské fronty se v dačickém a telčském okrese objevilo značné množství italských uprchlíků. V Nové Říši bylo 23. května 1915 ubytováno 50

---

¹²⁶ SOKA Jihlava, fond Farní úřad Nová Říše, inv. č. 217, Kniha kostelních účtů, s. 112.

¹²⁷ MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, č. kart. 557, Protocolum domesticum parochiae Neo-Říšensis, s. 419.

¹²⁸ Spolu se zvony z klášterního kostela byly ještě odvezeny zvony z kaple sv. Marie na Kopečku, sv. Kříže u Brázdů, Dobročinného ústavu, Červeného Hrádku a Dolní Vilímče.

¹²⁹ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika obce NŘ I., s. 20-21.

uprchlíků.¹³⁰ Šlo o jihotyrolany z okolí Rivy u Gardského jezera. Obecní výbor jim společně s klášteřem poskytl ubikaci v budově pivovaru, z části se ubytovali v budově velkostatku a několik i u soukromých osob. Pro děti vytvořila škola zvláštní třídu.¹³¹ Dalších 23 uprchlíků našlo azyl v budově klášterního velkostatku na podzim roku 1916.¹³² Kvůli vysokému množství odvedenců objevoval se všude v zemi kritický nedostatek pracovních sil. To vedlo i k tak paradoxním situacím, jako vyhrocený spor o nádenické síly mezi továrnou bratří Lennerů v Krahulčí a klášterním velkostatkem a tvrdé přetahování a odebírání dělníků.¹³³ Dne 4. dubna 1917 si klášterní velkostatek vyžádal na okresním hejtmanství v Dačicích 11 zajatců k zemědělským pracím. K 11. srpnu 1917 velkostatek evidoval 30, převážně ruských zajatců.¹³⁴ Poslední větší událost do konce války, která nebyla vůbec po chuti klášteru, bylo udělení čestného občanství Františku Staňkovi. Zde je nutné zmínit jeho postoje z válečných let, kdy přešel z oportunistické aktivistické politiky na stranu transparentního rakouského odboje. Jako předseda Českého svazu v letech 1916-1918 a jako předseda Svazu říšských poslanců českých v letech 1917-1918 zastával pozici mluvčího českého národa ve vídeňském parlamentu. Pověstný je pak jeho projev v parlamentu z 2. října 1918, kdy odmítl dosavadní svazky s rakousko-uherskou monarchií a přihlásil se k zahraničnímu odboji.

Kulturní život v obci i v celém okolí byl značně ochromen. Čím déle konflikt trval, tím více místní obyvatelé začali upadat do jisté apatie a letargie. Lidé po vypuknutí vojny začali masivně chodit do kostela, který se stal místem jejich společných proseb o mír. Postupně ale otupěli. Člen novoříšského konventu a staroříšský farář Zikmund Záběhlický například ve farní kronice uvádí, že počet věřících, kteří navštěvovali nedělní mše, byl čím dál menší. Lidé prý kvůli nedostatku pracovních sil začali pracovat i v neděli. Tento zlovyk jim dle farářových záznamů zůstal i po válce.¹³⁵ Během války si klášter rovněž stěžoval na chování zdejší mládeže,

---

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ SOKA Jihlava, fond Farní úřad Nová Říše, inv. č. 207, Záležitosti školy a učitelů, s. 48.

¹³² SOKA Jindřichův Hradec, č. k. 439, OÚ Dačice 1917. Jednalo se o čtyři rodiny z Hukatovce v okrese Zbórow v Haliči. Většina z těchto uprchlíků při klášterním velkostatku rovněž pracovala. Dne 9. května 1917 došlo při secích pracích k úrazu uprchlice Kateřiny Lyczákové, a přestože klášter měl všechny své zaměstnance pojištěné, tak došlo ke sporu s poslancem agrární strany Františkem Staňkem, který se ohradil proti zaplacení výloh pojišťovnou a posléze i vyplacení podpory, na kterou měli uprchlíci nárok a to na základě mzdy, kterou tito pracovníci dostávali.

¹³³ SOKA Jindřichův Hradec, č. k. 463, OÚ Dačice 1918.

¹³⁴ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, inv. č. 71, Protokol jednací 1910-1919.

¹³⁵ Archív premonstrátského kláštera v Nové Říši, Protocolum domesticum parochiae Alte Říšensis, s. 178.

kteřá se ke konfliktu a celkovému politickému dění v zemi chovala pasivně. *Jediné, o co se mládež stará, je tanec a zábava.*¹³⁶ Během války se farnosti, které spadali pod klášter, snažili omezovat nebo úplně zakazovat taneční zábavy v obci.¹³⁷ Konec války byl jako všude v zemi vítán s velkým povděkem. Byla sloužena mše za šťastnou budoucnost nového národa.

4.4 Otokar Březina

4.4.1 Básníkův životopis

Asi nejvýznamnější postavou druhé poloviny 19. století je pro Novou Říši osoba místního učitele, básníka, esejisty a myslitele Otokara Březiny, který zde po 13 let působil a ovlivňoval místní veřejný život svou charizmatickou osobností a zároveň udával nový literární směr nejen v českých zemích. Jeho nejvýznamnější díla vznikla právě v prostředí Nové Říše, které pro něj bylo nekonečně inspirující. Březina, vlastním jménem Václav Jebavý, se narodil 19. září 1868 v Počátkách v rodině venkovského ševce. Ve svém rodišti vychodil měšťanskou školu a roku 1883 přestoupil do čtvrté třídy reálky v Telči. Zde vládl čilý kulturní ruch, kterého se účastnil i Březina. Právě v době studií vznikaly první Březinovy literární práce. Tehdy psal pod pseudonymem Václava Danšovský. Po své maturitě roku 1887 nastoupil Březina jako učitel v Jinošově, kde se seznamuje s dcerou revírníka Annou Pammrovou. Viděli se za celý život pravděpodobně pouze třikrát, ale až do básnickovy smrti si po celou dobu dopisovali, a tak můžeme o Pammrové konstatovat, že se stala ženou Březinova života. Roku 1888 vykonal Otokar Březina doplňovací maturitu na učitelském ústavu v Praze a poté přesídlil do Nové Říše, kde začal pracovat v místní církevní škole. Novou Říši popsal ve svém dopise p. Bauerovi z dne 21. 1. 1889 jako: „*Ó malé město venkovské s poetickým blátem na ulici a s nepoetickým vzezřením postříkaných bot...*“¹³⁸ Zpočátku se mu nové působiště nezamlouvalo, stěžoval si na chabý společenský život, vysmíval

---

¹³⁶ TAMTÉŽ, s. 148.

¹³⁷ Archív premonstrátského kláštera v Nové Říši, Protocolum domesticum parochiae Alte Říšensis, s. 148.

¹³⁸ F. JECH, *U Březiny*, Praha 2001, s. 34.

se ochotníkům a nebyl spokojený ani na místní škole.¹³⁹ Brzy však změnil názor. V Nové Říši zůstal dalších 13 let až do roku 1901, kdy přešel do Jaroměřic nad Rokytnou. Prosinec roku 1892 je první významnější bod v jeho literární kariéře, když časopis *Niva* otiskl Březinovy „první verše nového (symbolistického) směru“. Redaktor František Roháček nedostal omylem lístek, kde mu novoříšský učitel Jebavý sděloval svůj pseudonym V. J. Danšovský, a proto si vymyslel jméno Otokar Březina. I přes to, že se básníkovi jméno nelíbilo a zdálo se mu groteskní, tak právě pod tímto pseudonymem se z Nové Říše šířil věhlas jeho nového díla. V něm se Otokar Březina snaží hledat odpovědi na základní otázky smyslu života, které spojuje s vlastními zkušenostmi. Zejména novou básnickou obrazností vytvářenou řetězci metafor a vycházejícího z oblastí racionálního poznání, a hudebností svého volného verše trvale ovlivnil celý vývoj českého básnictví 20. století.¹⁴⁰ Od přesunu si sliboval lepší pracovní prostředí.¹⁴¹ V Jaroměřicích se však dočkal pravého opaku a tudíž Nová Říše byla jediným místem, kde Březina vytvořila všechna jeho stěžejní díla.¹⁴² Na novoříšské působení zpětně vzpomíná jako na „pohádku“. V Jaroměřicích působil nejprve na chlapecké škole, později na dívčí. Od roku 1919 měl tvůrčí dovolenou a roku 1925 odchází Březina do výslužby. Ke konci života se Březina záměrně vyhýbal veřejným činnostem a nebyl schopen dokončit už žádné své dílo. Své myšlenky tak už šířil jen v rozmluvách s četnými návštěvníky, kteří za ním přicházeli do Jaroměřic. Jaroměřice se tedy za jeho života staly místem četných uměleckých besed s přáteli.¹⁴³ Z poct, jichž se Březinovi dostalo, byla nejvýznamnější kandidatura na Nobelovu cenu za literaturu. Pro Březinu se ji v letech 1916 – 1918, 1921, 1925, 1928, 1929 snažil „vybojovat“ Arne Novák. Nikdy ji však neobdržel. Dále to bylo udělení čestného doktorátu filozofie Karlovy univerzity roku 1919 a nabídnutí profesury filosofie na univerzitě v Brně, kterou ale odmítl. Otokar Březina zemřel 25. března 1929 na srdeční chorobu, kterou celý život trpěl. Pochován byl čestně do hrobky na jaroměřickém hřbitově. Jeho hrob

---

¹³⁹ V. KŘIČENSKÝ, *Seznamy žáků*, in: V. KŘIČENSKÝ - M. DUŠEK (edd.), *Almanach školy v Nové Říši*, Nová Říše 2008, s. 177.

¹⁴⁰ J. HRABÁK – D. JEŘÁBEK – Z. TICHÁ, *Průvodce po dějinách české literatury*, Praha 1978, s. 340.

¹⁴¹ S. BOUŠKA, *Otokar Březina*, ZVON 39, 1939, s. 596.

¹⁴² *Román Eduarda Brunnera* (1892)- který však před vydáním zničil, *Tajemné dálky* (1895), *Svítání na západě* (1896), *Větry od pólů* (1897), *Stavitelé chrámů* (1899) a *Ruce* (1901).

¹⁴³ J. ZIKA, *Otokar Březina*, Praha 1971, s. 184 – 186. Mezi nejvýznamnější Březinovy návštěvníky patřil T. G. Masaryk, který básníka plánovitě navštívil roku 1923. Dále Březinu v Jaroměřicích navštívil např. Jakub Deml, F. X. Šalda, F. Bílek, J. Zeyer, Z. Brunnerová a mnoho jiných.

zdobí sousoší „Tvůrce a jeho sestra Bolest“ vytvořené jeho dobrým přítelem Františkem Bílkem.

4.4.2 Básníková stopa v Nové Říši

Březinovo působení zanechalo v Nové Říši významnou stopu. O jeho pobytu se nejlépe dovídáme od Březinova přítele, vzdělaného katolického kněze Sigismunda Boušky, který ho v Nové Říši často navštěvoval.¹⁴⁴ Jak už bylo zmíněno, tak prvotně nebyl Březina s Novou Říší vůbec spokojen. Brzy však básník změnil názor. Zpočátku bydlel v Dobročinném ústavu, ale později se přestěhoval do bytu v přízemním domě č. p. 21. Žil ve velice skromných podmínkách. Zlom ve vztahu k novoříšskému prostředí nastal v momentě, kdy se seznámil s klášterním lékařem Dr. Karlem Křivým a jeho rodinou, v které měl nekonečnou podporu. Dobrý vztah si vybudoval i s ředitelem místní školy Filipem Pořízkou (1843 – 1916). Naprosté očarování přišlo v momentě, kdy Březina více poznal místní premonstráty a skrze místního knihovníka a pozdějšího opata Norberta Drápalíka dostal přístup do klášterní knihovny. Ta ho doslova očarovala. Jeho přátelství s Drápalíkem mu umožňovalo trávit v klášteře nekonečné hodiny a dny nebo si některé vzácné knihy brát ke studiu i do svého bytu.¹⁴⁵ Kvůli studiu klášterních knih se Březina naučil latinsky, italsky, anglicky, řecky, polsky a rusky. Některé jazyky, zejména pak latinu, uměl Březina doslova na vědecké úrovni. Jeho píli a preciznost obdivovali nejen premonstráti, ale i ředitel Pořízka a Sigismund Bouška, který píše: „Nenašel jsem za celý život svůj člověka, který by tak hluboce ovládl to, co studoval. Jeho (Březinovy) vědomosti byly hluboké a důkladné...vše, co studoval, činil s důkladností vědeckou, nebylo v něm diletantství. Měl píli v pravdě benediktinskou...byl tak nepodobný všem učitelům jiným.“¹⁴⁶ Březina svůj čas v klášteře netrávil pouze v knihovně. Často byl zván řeholníky do klášterního refektáře na obědy,

---

¹⁴⁴ J. HANUŠ, *Malý slovník osobností Českého katolicismu 20. století s antologií textů*, Brno 2005, s. 34. Sigismund Boušek byl kněz, básník, prozaik, překladatel, literární a výtvarný kritik, přední organizátor Katolické moderny, narozený roku 1867 v Příbrami. Vystudoval teologii, v roce 1892 byl vysvěcen na kněze a roku 1887 vstoupil do benediktinského řádu v Břevnově. Stýkal se rovněž s J. Zeyerem, F. Bílkem, Z. Braunerovou, J. Váchalem aj. Redigoval řadu literárních časopisů (Nový život, Lumír, Niva). Vydal básnické sbírky *Pietas* (1897) a *Duše v přírodě* (1904), autobiografickou prózu *Vánoce* (1903), básnickou meditaci *Mirjam – Maria* (1903). Celoživotně se věnoval překládání provensálských a katalánských katolických básníků. Zemřel v Náchodě roku 1942.

¹⁴⁵ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika obce NŘ I., s. 168. Podle kronikáře měl Březina ve svém bytě tolik knih z klášterní knihovny, že když se stěhoval do Jaroměřic nad Rokytnou, tak museli žáci vozit všechny ty svazky zpět do kláštera na trakači.

¹⁴⁶ S. BOUŠKA, *Otokar Březina*, ZVON 39, 1939, s. 441.

po kterých trávili všichni zúčastnění hodiny v kuřáckém salónku nebo v bytě klášterního lékaře Křivého, kde debatovali nad různými tématy.¹⁴⁷ Podle vzpomínek novoříšských řeholníků Březina trávil v klášteře většinu volného času. Buď se nacházel v knihovně, nebo dělal procházky v přírodě, kde meditoval. Odtud bral inspiraci na své Tajemné dálky, Svítání na západě nebo na Větry od pólů. Březina nebyl praktikující katolík. Mše nenavštěvoval, avšak mimo ně trávil v klášterním dlouhé hodiny meditováním sedě v první lavici prázdného kostela.¹⁴⁸ V místním konventu nabíral sílu nejen duchovní, ale i intelektuální. I on sám přiznává, jak velký vliv na něj klášter měl. Ve svých dopisech nejčastěji zmiňuje opata kláštera Antonína Haubnera, který básníka očaroval svým hudebním talentem. Básník ho považoval za virtuóza a často chodil do kostela poslouchat jeho hru na varhany, kde si opat hrál své vlastní skladby. Nejvíce však vzpomíná na Norberta Drápalíka, který mu prý „otevřením knihovny, otevřel dveře do jiného světa“.¹⁴⁹ Díky klášterní knihovně se jeho vědecký obzor nesmírně rozšířil a byl poté schopen mluvit na jakémkoliv téma vědecky po celé hodiny. Měl prý neobyčejnou paměť a dokázal citovat celé úryvky z knih z paměti. Lidé ho často poslouchali při debatách po obědě v pohostinství U Brabců, kde se básník často stravoval.¹⁵⁰ V obci byl velice oblíben a lidé ho považovali za anděla či světce. Jedinou věcí, která Březinu v Nové Říši ubíjela, byla jeho kantorská činnost na místní škole. Velký počet žáků a jejich nezáměr Březinu ničil. I přes to Březina prý vynikal pedagogickým talentem.¹⁵¹ Dokázal svůj široký všeobecný rozhled podat kultivovanou řečí žákům skoro jak ve formě básně. Jeho věhlas se postupně šířil do širokého okolí.¹⁵² Díky Březinovi Novou Říši navštívili další umělci. Kvůli básníkově velkému zájmu domluvil Bouška ku příkladu návštěvu Františka Bílka, který za Březinou do Nové Říše začal jezdit a později i díky seznámení s premonstráty i umělecky působit. Známé jsou jeho rámy pro obrazy křížové cesty po stranách hlavní lodě novoříšského kostela, výzdoba místní kaple nebo náhroby na místním hřbitově, které se vyznačují velkou uměleckou hodnotou. Další významnou osobností, která Březinu navštívila, byl básník a

---

¹⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 450. U Dr. Křivého a jeho rodiny se neobešel žádný Štědrý večer bez básníkovy přítomnosti.

¹⁴⁸ Soukromý archív autora, výpověď opata Mariána Kosíka ze dne 11. 10. 2008, s. 3.

¹⁴⁹ S. BOUŠKA, *Otokar Březina*, ZVON 39, 1939, s. 424.

¹⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 442.

¹⁵¹ S. BOUŠKA, *Otokar Březina*, ZVON 39, 1939, s. 523.

¹⁵² Tamtéž, s. 505. Ve svých vzpomínkách na Březinu P. Bouška dokonce zmiňuje návštěvu u Terezie Marie z Dalbergu (1866 – 1893), německé šlechtičny a básnířky, která bydlela v nedalekém zámku v Dačicích. Společně si přednášely své básně a diskutovaly nad literaturou.

kněz Jakub Deml. Jak František Bílek tak Jalub Deml později spolupracovali s Josefem Floriánem na vydávání jeho *Dobrého díla*.

5. Kulturní života a dění v Nové Říši 1918-1938

5.1 Církevní dějiny v kontextu kláštera v letech 1918- 1938

Vstup katolické církve do společnosti samostatného československého státu nebyl zrovna ideální. Protikatolická agitace a útoky mladočechů realistů slavily svůj úspěch. Chladný postoj vysoké hierarchie katolické církve k národnostně nespravedlivé monarchii a prorakousky orientovaná část katolického tisku budily u veřejnosti oprávněně negativní nálady až odpor.¹⁵³ Tomu nepříspěli ani vojáci vracející se z válečných front, kteří byli proticírkevně a protinábožensky naladěni. Vandalské zničení Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí tři dny po vzniku samostatného státu, 3. listopadu 1918, bylo signálem k živelné snaze zúčtovat s katolicismem. V tiskovinách se začaly objevovat články „*Po Vídni Řím*“ nebo „*Řím musí být Čechem souzen a odsouzen!*“ apod.¹⁵⁴ Církev a kněžstvo se staly cílem posměchu, církev byla atakována novinovou a časopiseckou propagandou a její chyby byly zveličovány. Radikální rozluka církve a státu byla na spadnutí. Velkým retardérem vyhocených událostí se ale stal postoj katolického Slovenska a řeckokatolické Podkarpatské Rusi, které si nově vzniklá Československá republika nemohla dovolit dostat do opozice. To uklidnilo celé řešení církevně-politických otázek a dokonce posílilo odhodlanost katolíků v českých zemích, zvláště pak na Moravě. Československá vláda tedy nakonec od chystané rozluky mezi církví a státem, pojaté do původní osnovy ústavní listiny, ustoupila, protože by to ohrozilo přijetí ústavy jako takové.¹⁵⁵

Kvůli uvedeným problému po vzniku samostatného Československého republiky se vytvořila Československá strana lidová jako jasný reprezentant politických snah katolíků. Oproti předválečnému stavu však integrovala jak sociálně orientovaný tak konzervativní proud. V důsledku to znamenalo předpoklad pro některé vnitrostranické spory. Jedním z největších počátečních problémů se stal vztah strany k pozemkové reformě. Katolická církev totiž patřila k významným vlastníků půdy z časů monarchie. Lidová strana vystupovala proti záborům církevního majetku a napadala agrární stranu, že využívá přesunů majetkových práv k půdě ve svůj prospěch. *“Zbytkové statky se podle lidoveckého výkladu předávají nové šlechtě - židům a*

---

¹⁵³ Některé moravské katolické časopisy psaly tupě prorakousky až do poslední chvíle.

¹⁵⁴ J. KADLEC, *Přehled českých církevních dějin II*, Praha 1991, s. 239.

¹⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 242.

agrárním velkozemanům".¹⁵⁶ Ke stejným problémům koneckonců docházelo i v Nové Říši, kde se rozhořel spor mezi novoříšským opatem Drápalíkem a členem agrární strany Františkem Staňkem z nedaleké Želetavy. Na druhou stranu nemalá část členské základny zejména na Moravě byla tvořena zemědělci a ti pochopitelně měli na úspěšném průběhu pozemkové reformy velký zájem. V roce 1924 pak část členů spojených s církevní hierarchií a katolickou šlechtou v důsledku naznačeného sporu stranu opustila. Svou pozici si tak také upevnil předseda strany Jan Šrámek, který byl orientován spíše centristicky. Podporu čerpal zejména od moravské rolnické členské základny. Od poloviny dvacátých let také posílilo levicové křesťansko-sociální křídlo orientované na odborovou činnost.¹⁵⁷ Jako třetí významný proud se nakonec etablovalo pravicově-konzervativní křídlo, jež prosazovalo zejména tradicionalistické požadavky různých nepolitických katolických skupin církevní hierarchie. Konzervativci se seskupili kolem časopisu Čech. Největší sílu měli v pražské organizaci. Poněkud se tím v katolickém hnutí obrátila situace oproti době monarchie, kdy baštou konzervativních kruhů byla Morava.¹⁵⁸

Církev se ale potýkala i s významnými vnitřními problémy. Po deputaci české katolické moderny k papežovi Benediktovi XV. s požadavky reformistů a jejím víceméně neúspěšném návratu (povolena byla pouze slovanská liturgie na některých významných místech a čtení epištoly a evangelia při mši v českém jazyce) se část kněží od katolické církve odloučila. Nespokojení kněží založili 8. ledna 1920 vlastní náboženskou společnost a dali jí název *Československá církev* později s novým názvem *Československá církev husitská*.¹⁵⁹ Dva dni po vzniku vydali kněží provolání k národu, aby opustili římskou církev a přešli do církve národní. Při sčítání obyvatel roku 1921 bylo zjištěno, že výzvy uposlechlo půl miliónu katolíků a do roku 1931 se počet příslušníků nové církve zvýšil na 800 000.¹⁶⁰ Vše by nabylo většího rozsahu nebýt provolání k národu ze strany profesorů filozofické fakulty Karlovy university, kteří

---

¹⁵⁶ J. ČECHUROVÁ, *Česká politická pravice*, Praha 1999, s. 107.

¹⁵⁷ TAMTÉŽ.

¹⁵⁸ TAMTÉŽ.

¹⁵⁹ M. KAŇÁK, *Z dějin reformního úsilí českého duchovenstva 1800- 1920*, Praha 1951, s. 37.

¹⁶⁰ J. KADLEC, *Přehled českých církevních dějin II*, Praha 1991, s. 242.

varovali před krokem, které by ČSR doma i v zahraničí způsobily problémy. Také poukazovali na mělkost celého hnutí.¹⁶¹

Odpovědní činitelé si uvědomovali, že celý problém mezi katolickou církví státem je potřeba vyřešit určitým kompromisem mezi státem Svatou Stolicí a nikoliv jednostranným opatřením.¹⁶² Po dvouleté diplomatické odmlce se na podzim roku 1927 povedlo sjednat dohodu o nejzásadnějších otázkách církevně-politických.¹⁶³ Takže konečně začátkem roku 1928 byly diplomatické styky ČSR s Vatikánem oficiálně obnoveny a byl podepsán tzv. *Modus Vivendi*, který mimo jiné upravil jmenování biskupů a způsob nového rozhraničení československých diecézí, jehož nutnost vznikla změnou politických poměrů ve střední Evropě. Podle *Modu Vivendi* se měly hranice všech československých diecézí krýt se státními hranicemi, což bylo důležité pro vymanění z vlivu maďarských biskupů na jihu Slovenska. Taktéž řády a kongregace, které sídlily v Československu, nebudou podléhat představeným ze zahraničí.¹⁶⁴

Roku 1929 při oslavách svatováclavského milénia se změna mezi církví a státem projevila naplno. Vláda dokonce převzala nad slavností patronát a umožnila jejich celostátní ráz, takže opětovně došlo k posílení všech věřících na území ČSR. Dalším významným mezníkem ve vývoji vládní církevní politiky byl celostátní sjez katolíků Československé republiky roku 1935, kdy vláda oficiálně přivítala papežského legáta, kardinála Verdiera. Když pak katolické strany rozhodly volbu ve prospěch Dr. Edvarda Beneše a tím znemožnili nástup fašistické reakce, byly vytvořeny další podmínky pro klidný církevní vývoj v Československé republice, který však byl záhy přerušen začátkem celosvětového konfliktu.¹⁶⁵

Za první republiky se snad nejvíce o náboženský a duchovní rozvoj československé společnosti zasloužili členové mužských řeholí a jejich horlivá činnost. Působili často jako vychovatelé, kazatelé a exercitátoři. Velice často se podíleli i na kulturním životě, nejčastěji pak jako spisovatelé. Rozhodně se však nejednalo o

---

¹⁶¹ J. KADLEC, *Přehled českých církevních dějin II*, Praha 1991, s. 242.

¹⁶² TAMTÉŽ.

¹⁶³ Při oslavách výročí smrti mistra Jana Husa roku 1925, které s velkou okázalostí za oficiální účasti slavil i prezident, vyvěsil Hrad místo předepsané státní vlajky prapor s husitským kalichem. Svatá stolice, která měla v Praze od roku 1920 oficiální zastoupení, to považovala za provokaci a odvolala z Prahy svého nuncia.

¹⁶⁴ J. KADLEC, *c.d.*, s. 243.

¹⁶⁵ TAMTÉŽ.

celkovou obnovu či reorganizaci klášterů. Spíše můžeme mluvit o působení silných osobností v jednotlivých konventech, které svou činností a působením ovlivňovali celou společnost v daném regionu. Ze stejného období můžeme dát příklad z novoříšského kláštera v podobě opata Norberta Drápalíka, který svou činností daleko překročil hranice regionu. Zdali byl jeho vliv ale pozitivní či negativní je už zpětně na posouzení historiků, jelikož se jednalo o osobu vnitřně poněkud rozervanou. Tyto silné osobnosti se rozhodly v době náboženské krize pro striktní návrat k mnišskému a apoštolskému ideálu. Některým z nich se podařilo strhnout s sebou celou svou řeholní družinu. Druzí pak pouze se svým nadšením zůstali na okraji svých těžkopádně fungujících konventů, aby o to silněji působili navenek, což je zrovna případ novoříšského opata Drápalíka.

Diecézní duchovenstvo na tom bylo podobně. Ve 20. letech u něj docházelo totiž ke generační výměně, a tak byly semináře poloprázdné. I přes fakt, že mezi starším kněžstvem nechybělo silných osobností, můžeme objektivně konstatovat, že mladá generace nepřevzala od svých starších kolegů špatné zvyky spojené ještě s josefínskou byrokracií a jejich často pokrytecký a ziskuchtivý životní styl. I v tomto období se ale počet členů v klášteře držel na stálém čísle kolem 13 konventuálů.

Rozkvět náboženského života v českých zemích po roce 1918 souvisel s obnovou největší katolické organizace Orel.¹⁶⁶ V roce 1914 měl Orel již 12068 členů. Vnější úspěchy Orela byly slety v Brně roku 1922 a v Praze roku 1929 (svatováclavské dny Orelstva), ale daleko důležitější byly jeho pozdější výsledky v oboru náboženské a mravní výchovy. Co se týče vědecké produkce, ta byla čilejší než v období předcházejícím. Spokojujeme se opět výčtem osobností, které byly nadprůměrné. Přední místo ve vědecké činnosti zaujaly obě teologické fakulty. Významný byl rovněž celonárodní katolický sjezd v Praze od 27. června do 1. července 1935. Zde církevní představitelé a československá vláda oficiálně přivítali papežského legáta, kardinála Verdiera. Sjezd byl dlouho proklamován i novoříšským klášterem i přífařenými obcemi ve farních věstnících. Z Nové Říše do Prahy dorazilo 84 poutníků.¹⁶⁷

---

¹⁶⁶ Orel vznikl před rokem 1914 z iniciativy líšenského faráře Metoděje Hoška slučováním lokálních katolických spolků podle jihoslovanského vzoru. Od ostatních tělovýchovných sdružení se lišil komplexním výchovným zaměřením na celého člověka. Usiloval pěstít tělo ne pro tělo, ale tělo pro duši a pro Boha.

¹⁶⁷ N. HRACHOVSKÝ, *Katolický sjezd*, Novoříšský farní věstník 7, 1935, č. 3, s. 4.

Nesmírné zásluhy o prohloubení duchovního života v českých zemích si získal svým dílem staroříšský rodák Josef Florián (1873-1941). Florián spolupracoval zpočátku s katolickou modernou, ale brzy se od ní odloučil veden odporem proti „duchu doby“ a na druhou stranu váben cennými zjevy světové katolické kultury.

5.2 Události v obci v letech 1918-1938

Ukončení bojů, samotný konec války a státní převrat vítali místní občané s nadšením. Habsburský rod byl sesazen z trůnu a 28. října byla vyhlášena samostatná Československá republika. Dne 31. října 1918 se konala schůze, na které byl přečten manifest Národního výboru.¹⁶⁸ 21. prosince 1918 byla k příležitosti příjezdu T. G. Masaryka do republiky uspořádána v Nové Říši přednáška v podání řídícího učitele Františka Nováka.¹⁶⁹ Politická situace v zemi nebyla ani po skončení války úplně stabilní. Stabilizace mladé republiky probíhala fakticky ještě na začátku roku 1919, hlavně pak kvůli územním sporům s Polskem a Maďarskem. Nebezpečné pak stále byly proseparační tendence německého obyvatelstva v některých příhraničních oblastech. Mezi ohrožené kraje patřil i dačický okres, jehož německé obyvatelstvo podporovalo snahy o vytvoření kraje Německá jižní Morava. Při osvobozování nedalekých Slavonic došlo dokonce k ozbrojeným střetům. Z tohoto důvodu byl v Dačicích umístěn až do roku 1920 prapor legionářů 35. pluku, aby uklidnil situaci a udržoval oblast v klidu.¹⁷⁰ Se vznikem samostatného československého státu se v Nové Říši začaly komplikovat vnější vztahy mezi obcí a místním klášteřem. Postavení premonstrátské kanonie v očích veřejnosti korespondovalo s celkovým postavením římskokatolické církve v republice. Především jí bylo vyčítáno silné prorakouské smýšlení. Vážnější konflikty nebo masivnější vystupování církve, jako například v Dačicích, zde ale neproběhlo. Protikatolických nálad se snažil využít i obecní úřad. Ve snaze o vyřešení nevyhovujících školních prostor proto v průběhu roku 1921 opakovaně žádal o úřední zabránění části klášterních prostor. Nebylo mu však ani jednou vyhověno. Prorakouský název Ústav korunního prince Rudolfa byl změněn 8. ledna 1922 na Dobročinný ústav.

---

¹⁶⁸ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika obce NŘ I., s. 21.

¹⁶⁹ TAMTÉŽ.

¹⁷⁰ KOLEKTIV, *Dějiny Dačic*, Dačice 2002, s. 284.

K roku 1922 evidoval 35 členů, předsednictví zastával novoříšský opat Ferdinand Hotový.¹⁷¹

Hospodářská situace po ukončení války zůstávala i nadále velmi obtížnou. Přetrvával nedostatek základního zboží a vysoké ceny se držely ještě několik let. Katastrální rozloha obce k roku 1927 činila 784 ha. Z toho obci patřilo 170 ha a klášteru pak 89 ha. Zajímavé je, že čistý výnos z obecních pozemků činil pouhých 898 Kč, oproti klášterním, které vynesly 1581 Kč. Hospodářství obce mělo i nadále zemědělský charakter, který byl a je tak typický pro celou oblast. Tradičnímu zemědělství ale již výrazně konkurovaly živnosti a obchody, které se sice rozšiřovaly již dlouhou dobu, ale dříve byly brány spíše jako doplňující zaměstnání. Koncese k roku 1928 zde mělo 15 krejčích, 8 řezníků, 6 hostinských, 7 obchodníků s koloniálním a smíšeným zbožím, 5 obuvníků, 4 truhláři, 3 kováři, 3 bednáři, 3 obchody se střížným zbožím, 3 koláři, 3 zámečníci, 2 holiči, 2 kožešníci, 2 obchodníci s obilovinami, 2 sedláři, 2 pekaři, 2 klempíři, lahůdkářství, mlynář, hrnčíř, knihař, sklenář, kloboučník, malíř pokojů, 2 autodopravy, pila aj. 90 živnostenských rejstříků ukazuje obec Novou Říši jako relativně dobře zavedené obchodní centrum.¹⁷² Rostoucí počet autodoprov a celkově se rozšiřující motorizace oslabovaly tradiční trhy v obci.¹⁷³

Nejvýraznějším hospodářským centrem byl i nadále klášterní velkostatek. Velkostatek Nová Říše disponoval pozemky o celkové výměře 1541 ha, z toho 465 ha zemědělské půdy. Z průmyslových provozů mu patřil lihovar v Bohuslavicích, pivovar, cihelna a pila v Nové Říši a mlýn ve Vystrčenovicích. Se vznikem Československa přišla rozsáhlá pozemková reforma, jejíž základní myšlenkou bylo převést část velkostatkářské půdy na střední a malé vlastníky, především zemědělce. Pozemková reforma z roku 1924 se ale kanonie premonstrátů příliš nedotkla. Z klášterních pozemků bylo převedeno na nové majitele pouze 114 ha výhradně zemědělské půdy. Zbývajících

---

¹⁷¹ SOkA Jihlava, fond Farní úřad Nová Říše, inv. č. 211, Dobročinný ústav korunního prince Rudolfa, spisy 1889-1926.

¹⁷² SOkA Jindřichův Hradec, OÚ Dačice, č. kart. 118, Živnostenské rejstříky a vydané koncese 1927-1955.

¹⁷³ V roce 1938 už byli v obci 3 autodopravci a dokonce jeden soukromý autobusový dopravce. K tomu již mnoho hospodářství vlastnilo osobní automobil. Výjimkou nebyl ani premonstrátský klášter, který také měl své vlastní auto.

1427,16 ha propustil stát vlastníku ze záboru.¹⁷⁴ Personálně se klášter i v polovině třicátých let slibně rozrůstal. V klášteře pobývalo 18 premonstrátů, sestávajících se ze 14 kněží, 4 bohoslovců a 2 noviců. Opat Pavel Souček navíc vyhověl žádosti brněnského biskupa Josefa Kupky, aby premonstráti převzali duchovní správu při novém kostele sv. Cyrila a Metoděje v Brně- Židenicích, které tehdy pařily do starobylé premonstrátské farnosti v Zábrdovicích. Od listopadu 1935 zde novoříšští premonstráti začali působit. Když se roku 1937 uvolnila i fara v Brně- Zábrdovicích, svěřil brněnský biskup celou farnost rovněž premonstrátům. Působilo zde celkem 6 kněží z Nové Říše- 3 v Zábrdovicích a 3 v Židenicích.

Hospodářskou činnost v meziválečném období vyvíjely také finanční podniky. Vzájemná záložna vykázala roku 1938 obrat 5 958 703 Kč a Raiffeisenka se starostou Josefem Procházkou 2 086 457 Kč.

Mezi zajímavé události, které rozvířily běžný každodenní život v meziválečném období, je těžké nahlédnout. Obec neměla totiž v letech 1925-1938 svého zapisovatele, poněvadž kronikář Josef Šimáček se stal začátkem roku 1925 učitelem v Lukách nad Jihlavou. Zastupitelstvo obce se ale domnívalo, že Šimáček vede obecní kroniku i nadále. Ke zjištění došlo až roku 1938, kdy byl tímto úkolem pověřen ředitel školy Cyril Mareček.¹⁷⁵ Vycházíme tedy pouze z nepřesných zpětně zapsaných výpovědí nebo z útržkových informací z klášterního archívu.

Za zmínku stojí příhoda, která byla ještě zachycená kronikářem Šimáčkem, kdy v září roku 1926 u Nové Říše nouzově přistálo poštovní letadlo letící na lince Praha-Vídeň. Shodou okolností se jednalo již o třetí letadlo, které bylo nuceno nouzově přistát v blízkém okolí, tentokrát však se šťastným koncem.¹⁷⁶ Poté, co pilot obstaral náhradní díl, a letadlo bylo novoříšským farářem Zikmundem Záběhlickým požehnáno, úspěšně odstartovalo a pokračovalo ve své cestě.

---

¹⁷⁴ J. VOŽENÍLEK, *Předběžné výsledky Československé pozemkové reformy*, Praha 1930, s. 735. V katastru obce Nová Říše bylo převedeno pouhých 3,5 ha půdy. Hlavní část půdy pocházela ze Svojkovic, kde bylo z 62 ha zabráno 55 ha i s celým dvorem.

¹⁷⁵ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika obce NŘ II., s. 1-2.

¹⁷⁶ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika obce NŘ I, s. 49. Letadlo pilotoval francouzský pilot a na palubě byli ještě dva pasažéři. Nikomu se nic nestalo. Podobně jako v Nové Říši muselo přistát letadlo i u Markvartic. Tragický konec však měla havárie letounu u Hladova 6. června 1924, kdy se letounu ve výšce cca 30 m ulomilo křídlo. U vraku byla nalezena dvě těla pasažérů, kteří zahynuli na místě, a pilot zemřel při transportu do jihlavské nemocnice.

Nezanedbatelnou stopu i finanční přínos zanechalo pro místní živnostníky a obyvatele vojenské cvičení konané od 28. srpna do 2. září 1927 v blízkém okolí obce. Cvičení se zúčastnily čtyři divize. Armádní štáb byl ubytován v klášteře, mužstvo bylo ubytováno po domech. Nedošlo k žádným incidentům a občané dokonce jejich pobyt chválili.

Nejvýznamnější událostí, které se ale v obci ve dvacátých letech udála, byla beze sporu návštěva prezidenta ČSR T. G. Masaryka, který se v Nové Říši zastavil 13. července roku 1928. T. G. Masaryk byl na jedné z jeho typických návštěvních cest, která tentokrát vedla z Náměště nad Oslovou přes Třebíč, Telč, Želetavu, Moravské Budějovice, Ivančice. Původně se měl prezident obci vyhnout a jet přes Starou Říši, ale nakonec byl směr jízdy upraven, aby se mohl nakrátko pozdravit s místním obyvatelstvem. K této události dokonce vznikl patnáctičlenný výbor ze zástupců církve, obce a spolků, který měl celou akci na starost. Štíty většiny domů, kolem kterých měla prezidentská kolona projíždět, byly čerstvě nabíleny, ulice zamety a pokropeny, celá obec byla vyzdobena vlajkami, věnci a květinami. Přivítacího ceremoniálu se zúčastnili legionáři, spolky Sokol a Orel, hasiči, zastupitelé obce a kanonie premonstrátů.¹⁷⁷ Prezident přijel v doprovodu poslance a místopředsedy agrární strany Františkem Staňkem, zemským prezidentem Janem Černým a četnou doprovodnou družinou na náměstí. Tam je přivítal starosta obce Josef Marek, za spolek Sokol Antonín Rybička a za premonstrátský klášter jej přivítal převor Vavřinec Novotný. S tím prezident krátce pohovořil o Cyrilu Žídkovi, který v klášteře působil, a kterého si Masaryk z mládí pamatoval. Prezident se také krátce dotázal na klášterní knihovnu.¹⁷⁸ Můžeme dnes již pouze spekulovat, proč Masaryk tehdy klášter nenavštívil osobně či proč se celé ceremonie neúčastnil samotný opat kláštera Ferdinand Hotový. Jedním z důvodů může být jeho ostrá kritika kláštera v době Hilsneriády, kdy klášter zastával, předně pak P. Hrachovský, silně antisemitský postoj. Další domněnkou může být to, že církev a konkrétně klášter stál ve zvláštním opozičním trojúhelníku mezi ním, poslancem Staňkem a postavením prezidenta vůči církvi. Můžeme to považovat za určitý němý protest opata, potažmo církve proti chování státu. Po krátkém zastavení T. G. Masaryk nasedl a odjel směrem na Želetavu.

---

¹⁷⁷ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika obce NŘ I, s. 53-54.

¹⁷⁸ TAMTÉŽ.

Dne 4. srpna 1929 byl na náměstí postaven pamětní pomník připomínající padlé ze světové války. Pomník nechal postavit s účastí kláštera kamenický mistr Jan Machatý z Rosic.¹⁷⁹ Podobná akce se konala přesně o pět let později k příležitosti odhalení pamětní desky na domě, ve kterém pobýval Otokar Březina. Slavnosti se zúčastnil autor několika studií o Březinovi, profesor František Jech, předseda poslanecké sněmovny František Staněk a profesor Karlovy univerzity v Praze Miroslav Hýsek. Odhalení pamětní desky inicioval spolek Orel za značného zájmu veřejnosti.¹⁸⁰

Významnou akcí byla konečně elektrifikace, na kterou obec čekala pěknou řadu let, ještě z dob mocnářství. Stejně nedočkávatý byl i klášter, kde Křižíkův generátor již dlouhou dobu nefungoval. Celé vedení v Třebíčském a Znojemském okrese bylo tedy konečně propojeno, čímž mohlo být zrušeno velké množství místních, kapacitou nedostačujících elektráren.¹⁸¹ Vedení bylo napojeno na oslavanské elektrárny za finančního nákladu 163 500 Kč. V obci bylo kromě trafostanice a několika přípojek postaveno také veřejné osvětlení o čtyřech stojanech.¹⁸² Dne 14. října 1930 byla síť za značného zájmu místních obyvatel odzkoušena a zapojena.¹⁸³ O rok později byla veřejná síť zavedena rovněž do kláštera, který měl již několik let generátorovou elektrickou stanicí s vlastní rozvodovou sítí o 120 voltech.

Roku 1937 se do nálady obyvatel žijících v pohraničí nebo alespoň v jeho blízkosti, kteří žili v obavě před německým nacismem, promítla další smutná událost; smrt prvního prezidenta Československé republiky T. G. Masaryka dne 14. září. Hned po smutečním ranním hlášení v rozhlase byly na všech veřejných budovách i klášterních budovách vyvěšeny černé prapory. V den pohřbu se pod vedením novoříšského převora konal za mimořádné účasti občanů smuteční průvod k vatře, kterou udržoval hasičský sbor, u kaple sv. Máří Magdalény.¹⁸⁴

Důsledkem rakouského *Anschlusu* ve dnech 11. -13. března 1938 hraničil dačický okres již přímo s nacistickým Německem.¹⁸⁵ Událost se pochopitelně stala

---

¹⁷⁹ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Spolky v Nové Říši, zápisy o schůzích 1927-1937.

¹⁸⁰ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika obce NŘ I, s. 53-54.

¹⁸¹ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, inv. č. 109, Elektrifikace Nové Říše 1911-1939.

¹⁸² Tři stojany veřejného osvětlení byly postaveny na náměstí a jeden u Pachrova mlýna.

¹⁸³ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, inv. č. 109, Elektrifikace Nové Říše 1911-1939.

¹⁸⁴ Soukromý archív autora, Výpověď Metoděje Nováka ze dne 19. 9. 2007, s. 13. Smutečního průvodu a následné zádušní mše se účastnilo přes 1500 lidí.

¹⁸⁵ KOLEKTIV, Dějiny Dačic, Dačice 2002, s. 315.

předmětem živých debat místních obyvatel, kteří se obávali nejen blízkosti této hranice, ale i přerušení čilých obchodních styků směrem na jih. Mnozí se také logicky strachovali o své příbuzné a známé.

Po nepokojích v severních Čechách ve dnech 12. -13. září, kdy se henleinovci po Hitlerově protičeskoslovenském projevu na sjezdu NSDAP pokusili o puč, vyhlásila vláda v pohraničních okresech stanné právo a zesílila stavy posádek.¹⁸⁶ To byl také impuls k částečné mobilizaci, při níž bylo v Nové Říši a jejím blízkém okolí mobilizováno v noci ze 13. na 14. září více než 80 mužů první zálohy.¹⁸⁷ Následující den byla zmobilizována CPO a uzavřena škola. Téměř veškeré obyvatelstvo očekávalo vyhlášení války, avšak až do 21. září, kdy vláda vyslovila souhlas s odstoupením Německem požadovaných území, panoval v obci klid, kterého obyvatelé využili k seskupování zásob a šití batohů pro případ, že by bylo nařízeno vyklidit obec.¹⁸⁸ Všeobecná mobilizace byla vyhlášena 23. září 1938. Tou dobou obcí a okolím procházelo směrem k hranicím velké množství vojáků. Část z nich byla i ubytována v klášteře, hostinci a v obecní škole. Situace se poté uklidnila až do Mnichovského diktátu. 10. listopadu 1938 obsadila německá armáda velkou část dačického okresu, čímž se hranice se Velkoněmeckou říší přiblížila na necelých 10 kilometrů od Nové Říše.¹⁸⁹ Z podstoupeného pohraničí našlo v obci a klášteře ubytování několik českých rodin.¹⁹⁰ Veřejnost s napětím očekávala další vývoj událostí nejen v regionu, ale v celém světě.

5.3 Spolková činnost

Od osmdesátých let 19. století a zejména začátkem 20. stol začala v Nové Říši vznikat řada spolků, která si dávala za cíl oživit společenský a kulturní činnost. Řada z nich ale zůstala jen snahou či pokusem o nějakou významnější činnost nebo tvorbu a měly doslova jepičí život. Po bližším prostudování archivních materiálů by se daly tyto spolky rozdělit na spolky vzniklé z iniciativy obce a veřejnosti a spolky, které vznikly

---

¹⁸⁶ M. DUŠEK, *Nová Říše*, Nová Říše 2007, s. 97.

¹⁸⁷ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika obce NŘ II, s. 45.

¹⁸⁸ TAMTÉŽ.

¹⁸⁹ KOLEKTIV, *Dějiny Dačic*, Dačice 2002, s. 316.

¹⁹⁰ Soukromý archiv autora, výpověď Metoděje Nováka z 19. 9. 2007, s. 10.

z popudu kláštera.¹⁹¹ Dojdeme poté k závěru, že klášterní spolky zaznamenaly vesměs větší činnost a delší působení. Příčinu můžeme nelézt v tom, že klášter měl větší zkušenosti s organizováním veřejného život, lepší zdroj informací o podobné činnosti z jiných míst svého působení, ideální prostory vhodné pro jakoukoliv činnost a hlavně lepší prostředky pro informování veřejnosti. Na druhou stranu veškeré veřejné dění bylo pod vlivem a kontrolou kláštera potažmo církve. Z archivních záznamů můžeme například vyčíst seznam tanečních zábav pořádaných v obci a jejich následné povolení klášterem.¹⁹²

Dle archivních záznamů začal v Nové Říši fungovat místní odbor Národní jednoty pro jihozápadní Moravu. Prvním předsedou se stal p. Veselý, jednatelem byl Josef Novák. Za předsednictví Otmara Olšovského došlo 22. června 1939 k jeho úřednímu zrušení. Obnovení činnosti po válce bylo povoleno 26. března 1947, nicméně po nástupu komunismu definitivně ukončeno. Minimální aktivitu vykazoval spolek Jubilejní jednoty lidumilů založený roku 1904. Předseda spolku Filip Pořiska vedl jednotu do roku 1909, kdy byl spolek pro nečinnost rozpuštěn. Zároveň předsedal i Hospodářsko-lesnickému spolku, a to od jeho vzniku 12. února 1905. K roku 1921 byl jeho předsedou Roman Pachr. Stejný osud jako Jubilejní jednota lidumilů měl i spolek Odbor dámský Ústřední matice školské, fungující v letech 1902-1909. Funkci přednostky zastávala Růžena Pořisková. Větší podpoře se netěšilo ani Sdružení venkovské omladiny. Při založení 25. září 1909 mělo 18 členů, ale již o rok později bylo opět pro nečinnost jednáno o jeho zrušení. Nakonec přežilo až do 5. srpna 1928, kdy za předsednictví Františky Kučerové zaniklo.

Roku 1900 obnovil činnost čtenářský spolek „Osvěta“, jenž zde vyvíjel aktivitu od roku 1870 za přispění kláštera a jeho lékaře Marcelina Riese. Ten stál i u zrodu Spolku moravskoslezských poštovníků. V Nové Říši založil Sbor novoříšských hasičů, který de facto funguje dodnes. Dále také zastával funkci předsedy dačického lékařského spolku.¹⁹³ Svou roli propagátora spolku hrál svého času i novoříšský učitel Otokar Březina nebo Dr. Karel Křivý, který po Riessově smrti stál u obnovy spolku.¹⁹⁴ Spolek pořádal různé akce v podobě přednášek, kurzů a výletů, ale také koncerty, které se

---

¹⁹¹ SOKA Jindřichův Hradec, OÚ Dačice, č. k. 1885, Spolky v Nové Říši.

¹⁹² SOKA Jihlava, Farní úřad Nová Říše, inv. č. 205, Povolení tanečních zábav.

¹⁹³ SOKA Jindřichův Hradec, OÚ Dačice, č. k. 1885, Spolky v Nové Říši.

¹⁹⁴ SOKA Jihlava, fond Nová Říše, Kronika obce NŘ, s. 47.

konaly v hudebním sále kláštera. Převážná část knihovního fondu spolku Osvěta přešla roku 1927 pod obecní knihovnu. Konvent později také poskytl část budovy pivovaru klášterního velkostatku, kde bylo zřízeno pódium, na kterém probíhaly zmíněné přednášky. Později na tomto místě našel svoji základnu i Spolek novoříšských ochotníků, který zde až do vypuknutí druhé světové války pořádal své představení pod záštitou Orla.

Po závazném zápisu v Brně 21. května 1902 byl 3. srpna téhož roku ustanoven Včelařský spolek.¹⁹⁵ Jeho původní název byl Pobočný včelařský spolek. V začátcích měl 13 stabilních členů z Nové Říše, Rozseče, Staré Říše, Slatiny, Červeného Hrádku, Krasonic a Hladova. Funkci předsedy zastával František Lukáš. Premonstráti vedli podle slov opata Kasíka včelařské spolky na všech premonstrátských klášterech v českých zemích. Dle výpovědi pamětníků, byly včelíny rozmístěny na klášterních polnostech.¹⁹⁶ Med byl poté rozdělen mezi klášter a členy spolku. Spolek fungoval až do druhé světové války. Za zmínku stojí i fakt, že spolek prakticky funguje dodnes, protože 40% rodin členů z roku 1912 má dodnes včelíny.

V meziválečném období byl spolek s největší členskou základnou v obci zastoupen především místním Sokolem se svým starostou Josefem Popelínským a spolek Orel s předsednictvím novoříšského faráře Zikmunda Záběhlického (1916-1942). Zde je opět nutné připomenout, že Sokol fungoval za podpory obecních institucí a Orel, jakožto katolická organizace, za podpory místní fary a kláštera. Podle dobových záznamů a vzpomínek pamětníků nepanovala v obci mezi těmito spolky velká rivalita. Navzájem se tolerovali a občas navštěvovali své akce.

Sokol provozoval od roku 1929 kino. Prostory po dlouhém hledání a vyjednávání nakonec našli v sálu v hostinci Václava Šimka (č. p. 45). Tento sál se však musel rozšířit, aby vyhovoval potřebám biografu. Při samotné přestavbě, kterou Sokolové prováděli svépomocí, došlo ke špatnému zajištění stropu, který se propadl. Naštěstí se celá událost stala bez zranění.¹⁹⁷ Projekce byla zahájena po licencování

---

¹⁹⁵ SOKA Jindřichův Hradec, OÚ Dačice, č. k. 1885, Spolky v Nové Říši.

¹⁹⁶ Soukromý archiv autora, výpověď Miroslava Nováka ze dne 6. 5. 2007, s. 2.

¹⁹⁷ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika obce NŘ II. s. 32.

promítače v lednu roku 1930. Kino mělo 135 sedadel a promítalo se 35 krát ročně. Kino však až na prvních pár let bylo ztrátové.¹⁹⁸

Orel byl zase v obci a okolí pověstný svým ochotnickým divadlem. Herci vystupovali několikrát do roka. Vždy s novou hrou, které měly jak duchovní, tak světskou tematiku. Námět hry schvaloval vždy předseda spolku Orel a hlavně starosta spolku Akce katolické, tudíž vždy člen konventu. Jako divadlo fungoval již zmíněný sál klášterního pivovaru. Divadlo se těšilo po celou dobu fungování velkému zájmu obyvatel a vždy bylo velkou událostí v obci.¹⁹⁹ Představení byla téměř vždy vyprodaná. V zimním období každou neděli po požehnání se konala také loutková představení. Členové Orela na nich vždy krátkou formou předvedli nějakou moralizující scénku či kraťoučkové představení, které navazovalo na kázání, které se objevilo na právě skončené mši. Mezi sehranými kousky lze například jmenovat *Revírník Anton*, *Český Mlýn* nebo *Slečna z Bílého zámku*.²⁰⁰ Divadlo dlouhé roky řídil nacvičovat doktor a místní rodák J. Novák.

Pozadu nezaostával ani třetí největší spolek, Sbor dobrovolných hasičů (dále jen SDH). Starostou sboru byl zvolen 6. ledna 1919 Josef Oliva. Záhy došlo také k obnovení společenské činnosti. Roku 1921 sbor vytvořil skupinu samaritánů, která se uplatnila již záhy, o rok později, při epidemii břišního tyfu, která obec zasáhla. Roku 1930 zařadil SDH do své výbavy novou hasičskou stříkačku, kterou zakoupili za přispění obce za 55 000 Kč.²⁰¹ Tu použili již několik týdnů po zakoupení, kdy chytl stoh u cesty do Krasonic. Dne 23. června 1935 byla za materiálního přispění kláštera postavena a vysvěcena nová hasičská zbrojnice vybudovaná v nákladu 35 557 Kč.²⁰² V nice ve štítu zbrojnice byla umístěna na náklady konventu socha sv. Floriána, která byla na jeho svátek slavnostně posvěcena novoříšským farářem Zikmundem Záběhlickým.

Dne 1. června roku 1935 byl v obci ustaven spolek Družina československých válečných poškozených, jehož předsedou byl zvolen František Vitouš. Členství v tomto spolku přinášelo válečným veteránům určitou pomoc. Klášter jim poskytoval drobné

---

¹⁹⁸ SOKA Jindřichův Hradec, OÚ Dačice, inv. č. 236, č. k. 88, složka III, Kino Nová Říše 1925-1945.

¹⁹⁹ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika Nové Říše II., s. 36. Počet návštěvníků podle obecní kroniky čítal vždy okolo 250 diváků.

²⁰⁰ N. HRACHOVSKÝ, *Z činnosti naší mládeže*, Novoříšský farní věstník 2, 1930, č. 1, s. 3.

²⁰¹ K. JELÍNEK, *100 let požární ochrany v Nové Říši 1884-1984*, Nová Říše 1984, s. 2.

²⁰² TAMTÉŽ.

úklidové či řemeslné práce. Nejzřetelnější pomocí bylo ale asi zřízení a provozování tří prodejen tabáku, v nichž tito členové prodávali.²⁰³

Asi nejdůležitějším spolkem, který působil v meziválečných letech, a který přímo ovlivňoval kulturní a duchovní dění při klášteře byla Akce katolická. Jejím starostou byl vždy některý ze členů konventu. Nejdéle zastával funkci starosty Akce katolické Norbert Hrachovský, a to v letech 1921 až 1938. Akce katolická zasedala dvakrát měsíčně a měla na starost od výzdoby kostela a kaplí až po vydávání farního věstníku; ten byl tisknut v letech 1929 až 1935, kdy kvůli veliké ztrátovosti a celkově nelehké finanční situaci zanikl. Tento věstník nám dává podrobné zprávy o fungování a působení Akce katolické i o jiných událostech v obci. Členové tohoto spolku se nazývali horlители a horlitelkami. Akce katolická byla velmi úzce navázána na Orelskou obec.

5.4 Josef Florián

5.4.1 Floriánovo nakladatelství

Pár let po odchodu místního učitele a významného básníka Otokara Březiny z Nové Říše do Jaroměřic nad Rokytnou zaujal pozici vůdčího myslitele a literáta novoříšského regionu Josef Florián. Jeho vztah k novoříšskému premonstrátskému klášteru byl však na rozdíl od Otokara Březiny velice negativní.²⁰⁴ I přes to, že klášter i Florián stáli na stejné straně barikády, jejich pohled na svět byl odlišný. Místy až nepřátelské soužití je téma, které se dodnes nezbavilo lokálního závoje tajemství, a které díky absenci pramenů zůstane navždy za zdmi kláštera.²⁰⁵ Florián vystupoval kontroverzně, ale i například v otázce poválečného uspořádání a vzniku samostatného Československého státu, které považoval za „pouhé národní škytání“. Osoba Josefa Floriána se ovšem i přes jeho kontroverznost a místy i

---

²⁰³ SOKA Jihlava, fond Farní úřad Nová Říše, inv. č. 217, kniha kostelních účtů, s. 33. Částky vynaložené jako mzda za úklidové práce veteránům.

²⁰⁴ J. FLORIÁN – G. FLORIÁN – A. PELÁN, *Být dlužen za duši*, Brno 2007, s. 176. Florián neuznával místní církevní autority a klášter často kritizoval, že se v klášteře zabývají zejména svým statkem a hospodářstvím, kdežto o věci duchovní dbají žalostně málo.

²⁰⁵ Soukromý archív autora, výpověď opata Mariána Kosíka ze dne 11. 10. 2008, s. 7. Dodnes se premonstrátský klášter v Nové Říši stává k otázkám ohledně osoby Josefa Floriána víc než vyhýbavě.

podivínství musí v kontextu kulturního působení kláštera zmínit, protože Florián má dodnes nedoceněné nesmírné zásluhy o prohloubení duchovního života v českých zemích.²⁰⁶ Florián se narodil 9. února 1873 v Hladově, malé obci přiřazené k Nové Říši, v rodině místního tesaře. Josef Florián navštěvoval reálné gymnázium v nedaleké Telči, v Praze studoval krátce na technice a později na filozofické fakultě UK, kde ho mimo jiné učil i prof. T. G. Masaryk.²⁰⁷ V roce 1898 nastoupil jako středoškolský učitel v Náchodě. Zde se ve svých 27 letech rozloučil se svojí profesní kariérou učitele, když při verbální roztržce fyzicky inzultoval ředitele školy, konkrétně mu dal facku. Spor mezi Florianem a ředitelem byl o prospěchu dvou studentů z prominentních náchodských rodin, kterým Florian odmítal nadřžovat. Nutno podotknout, že Florian byl mužem zásadovým, vysokých morálních kvalit.²⁰⁸ Poté se vrátil do rodného kraje a usadil se ve Staré Říši, kde strávil zbytek života. Stará říše je přiřazená k premonstrátskému klášteru a její správa tudíž spadala pod na dohled vzdálenou Novou Říši. Dnes známe jeho přesnou podobu pouze z jedné portrétní fotografie, Florian se totiž nerad fotografoval. Zde působil jako vydavatel, inspirátor, literární kritik a překladatel. Po čtyřicet let budoval ve Staré Říši vydavatelství a centrum duchovní kultury s názvem "DOBRÉ DÍLO". Ve vynikající grafické úpravě vydal celkem 131 sborníků, 27 výtvarných publikací a 140 samostatných knih.²⁰⁹ Výtvarná stránka Dobrého díla byla dokumentována obsáhlým souborem knižních ilustrací i samostatnými uměleckými díly, která vznikla ze spolupráce celé řady českých výtvarníků se Starou Říší (mezi jinými Fr. Bílek, J. Čapek, A. Slaviček, B. Reynek a J. Váchal). Ze zahraničních autorů byla také vytištěna expresionistická díla G. Rouaulta, jehož talent ocenil J. Florian v době, kdy byl francouzský malíř ve své vlasti ještě neznámým umělcem.²¹⁰

5.4.2 Floriánův vztah ke klášteru

I přes to vše byl Florián svým okolím a vrstevníky vnímán jako „blázen ve své vsi“ a málo kdo měl pro jeho tvorbu pochopení. Celá rodina totiž vybočovala z obyčejného vesnického života. Florianovo vydavatelské počínání bylo sice bohu libé,

---

²⁰⁶ J. KADLEC, *Přehled českých církevních dějin II*, Praha 1991, s. 224.

²⁰⁷ A. STANKOVIČ, *Okradli chudého*, Olomouc 1998, s. 11.

²⁰⁸ J. FLORIÁN – G. FLORIÁN – A. PELÁN, *Být dlužen za duši*, Brno 2007, s. 16.

²⁰⁹ A. STANKOVIČ, *Okradli chudého*, Olomouc 1998, s. 191.

²¹⁰ J. MÁJEK, *Křesťanská universita Josefa Floriána*, Brno 2000, s. 67.

nikoliv však rentabilní. Nejen nakladatelství, ale často i rodina, která byla s nakladatelstvím nerozlučně spjata, byla na mizině.²¹¹ Stávalo se, že u stolu jedly pouze děti a dospělí se v kleče modlili. Florián nabádal k návratu k čistému prapůvodnímu křesťanství a často se tím dostával do konfliktu s církví jako institucí, která ho považovala za postavu balancující na okraji opravdového křesťanství a sektářství.²¹² Florián odmítal jakoukoliv spolupráci a kontrolu církve (kláštera) na jeho díle, ale na druhou stranu od novoříšského kláštera často požadoval příspěvek na jeho tvorbu. Chybou kláštera bylo, že i přes Floriánovu ochotu nespolupracovat, neposkytl konvent žádné prostředky na podporu jediného katolického vydavatelství ve svém okolí, které vydávalo tematicky zaměřené knihy vysoké úrovně. Klášter by částka několika tisíc věnovaných tomuto nakladatelství nezruinovala, ale naopak by získal zásluhy o křesťanskou věc, což bylo vlastně nakonec i jeho posláním. Opati však setrvačností pokračovali ve vyšlapaných kolejích. Padesát korun, které Florianovi občas posílali, bylo urážlivou almužnou muži, který pro katolické náboženství tolik vykonal.²¹³ Ostatně Florian svůj postoj ke klášteru a konkrétně i (tehdy ještě převorovi) Ferdinandu Hotovému popsal naprosto nekompromisně, ale trefně ve svých Exegesích, vydaných 16. května 1903. Florian měl k opatu Hotovému, ale i k jiným bratrům novoříšského konventu letitou aversi a ti naopak nemohli vystát Floriánovu činnost v okolí. U P. Hotového se přes ni nikdy nepřenesli, u P. Hrachovského ano.²¹⁴ Asi jediným, kdo na Floriána v klášteře držel, byl P. Vavřinec Novotný, který jim také občas finančně vypomohl. Jednou dal Floriánově sestře Antonii 100 korun, jindy pomohl menší částkou, měli však dobré vztahy.²¹⁵ Florián o něm do *Nova et vetera* napsal, že byl jeho věrný hostitel. (ve zmíněných studiích by se určitě našlo mnohé, problém je ale v dosažitelnosti těchto prací) Proto také, tedy pro styky s Floriánem, ostatní bratři neměli

---

²¹¹ J. FLORIÁN – G. FLORIÁN – A. PELÁN, *c.d.*, s. 34.

²¹² J. FLORIÁN – G. FLORIÁN – A. PELÁN, *Být dlužen za duši*, Brno 2007 s. 175. Florián nechodil do kostela na mši a v oblasti duchovní správy se řídil svými vlastními pravidly.

²¹³ Soukromý archív autora, výpověď opata Marina Kosíka ze dne 11. 10. 2008, s. 6.

²¹⁴ J. FLORIÁN – G. FLORIÁN – A. PELÁN, *c.d.*, s. 175. *V klášteře působil nějaký doktor Hrachovský, který by si mohl, co se antisemitismu týče podat ruce s Demlem. Hrachovský měl veliké potíže někdy na přelomu století coby katecheta v Kolíně, psal do novin, název už nevím, mohl bych to někde najít a mělo to docela velké následky. Mělo to vztah k Hilsneriádě, v Kolíně zemřelo také jakési děvče a Hrachovský obviňoval z vraždy židy. Proto klášter při návštěvě Nové Říše minul Masaryk, který jej v tisku za tyto články tvrdě kritizoval. I když byl univerzitním profesorem, nemohl se kvůli svým názorům nikde uchytit, až ho nakonec přijali premonstráti. S tatínkem měl Hrachovský vleklé spory, až jednou mému otci vzkázal, zda by ho nenavštívil... Když se otec vrátil domů, povídá: "Tak ani nevím, proč jsme se pořád tolik hádali..."* Kdyžby si prý promluvili před dvaceti lety, mohli si mnohou zlost ušetřit.

²¹⁵ TAMTÉŽ, s. 176.

Vavřince příliš v lásce, zkrátka byl příliš hodný.²¹⁶ Když se vrátíme k osobě opata Hotového, tak už i Březina ho se ve svých rozhovorech s Jakubem Demlem metaforou popisuje jako osobu lakomou.²¹⁷ Zajímavý je rovněž fakt, že i přesto že klášter Floriánovo dílo nepodporoval, tak jeho produkci zprostředkovaně odebíral! Dokonce, podle inventáře, měli takřka celou sbírku jeho tisků. Dnes, po úřadování nacistů a později komunistů, zůstalo pouhé torzo. Pravda ohledně celého toho napětí mezi klášterem a Floriánem, ale bude zřejmě někde mezi oběma stranami. Na obranu klášter nutno podotknout, že Florián byl celkově komplikovaná osobnost. To je nejlépe vidět na vztahu mezi ním a jeho spolupracovníky. Například vztah s Jakubem Demlem, který byl „jak na houpačce“ Po počátečním oboustranném obdivu následovalo silné nepřátelství, které bylo nakonec opět vystřídáno vzájemným usmířením. Na závěr lze jen konstatovat, že Floriánův spor s novoříšským konventem nebyl nikdy zažehnán a určité napětí a křivda mezi jeho potomky přetrvává dodnes. Josef Florián zemřel 29. prosince 1941.²¹⁸ Josef po sobě rovněž zanechal ve svém domě rozsáhlou knihovnu s několika tisíci výtisků a to včetně originálů svých děl. Knihovna byla bohužel v 2. polovině 90. let rozkradena a následně rozprodána jedním z Florianových potomků. Dnes v Dobrém díle – Opus Bonum pokračuje jeho vnuk Václav Florian. Vytvořil v obci galerii a vydavatelství Josefa Floriana. V rámci obnovení edice Dobrého díla vyšlo již několik knih: próz, básní i grafik. Václav také založil tradici benefičních koncertů ve prospěch starého díla. Z osobního setkání s Václavem Florianem mohu říci, že se jedná o démonickou postavu, která důstojně pokračuje v tradici svého „děda“.

---

²¹⁶ Soukromý archív autora, výpověď opata Mariána Kosíka ze dne 11. 10. 2008, s. 7. Podle současného opata Kosíka se vztahy v samotném konventu pohybovaly na bodu mrazu. Mezi kanovníky panovala rivalita až nenávist, která v tomto ojedinělém případě prosakovala na veřejnost, což ještě víc přihrávalo Floriánovi v jeho kritice kláštera.

²¹⁷ J. DEML, *Mé svědectví o Otokaru Březinovi*, Praha 1931, s. 443. *"Březina vypravuje o novoříšském klášteře, zvláště o novém opatu F. Hotovém. O tomto důstojném prelátu mezi jiným O. Březina praví: Dostat z něho peníze, to je tak, jako pípu zarazit do almary! Možná, že právě jsme hovořili o novoříšském klášteře a o jeho mecenášství vůči Josefu Floriánovi."*

²¹⁸ A. STANKOVIČ, *Okradli chudého*, Olomouc 1998, s. 190.

5.5 Svět vědy a techniky v Nové Říši

Již podle osoby Josefe Floriána a mnohých jiných je zřejmé, že i ve vesnickém prostředí se vyskytovaly osoby pokrokového myšlení. Jak již naznačovalo tematické uspořádání knihovny a nákupy jednotlivých knih během staletí, je naprosto transparentní, že novoříšský premonstrátský klášter nebyl pouze místo pro muže s čistě duchovním posláním. Ukazuje se, že konvent měl v každém věku určité podhoubí, které vychovávalo a udržovalo zájem o techniku a fungování věcí ve světě hmotném. Již v kapitole věnované klášterní knihovně je naznačeno, že na rozdíl od typických klášterních knihoven je ta novoříšská specifická širokým tematickým záběrem.²¹⁹ Tento zdroj informací pak přitahoval a inspiroval další a další členy konventu i široké veřejnosti k činnostem vedoucím k bádání a vědě.

Výjimečné dovednosti, neobvyklý talent či vzácné vědomosti u jednotlivých řeholníků jsou nám až do poloviny 19. století schovány pod rouškou tajemství, jelikož se nám nedochovaly žádné prameny, které by to mohly dokázat. Až od roku 1830 se nám částečně zachovaly osobní pozůstalosti jednotlivých opatů²²⁰ nebo alespoň jejich krátké medailonky a životopisná data.²²¹ Na základě těchto pramenů jsme již schopni popsat netypické osobní zájmy duchovních. O tom, že v Nové Říši působili všeobecně vzdělaní řeholníci, svědčí fakt, že po několik let novoříšští duchovní působili například jako profesori fyziky či matematiky na vyhlášeném biskupském filozofickém ústavu v Brně. První z nich byl v letech 1819-1823 Norbert Ritschel.²²²

Prokazatelně vědeckou činnost můžeme již dokázat u opata Bedřicha Franze. Franz se narodil 1. prosince 1796 ve Vysokém Veselí. V letech 1818-1820 studoval filozofii a teologii v Brně. Doktorát z filozofie získal v Praze roku 1832. Zastával funkce profesora matematiky a fyziky na filozofické fakultě v Brně, rektora olomoucké univerzity a děkana filozofické fakulty taktéž v Brně. Dále byl také ředitelem reálné

---

²¹⁹ MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, sig. 248, *Bibliothecae Neoreischensis secundum materias distributas 1800*. Tematický katalog z roku 1800 ukazuje, že novoříšská knihovna obsahovala např. 121 knih z oboru geografie, 65 knih o PVH, 32 matematických publikací, 38 knih o aplikované matematice, 14 o astrologii, 76 o fyzice, 126 lexikologických knih, 45 publikací o chemii, 24 publikací zabývajících se metafyzikou, 33 knih o logice, 8 svazků o metalurgii a mineralogii, 43 botanických příruček a herbářů a 64 knih zabývajících se zoologií.

²²⁰ Archív premonstrátského kláštera Strahov, Osobní pozůstalosti novoříšských opatů.

²²¹ Archív premonstrátského kláštera v Nové Říši, Soupis představených novoříšské kanonie.

²²² MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, Dodatky Dolista č. 5.

školy v Salzburgu a zasloužil se o založení Ústavu experimentální fyziky ve Vídni.²²³ Byl významným propagátorem první prakticky použitelné fotografické techniky zvané daguerrotypie. Bedřich Franz prováděl své úspěšné pokusy již na podzim roku 1839 v Brně a v téže době se o daguerrotypickou techniku pokoušel rektor gymnázia v Litomyšli, Florus Ignác Stašek.²²⁴ Ten zhotovil roku 1840 daguerrotypii řezu stonkem rostliny. Tento snímek se považuje za nejstarší českou dochovanou daguerrotypii.²²⁵ Oba učence s vynálezem seznámil na své cestě po Moravě a Čechách fyzik vídeňské univerzity Andreas von Ettingshausen, který se s daguerrotypií seznámil přímo v Paříži od Luise Mandé Daguerra. Oběma vědcům také opatřil daguerrotypický přístroj, zhotovený vídeňským mechanikem Michaellem Ecklingem.²²⁶ Bedřich Franz tudíž použil tuto fotografickou techniku roku 1840 jako jeden z prvních v celém Rakousku-Uhersku. Úplné absolutorium pak zasluhuje jím vytvořený portrét průvodu Božího těla na Zelném trhu v Brně roku 1841. Daguerrotypickou technikou je kvůli velmi nízké citlivosti desky na světlo a malé světelnosti objektivu a absurdně dlouhé expozici skoro nemožné zachytit „nestrojený námět“.²²⁷ Franzeho portrét průvodu Božího těla je tudíž ve svém žánru vůbec první momentkou na světě. Značnou hodnotu má i soubor šesti dochovaných portrétů z let 1841-1842, zobrazujících členy brněnského spolku Ackerbaugesellschaft, považovaný za nejucelenější daguerrotypický soubor v českých zemích.²²⁸ Bedřich Franz s již zmíněným Ignácem Staškem rovněž přišel do kontaktu s Janem Evangelistou Purkyněm, který patřil mezi horlivé obdivovatele daguerrotypie, kterou se snažil využít pro svá vědecká bádání. Bohužel kvůli naprosté absenci pramenů nejsme schopni blíže rozebrat jejich vztah a vzájemný vliv.

Vynález Petzvalova objektivu a vyšší citlivost desky zkrátily expozici na vteřiny, mohla tak začít éra portrétních ateliérů, které se soustřeďovaly hlavně v Praze. Ta byla přece jenom hlavním kulturním děním a zároveň místem pro největší odbyt. Na venkově a snad na žádném jiném místě nebyl prokázán trvalejší výskyt daguerrotypického ateliéru - jak píše Pavel Scheufler. Výjimkou byla snad tedy jen kanonie novoříšských premonstrátů. Bedřich Franz se svým fotografováním neskončil ani po svém přesunu do Nové Říše ani po zvolení do funkce opata, kterou vykonával

---

²²³ Archív premonstrátského kláštera v Nové Říši, Soupis představených novoříšské kanonie.

²²⁴ P. SCHEUFLER, *Čtení nad dobovými fotografiemi*, Praha 1986, s. 9.

²²⁵ TAMTÉŽ.

²²⁶ P. SCHEUFLER, *Čtení nad dobovými fotografiemi*, Praha 1986, s. 9.

²²⁷ TAMTÉŽ.

²²⁸ KOLEKTIV, *Dějiny českého výtvarného umění (1780-1890) III/2*, Praha 2001, s. 42.

v letech 1853-1860. Franz během svého působení v Nové Říši stačil vytvořit mnoho portrétů a momentek, které nám mohou přiblížit vzhled obce i každodenní život. Řada portrétů vytvořených v klášterním ateliéru se dodnes uchovala ve vlastnictví starousedlíků, kteří tak mají jedinečnou možnost vlastnit přesnou podobiznu jejich předků.²²⁹ Nejstarší dochovaný snímek Nové Říše je, podle postavení domovních štítů, na fotografii z roku 1861.²³⁰ Za zmínku stojí i politická angažovanost opata Franze. Ve volbách 31. května 1848 byl spolu s kolegy z olomoucké univerzity J. Koppem, F. Spoustou, F. Fürstenbergem a J. Malým zvolen poslancem do Zemského sněmu. Opat Bedřich Franz zemřel 12. dubna 1860 v novoříšském klášteře.

Další významnou osobou z vědeckého života je Franzův nástupce, Václav Krátký, který působil v roli opata v letech 1863-1879. Krátký byl první výraznou osobností, která v Nové Říši a okolním kraji šířila podporu národního probuzení. Velkým povzbuzením ducha českého národa byly oslavy uskutečněné roku 1863 při příležitosti tisíciletého výročí příchodu slovanských věrozvěstů sv. Cyrila a Metoděje na Moravu. Cyrilometodějské oslavy neměly však pouze náboženský ráz, ale staly se celonárodní manifestací posilující český národ, usilující o svá práva. Iniciátorem těchto oslav byl právě opat Krátký.²³¹ Mimo to, že byl opat Krátký velkým patriotem, byl rovněž považován za jednoho z nejvýznamnějších znalců románského jazyka v českých zemích. Kromě vlastních publikací často přispíval do časopisů *Včely* a *Květy*. Mezi jeho nejznámější díla patří *Porovnání mluvnice jazyků latinského, vlašského, španělského, portugalského, francouzského a anglického* (1839), *Praktická navedení k prvopočátečnímu psaní* (1846), *Německý malý čtenář* (1847) nebo *Dvě růžičky* (1859).²³² Krátký se rovněž zasloužil o rozšíření lingvistické části knihovny, která se za jeho působení stala i jeho vědeckou pracovnou. Nespočet jazykových příruček v knihovně mu dávalo možnost detailně studovat a porovnávat románské jazyky v první řadě s latinou. Opat Krátký rovněž aktivně participoval na modernizaci klášterního hospodářství. Zemřel 12. srpna 1876 v novoříšském klášteře.²³³

---

²²⁹ P. SCHEUFLER, *Historické fotografické techniky*, Praha 1993, s. 57. Nejrozsáhlejší sbírku cca. 130 kusů daguerrotypů můžeme spatřit v pražském Umělecko-průmyslovém muzeu. Druhou nejrozsáhlejší sbírku asi 92 kusů má prý Národní technické muzeum v Praze.

²³⁰ Archív premonstrátského kláštera v Nové Říši.

²³¹ SOKA Jihlava, fond Nová Říše, Kronika obce Nová Říše II, s. 78.

²³² Knihovna premonstrátského kláštera v Nové Říši, sig. MS, č. 447-450.

²³³ Archív premonstrátského kláštera v Nové Říši, Soupis představených novoříšské kanonie.

Významnou vědeckou kariéru započal v Nové Říši Otto Rupp, bratr novoříšského řeholníka Jan Pavla Rupp. Otto se narodil 29. dubna 1854 v Nové Říši v rodině místního řemeslníka německého původu. Po studiích na nižší reálce v Telči v letech 1865-1868, kde poprvé ukázal svůj talent, absolvoval v letech 1868-1871 reálku v Brně. Technickou fakultu, kde později působil jako asistent, studoval od roku 1871 do roku 1875. Roku 1881 se stal soukromým docentem a roku 1892 mimořádným a od roku 1896 řádným profesorem deskriptivní geometrie na brněnské technice. Z celé řady jeho vynálezů byl nejzásadnějším patrně typ termodynamického stroje. Byl dopisovatelem vídeňské akademie, pro kterou napsal četná pojednání, je autorem osmi vědeckých publikací.²³⁴

Dalším opatem, který byl velice otevřený vědeckému světu a pokrokovosti byl opat Norbert Drápalík. Za něho proběhla v modernizace klášterního velkostatku a celkově změna ve způsobu hospodaření. Zavedl parní stroje (mlátičky, buchary atd.). Byl hlavní postavou, která se zasloužila o to, že byl Křižíkovou společností elektrifikován klášter, který byl vybaven vlastní elektrárnou, generátorem, který již není funkční, ale dodnes se v klášteře nachází.²³⁵

Mezi pozdější osobnosti vědecky činné musíme zařadit Miroslava Křivého. Syna bývalého klášterního a obecního lékaře, Karla Křivého. Mladý Miroslav se narodil 23. ledna 1893. Navštěvoval obecní školu v Nové Říši, kde mu byl třídním Otokar Březina.²³⁶ Poté studoval na gymnáziu v nedaleké Jihlavě. Po smrti otce se s matkou a dvěma bratry přestěhoval do Brna do nelehkých sociálních podmínek, kde dokončil tamní gymnázium. Roku 1919 máme zprávy, že se zúčastnil osvobozovacího tažení proti Maďarům na jižním Slovensku. Po vzoru svého otce zvolil lékařskou kariéru. Vystudoval lékařskou fakultu v Praze roku 1920. O rok později nastoupil na místo asistenta na psychologicko-neurologické klinice v Bratislavě. Své studium prohloubil roční stáží jako stipendista v Paříži. Po odchodu doktora Myslivečka do Prahy roku 1930 vedl zmíněnou bratislavskou kliniku.²³⁷ V roce 1937 jej povolala brněnská univerzita, kde v letech 1938-1939 zastával funkci děkana lékařské fakulty. Kapitulací

---

²³⁴ SOkA Jihlava, fond Nová Říše, Kronika obce Nová Říše II, s. 79.

²³⁵ Archív premonstrátského kláštera v Nové Říši, Protocolum domesticum Parochiae Alte-Říšensis, s. 148:

²³⁶ M. DUŠEK, *Posloupnost učitelstva do roku 1946*, in: V. KŘIČENSKÝ-M. DUŠEK (edd.), *Almanach školy v Nové Říši. Sborník uspořádaný u příležitosti 100. výročí otevření nové školní budovy*, Jihlava 2008, s. 167.

²³⁷ SOkA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika obce NŘ II, s. 78.

Československa před německým fašismem byl Prof. MUDr. Miroslav Křivý naprosto otřesen. Brzy se však vzchopil a se skupinou vysokoškolských profesorů a studentů zahájil odbojovou činnost. Ilegálně působil v odbojové skupině Trumpet- Florián (Moravská pětka). Za tuto činnost ho 17. prosince 1941 zatklo gestapo. Byl několikrát surově zbit, ale své komplice neprozradil. Z Kounicových kolejí byl začátkem února 1942 společně s dalšími vysokoškolskými profesory odvezen do Mathausenu. Krutým životním podmínkám v koncentračním táboře brzy podlehl. Zemřel 23. 4. 1942 na úplavici, nikoliv jako oblíbený děkan a nadějný český vědec, nýbrž jako vězeň číslo 1431.

Nejenom klášter, ale i laická veřejnost měla povědomí o vědecké činnosti spjaté s místním konventem. Podle dobového tisku se například dozvídáme, že v srpnu roku 1936 byla ustanovena „Společnost Prokopa Diviše“.²³⁸ Iniciátorem vzniku byl sice klášter, jmenovitě otec Zikmund Záběhlický, který před tím působil v přímětické farnosti a měl kázání o skloubení pokroku a víry,²³⁹ ale celého projektu se ujal Josef Meduna. Společnost Prokopa Diviše si dala za úkol celému regionu představit, ukázat a náležitě prezentovat dílo tohoto českého vynálezce a premonstrátského kněze.²⁴⁰ Klášter

---

²³⁸ F. NOVÁK, Divišovy oslavy, Stráž, 1936, č. 32, s. 2.

²³⁹ Archív premonstrátského kláštera v Nové Říši, Soupis představených novoříšské kanonie.

²⁴⁰ Václav Prokop Diviš, *26. března 1698 Helvíkovice u Žamberka – †25. prosince 1765 Přímětice u Znojma), byl slavný český premonstrátský kněz, teolog, přírodovědec, léčitel, hudebník a vynálezce. Je znám především jako vynálezce bleskosvodu. Jeho církevní kariéra zahrnovala posty převora louckého kláštera (1641-1642) a opět faráře v Příměticích. Věnoval se přírodním vědám, zejména elektřině. Roku 1720 vstoupil jako novic do premonstrátského řádu v Louce u Znojma. V září roku 1726 byl vysvěcen na kněze. Zároveň se stal učitelem přírodních věd. Roku 1729 je jmenován profesorem filosofie a teologie. Roku 1733 je v Salcburku promován na doktora teologie a v Olomouci na doktora filosofie. Pár let po promoci v Salcburku je jmenován převorem kláštera v Louce (1741-1742) a poté farářem v Příměticích u Znojma. Zde se plně věnoval svým experimentům. Již tehdy zjistil, že blýskání a hřmění za bouřky je elektrické podstaty. Pověst o jeho experimentech se brzy donesla k císařskému dvoru do Vídně. V roce 1750 byl vyzván, aby své pokusy demonstroval přímo před zraky císaře Františka Štěpána I. Lotrinského a císařovny Marie Terezie. Císařský pár byl nadšen. Roku 1753 využil V. P. Diviš (sám výborný hudebník) elektrickou energii také u vlastního hudebního nástroje. Sestrojil unikátní strunný nástroj „Zlatý Diviš“ (Denis d'Or). Připomínal zvuk dechových i strunných nástrojů a dokázal zastoupit orchestr. Denis d'Or dokonce okouznil císaře Josefa II. natolik, že v roce 1784 nařídil při konfiskaci majetku kláštera v Louce, aby byl převezen ke dvoru do Vídně, kde na něj koncertoval mnich Norbert Weiser. V. P. Diviš využíval statickou elektřinu také pro léčebné účely, pozoroval její blahodárný vliv na léčení různých forem ochrnutí, revmatismu a svalových křečí. Využití elektrické energie k terapeutickým účelům V. P. Diviš konzultoval s dvorním lékařem císařovny Marie Terezie Gerardem van Swietenem (1700–1772), O svých pokusech Diviš sepsal mnoho pojednání, tiskem ale vyšla pouze některá a to ještě navíc mimo Rakousko, kde neprošla cenzurou. 15. června 1754 vztyčil Prokop Diviš svůj povětrnostní stroj. Fungoval samozřejmě i jako bleskosvod. Americký vědec a státník Benjamin Franklin přišel již v roce 1749 s důkazem, že blesk je elektrické podstaty. Svůj tyčový uzemněný bleskosvod však postavil ve Filadelfii až v roce 1760, tedy šest let po Divišovi. Jednalo se o zařízení ideově odlišné od vynálezu

poskytl prostory v podobě přízemní místnosti při vstupu do konventu, kde byla po dobu třech měsíců udělaná skromná, ale naučná expozice o životě a díle tohoto premonstrátského kněze a badatele. První pozvánka pro lidi, kteří nebyli místní, přišla právě ve formě oznámení v dobovém regionálním tisku.²⁴¹

Na druhou stranu klášter i přes svoji otevřenost vědeckému světu nebyl schopen pochopit a tolerovat všechny moderní proudy a teorie. A proto například Darwinova vývojová teorie zůstala klášterem, jakožto celou církví, naprosto nepochopena a tvrdě odsuzována, což se zajímavě promítlo i do místního tisku, který napsal, že: „ *Když ještě dnes někdo prohlásí, že sto let se zase může učit a vykládati, že člověk je z opice, pak drží se takový onoho názoru, že za sto let budou všichni lidé blázni, protože počet choromyslných rapidně stoupá.*”²⁴²

5.6 Sociální a zdravotnická činnost

Katolická církev v českých zemích nikdy neměla takovou politickou moc, aby charitativní záměry prosadila třeba na půdě parlamentní. Na druhou stranu udělala mnoho práce po praktické stránce ve vztahu lásky k bližnímu přímo mezi lidmi. Za vše hovoří čísla z roku 1897, na které může církev hledět s hrdostí.²⁴³

1. Dětské opatrovny (v Čechách 44, na Moravě a ve Slezsku 19).
2. Sirotčince, útulky a jesle (v Čechách 29, na Moravě a ve Slezsku 33).
3. Domovy, útulky chorobince, chudobince (v Čechách 12, na Moravě a ve Slezsku 8).
4. Ústavy pro tělesně nebo duševně choré (diecézní ústavy pro hluchoněmé, ústavy pro slepce, pro zmrzačené jako např. Dům milosrdenství Vincentinum, pro

---

Václava Prokopa Diviše. Benjamin Franklin svůj bleskosvod sestrojil na základě jednodušší a správnější představy, že bleskosvod pouze svádí blesky na neškodné místo a nemůže zabránit vzniku výbojů. Jeho bleskosvod se dal snáze sestrojít, poskytoval skutečnou ochranu bez zbytečných nákladů, a rychle se proto rozšířil. První Franklinův bleskosvod byl v Čechách vztyčen roku 1775 na zámku Měšice u Prahy. Prokop Diviš zemřel 21. prosince 1765 v klášteře v Louce u Znojma. Dnes je právem řazen mezi vědce světového významu.

²⁴¹ F. NOVÁK, Divišovy oslavy, Stráž, 1936, č. 32, s. 2.

²⁴² N. HRACHOVSKÝ, *Americký hlas*, Novoříšský farní věstník 5, 1935, č. 12, s. 40.

²⁴³ J. KADLEC, *Přehled českých církevních dějin II*, Praha 1991, s. 238.

epileptiky, slabomyslné) v Čechách celkem 16, na Moravě a ve Slezsku rovněž 16.

5. Ústavy pro mládež mravně vadnou (v Přerově a v Brně)
6. Nemocnice (v Čechách: Alžbětinek v Praze 2 Na Slupi, Milosrdných sester na Malé Straně pod Petřínem, Nadační nemocnice v Prčici, Soukromá nemocnice Milosrdných sester v Mělníku – Podolí, Nemocnice Milosrdných sester v Rožďalovicích, nemocnice Milosrdných bratří v Praze, Novém Městě nad Metují a v Kuksu; na Moravě: Nemocnice Milosrdných sester sv. Vincence v Kroměříži, Nemocnice Milosrdných bratří v Prostějově, Vizovicích, Letovicích, Valeticích, Soukromá nemocnice Tovačov, Ženská nemocnice Alžbětinek v Brně, Nemocnice Milosrdných sester v Lednici).
7. Ozdravovny (v Čechách 5, na Moravě a ve Slezsku 4).
8. Kolej Arnošta z Pardubic v Praze pro vysokoškoláky (k ní po převratu přistoupila Sušilova kolej v Brně) a diecézní studentské semináře (určené především pro kněžský dorost, ale vystudoval tam mnoho studentů, kteří se věnovali laickému povolání).
9. Pensionáty (v Čechách 22)
10. Stanice pro ošetřování chudých nemocných po domech (v Čechách 2, na Moravě a ve Slezsku 18).
11. Charitní spolky jako pohřební spolek Arimatheum, Spolek sv. Vincence (měl 74 konferencí) a řada dalších spolků.

Charitativní a společensko-sociální činnost je kapitolou v dějinách premonstrátského kláštera v Nové Říši dosud naprosto neprobádanou. Interní klášterní záznamy v análech a jiných pramenech nám mnoho neprozradí, protože charitativní činnost jakožto pomoc bližnímu byla věc pro klášter naprosto přirozená, která nepotřebovala bližších komentářů. Jediným pramenem, který nám podkryje tuto problematiku, jsou klášterní účty. Zajímavé jsou například částky, které novoříšský

klášter v polovině 19. století vydával na vykoupení černošských dětí z otroctví.²⁴⁴ Neméně zajímavá jsou poručenství, jako např. mezi Annou Františkou Rodenovou z Hýřenova a proboštem Bernardem Leupoldem o poručenství nad jejich šíleným synem Ondřejem. Asi nejvýznamnější položkou ale zůstávají náklady spojené s podporou mládeže ve vzdělání či prostředky na provoz dobročinného ústavu.²⁴⁵

5.6.1 Dobročinný ústav

Dobročinný ústav pro chudé opuštěné a nemocné byl založen roku 1858 na památku narození následníka trůnu, arcivévody Rudolfa. Částku 220 zl. posbíral s veřejných příspěvků klášterní doktor Marcelin Riess a starosta Josef Hris, 400 zl. věnoval obecní úřad a sumu ve výši 1000 zl. věnoval klášter.²⁴⁶ Po získání dalších prostředků *Spolek pro ústav (nemocnici)* vydražil dne 14. března 1862 vyhořelý dům č.p. 41 za 2442 zl. Dne 21. srpna byl slavnostně položen základní kámen a přesně o rok později byl špitál dokončen a posvěcen. Veškerou pomoc ohledně řemeslných prací a materiálu poskytl zdarma klášterní velkostatek.²⁴⁷ Již prvním rokem zde našlo útočiště 22 nemocných. V budově se nalézala i opatrovna dětí a škola pro ruční práce. Již brzy kapacita ústavu nevyhovovala, a tak se rozhodlo o jejím rozšíření. Prvotní nedostatek financí na stavbu zažehnal až velkorysý příspěvek kláštera a státní loterie z ledna 1878 k tomuto účelu vypsána. Podařilo se tedy vykoupit sousední grunt č.p. 40 a budovu rozšířit o druhé křídlo.²⁴⁸ Budovu rozdělovala na dvě křídla nově vzniklá kaple sv. Rudolfa.²⁴⁹ Celá nová budova přestavená stavitelem Janem Kryštofem z Nové Říše byla dána do užívání roku 1878. O chod ústavu se staraly sestry z kongregace sv. Karla Boromejského, uvedené do obce 9. ledna 1864. V obci tak vznikl filiální dům

²⁴⁴ SOKA Jihlava, fond Farní úřad (dále jen FÚ) Nová Říše, inv. č. 216, kniha účtů č. 2.

²⁴⁵ SOKA Jihlava, fond FÚ Nová Říše, inv. č. 216, kniha účtů č. 2.

²⁴⁶ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, inv. č. 12, Kronika obce NŘ I, s. 46.

²⁴⁷ SOKA Jihlava, Farní úřad Nová Říše, inv. č. 211, Rudolfinum.

²⁴⁸ Dvoupatrovou budovu spojenou ze dvou gruntů uprostřed rozdělovala kaple na dvě křídla. V levém byla hovorna, chudobinec, nemocnice a pracovna sester. V mladším pravém křídle byt učitele, opatrovna a školní místnost s knihovnou.

²⁴⁹ D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 461. Dnes již neexistující kaple měla v první fázi pouze domácí charakter sestávající se z dřevěného oltáře s hlavním obrazem „Ecce Homo“, doplněného dvojicí pobočních oltářů sv. Josefa a Rodičky Boží. Novou reprezentativnější kapli zdobil mramorovaný oltář s obrazem sv. Rudolfa zhotoveným Edvardem Luttichem z Luttichheimu, veškeré zlatnické práce pocházely z dílny Josefa Wagnera z Vídně. V kapli se nacházeli i malé varhany a socha Panny Marie Lurdské, která byla dar opata Haubera.

boromejek, v jehož čele stála ze začátku milosrdná sestra S. M. Modesta. Sestry do Nové Říše pozval správce místní farnosti a člen premonstrátského konventu P. Antonín Hauber. Lékařské ošetření obstarával bezplatně Dr. Marcelin Riess s Matějem Valáškem. Podobná podpora a shoda mezi klášteřem a obcí však velice často vázla. Počet řeholnic se v ústavu pohyboval mezi třemi až čtyřmi. Sestry vedly dětskou opatrovnu a industriální školu řemesel. Původní nemocnici a chudobinec nahradil v letech 1916-1918 dívčí sirotčinec. Roku 1921 byly pozměněny stanovy a význam spolku.²⁵⁰ Roku 1923 bylo evidováno ošetření u 651 osob nemocných a péče o 152 osob chudých.²⁵¹ Lékařská pomoc a ošetření bylo původně zdarma. Obyvatelé zapsáni mimo katastr byli ošetřeni za poplatek 4 K.²⁵² Důvodem odchodu boromejek, k němuž došlo 14. prosince 1945, byl jejich vysoký věk a nedostatek mladších sester. V Nové Říši pak krátce působily i sestry cyrilky a po nich františkánky.²⁵³

5.6.2 Konvent v roli zdravotnické organizace

Lékařská praxe byla od nepaměti také vždy pevně spjata s klášteřem. Klášterní lékař byl zároveň i obvodním lékařem pro široké okolí.²⁵⁴ Vzhledem k faktu, že klášterní lékaři byli vždy v kontaktu s vědeckými špičkami ve svém oboru, byla lékařská péče při klášteři velice kvalitní. Nermalou funkci sehrála jistě i možnost studia lékařských knih v klášterní knihovně, která napomáhala doktorům v rozšiřování svých znalostí, jak dokládají poznámky Dr. Rieseho nalezené v knihovně. Po smrti Marcelina Rieseho roku 1893 byl vypsán konkurz, na jehož základě se 16. listopadu 1893 ujal lékařské funkce MUDr. Karel Křivý, jenž dosud provozoval lékařskou praxi v Pozořicích.²⁵⁵ K lékařské praxi patřila taktéž povinnost vést lékárnou. Roční služebné činilo 497 zl., klášter přispíval dalšími 126 zl. a svobodným bytem. Cestovní paušál

---

²⁵⁰ SOKA Jihlava, Farní úřad Nová Říše, inv. č. 211, Rudolfinum.

²⁵¹ TAMTÉŽ.

²⁵² TAMTÉŽ.

²⁵³ D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 461.

²⁵⁴ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, inv. č. 98, Zdravotní záležitosti 1885-1925. Novoříšský zdravotní obvod zahrnoval Novou Říši, Bohuslavice, Vápovice, Rozseč, Vilímeč, Červený Hrádek, Zdeňkov, Krasovice, Budeč, Horní Slatinu, Knínice a Radkovice. Obvod novoříšského lékaře tudíž čítal osmnáct obcí o rozloze 119,6 km² s 6998 obyvateli. Marcelin Riess tuto funkci vykonával necelé půlstoletí a byl velice vyhledáván pro svůj ohlas, který získal zejména velice úspěšnou léčbou cholery, která v kraji v jeho začátcích řádila.

²⁵⁵ SOKA Jihlava, fond AO Nová Říše, inv. č. 98, Zdravotní záležitosti 1885-1925.

činil 300 zl., další finance ve výši 200 zl. poskytovala obecní nemocenská pokladna. Ordinance s lékárnou byla umístěna v přízemí západního křídla klášterní budovy a lékařův byt o třech místnostech v prvním patře. Roku 1902 se bohužel Křivý nakazil břišním tyfem a 5. října toho roku zemřel. Jeho nástupcem se stal MUDr. Karel Bačík, původem z Dubňan. Za jeho působení byl roku 1925 lékařský obvod zmenšen. Roku 1930 odchází Dr. Bačík do výslužby.²⁵⁶ Na základě konkurzu přišel do Nové Říše Dr. Otomar Olšovský, který ordinoval a zároveň bydlel v klášteře. Zanedlouho byl ale přijat i Dr. František Richter. Ten zpočátku bydlel u Voldánů (č. p. 7-8), v letech 1935-1936 ale vystavěl novou obytnou vilu s ordinací. Od té doby klášter ztratil na chod obecního lékaře a lékárníka vliv, který přešel pod kraj.

Z období druhé poloviny 19. stol až do začátku druhé světové války je většina epidemií spjata s kvalitou pitné vody v obci. S tou měli totiž Novoříšští dlouhodobé problémy, nejvíce pak v letních měsících. Zde pak můžeme hledat zdroj nákaz, především břišního tyfu, který obec každoročně zachvacoval. Nejvážnější situace nastala zřejmě roku 1922, kdy počet nakažených byl tak dramatický, že klášter musel ve svých prostorách zřídit provizorní nemocnici. Poté nechal s úředním svolením zasypat zdroje nákazy, kterými byly studně v „Dolním konci“ a studna „U Tomášku“.²⁵⁷ Situaci vyřešila až stavba vodovodu v obci.

Za zmínku stojí i zřízení chudinského fondu v obci, ke kterému bylo přistoupeno 15. června 1901. Základní obnos věnovaný novoříšským klášteřem obnášel 2600 K., příjmy za první rok činnosti dosáhly 13 653 K., výdaje 13 204 K.²⁵⁸

V letech 1925-1926 byl postaven obecní chudobinec č.p. 222 o osmi místnostech. Do jeho výstavby obec investovala 47 500 Kč. Klášter přispěl 12 000 cihlami a 52 m³ dříví, což byl materiál, který stačil na výstavbu celého objektu. Zajímavou formou charitativní pomoci, v které se angažoval klášter, byla podpora zahraničních misí. Novoříšský klášter byl příkladem osloven opatem premonstrátského kláštera v belgickém Postelu, který vedl zahraniční misii v Kongu. Zdejší opat žádal, aby Nová Říše posílala do Belgie použité poštovní známky všeho druhu, které belgický klášter zpeněží a prostředky použije právě na zahraniční misie.²⁵⁹ Je už nemožné

---

²⁵⁶ Dr. Bačík odchází do výslužby do pražských Dejvic.

²⁵⁷ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, inv. č. 98, Zravitní záležitosti 1885-1925.

²⁵⁸ MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, Nová registratura, sig. 12, č. k. 376, f. 227.

²⁵⁹ N. HRACHOVSKÝ, *Podpora zahraniční misie*, Novoříšský farní věstník 5, 1933, č. 5, s. 3.

dohledat výsledek zmíněné sbírky, ovšem způsob provedení a vzájemná komunikace mezi kláštery ohledně charity je velice zajímavá.

5.7 Angažovanost kláštera v politickém klání

Co se týče národnostního složení, tak můžeme obec považovat za v podstatě českou. Tento fakt je ale potřeba zdůraznit, protože obec se již nacházela v oblasti, kde nebyly české obce samozřejmostí.²⁶⁰ K roku 1921 zde žilo 1167 obyvatel, z toho 1140 české národnosti, 6 židovské a 21 jiné. Od roku 1930 až do současnosti má již stav obyvatelstva sestupnou tendenci. Sčítání obyvatel z tohoto roku zaznamenalo podle obecní kroniky 1066 obyvatel, z toho 1049 české národnosti, 1 německé, 2 židovské a 14 jiné. Nábožensky se hlásilo 1055 obyvatel ke katolictví, 6 k evangelíkům, 2 k židovskému vyznání,²⁶¹ 2 k československému a jedna osoba byla bez vyznání.

Můžeme obecně konstatovat, že v zemědělských oblastech Moravy se na politickém poli po celou dobu utkávaly o voliče dva hlavní tábory, a to tábor katolických stran a tábor agrárníků. Oba dva zmíněné politické směry totiž bojovaly o stejnou cílovou skupinu voličů. Jednalo se o katolicky zaměřené vesnické obyvatele, kteří pracovali v zemědělství nebo se živili drobným řemeslem. Obě strany na potencionální voliče vyvíjeli tlak prostřednictvím svých medií, především novinovým tiskem. Církev však měla výhodu a tou byla možnost přímé konfrontace s venkovským lidem prostřednictvím kázání. Často tak byla součástí nedělního kázání lehká a krátká politická propaganda. V tisku se ale politický boj objevoval ve výrazně agresivnější formě. Často se tady setkáváme s různými doporučeními kláštera, ohledně nákupu katolických novin.²⁶² Vzájemné osočování a útoky tak každodenně ovlivňovaly venkovskou veřejnost. Agrárníci útočili mnohdy smyšlenými kauzami na pyšný a marnotratný život církve, které podle nich byl daleko ideálu, o kterém kázala. Na

---

²⁶⁰ Česko-rakouské hranice se nachází 20 km od obce Nová Říše

²⁶¹ Posledním židem v obci byl obchodník se střížným zbožím Josef Steiner, jenž měl obchod v č. p. 76. Odstěhoval se roku 1935 do Nymburka.

²⁶² N. HRACHOVSKÝ, *Katolický tisk*, *Novoříšský farní věstník* 4, 1932, č. 9, s. 9. „Čtěte jen katolické listy ve svých rodinách. Nekatolík nebude nikdy kupovat katolických listů, proto by také katolíci měli být tak moudří, že by za žádnou cenu nekupovali a nčetli, co není v duchu pravdy boží psáno. Katolické náboženství se musí dnes šířit tiskem, proto je svatou povinností vaší ho ze všech sil podporovat.“

druhou stranu lidovecké hnutí a církve obecně útočili na zesvětš'ování každodenního života a bohapustou morálku.

Ani Nová Říše neutekla tomuto politickému boji. Klášter byl totiž na rozdíl od malých farností politicky velice angažovaný a využíval své organizace a široké působnosti k svému politickému boji. Řeholníci se různě zapojovali do veřejného politického života, ať už formou členství v jednotlivých spolcích nebo přímo svou účastí v politických stranách. Asi nejvýznamněji je politický boj v Nové Říši reflektován sporem mezi agrárním zemským a říšským poslancem Františkem Staňkem ze Želetavy a novoříšským opatem Norbertem Drápalíkem, aktivně podporujícím katolické strany a spolky, např. Katolický spolek českého rolnictva poslance mor. zemského sněmu Josefa Šamalíka.²⁶³ Drápalík se narodil 23. 9. 1861 v Kroměříži, studoval v Innsbrucku, vysvěcen byl 5. 12. 1886.²⁶⁴ Po krátkém působení jako farář v Dlouhé Brtnici je 2. března 1909 zvolen vzácně všemi hlasy (!) opatem novoříšského kláštera. Do úřadu nastoupil po relativně klidném období a úřadování opata Josefa Karáska (1893 – 1908). Drápalík od začátku vynikal mimořádnou aktivitou, pokrokovostí a novým pozitivním myšlením. Jednou z jeho prvních snah byl pokus o získání farností Bílkova a Kostelního Vydří, což se mu ovšem nepodařilo. Jeho působením došlo k novému ekonomickému pojetí hospodaření na klášterním velkostatku, důležitá je i jeho snaha o modernizaci celého hospodářství. Jeho zásluhou byl klášter elektrifikován, měl vlastní elektrárnu, parní mlátičky, parní hamr a mnoho jiných inovativních technologií. Snažil se lépe využít lesní hospodářství kláštera a přiblížit klášter více finančním trhům. Neobyčejně rozvíjel spolkovou činnost a duchovní působení.²⁶⁵ Tím vším Drápalík zásadně vybočoval ze zažitého způsobu vedení opatského úřadu, vedení kláštera i jeho vystupování na veřejnosti. Překvapivě

²⁶³ KOLEKTIV, *Kdo byl kdo na jihozápadní Moravě*, Dačice 2000, s. 140 – 141. František Staněk se narodil 14. listopadu 1867 ve Strmilově. Po absolvování telčské reálky se stal významným organizátorem zemědělského družstevnictví. Svou aktivní organizační činností přispěl ke vzniku hospodářských družstev, jako jsou lihovary, škrobárny, mlékárny a další zemědělské instituce. Podporoval vznik bank a pojišťoven. V politice se Staněk uplatnil jako poslanec českého a později moravského zemského sněmu a současně jako poslanec vídeňské říšské rady. V posledních letech I. světové války byl předsedou Svazu říšských poslanců českých. V této funkci se 2. října 1918 na zasedání říšské rady otevřeně přihlásil k česko-slovenskému zahraničnímu odboji. V samostatném československém státě stál postupně v čele několika ministerstev, současně byl i místopředsedou agrární strany. V letech 1932 – 1935 byl předsedou sněmovny.

²⁶⁴ Archív premonstrátského kláštera v Nové Říši, *Protocolum domesticum parochiae Alte-Říšensis*, pag. 134.

²⁶⁵ Za panování opata Drápalíka se neobyčejně často v Nové Říši i okolí konaly exercicie, duchovní cvičení a sjezdy katolické mládeže. Za jeho působení klášter také oslavil 700 let své existence.

ale právě proto, již po krátkém čase od zvolení, ztratil ve vlastním klášteře podporu. Jak už bylo zmíněno, rozpor se vyhroutil především za Drápalíkova sporu s poslancem agrární strany Františkem Staňkem, jenž neshody mezi konventuály, v čele s bývalým krasonickým farářem Hugo Černým, ještě umocnil.²⁶⁶ Záminkou celého sporu mezi poslancem a opatem byla Staňkova kritika lesního hospodářství kláštera v letech 1910 až 1911, vykazující údajně větší vytěžený objem dřeva, než stanovil těžební plán. Na tento fakt poukazoval nejen státní lesní dozor, ale i nadlesní v klášterních službách Josef Krejcar. Celá kampaň byla detailně vedena v tisku.²⁶⁷ Staňkovým úsilím tedy došlo k revizi lesního hospodářství. Pokus o revizi klášterního majetku se mu však nezdařil. Klášteru byla v té době vyčítána nepřiměřeně velká politická angažovanost, finanční podpora politických stran, osobování si práva na politické přesvědčení podřízených a údajně doslova „lupičské hospodaření kláštera. Spory ohledně hospodaření a vedení kláštera se po mediální kampani a všepřítomném nátlaku a působení poslance Staňka přeneslo i na území kláštera. Logickým vyústěním celé situace byl 1. října 1912 příjezd řádového vizitátora a strahovského opata Metoda Zavorala do Nové Říše. Již druhý den jeho návštěvy podle klášterních záznamů opat Drápalík „poděkoval“ a odjel.²⁶⁸ Opatovu resignaci ohlásil vizitátor v klášterní kapli sv. Anny ve tři hodiny odpoledne a zároveň vyhlásil interregnum, trvající šest měsíců. Drápalík ihned po procesu odjel do slovenské Seredě ke své sestře. Avšak i po Drápalíkově odjezdu neustaly nekonečné útoky proti jeho osobě. V různých celostátních periodikách (pražský deník *Čas*, brněnské *Lidové noviny*, pražský deník *Venkov*, pardubická *Osvěta Lidu* nebo ostravský *Duch Času*) se začaly s opětovným přispěním poslance Staňka vynořovat informace, že bývalý opat Drápalík odjel se svojí milenkou do Ameriky.²⁶⁹ Dalším Staňkovým činem byla reakce na vydání Drápalíkovy brožury k oslavě 700 let existence novoříšského kláštera, kdy Staněk vydal svoji brožuru s názvem 700 let kláštera v Nové Říši a útěk preláta Drápalíka. Zde se Staněk pouští do ještě hlubších spekulací, kdy do celé aféry zatahuje i novoříšskou Raiffeisenku, která údajně poskytla Drápalíkovi půjčku 20 000 K., aniž by prelát či klášter byl jejím členem.²⁷⁰ Zřejmě ale poslanec přehlédl skutečnost, že prvním

---

²⁶⁶ F. JECH, *U Březiny*, Praha 2001, s. 163. Podle Březiny mezi Drápalíkem a Černým došlo téměř k brachiálnímu výstupu.

²⁶⁷ Jihlavské listy ze dne 8. března 1912.

²⁶⁸ MZA Brno, fond E58, č. k. 557, Protocolum domesticum parochiae Neo-Říšensis, s. 405.

²⁶⁹ *Čas* ze dne 28. října 1912. „Byl to jeden z těch pravých štváčů, nenávidných kořistníků náboženství pro účely světské, politický agitátor, požívačnický a svěťák. Ještě včera balamutil lid a jeho myšlenky, a dnes již je nepochybně se svou milou za velkým rybníkem v Americe. Jmenuje se Norbert Drápalík.“

²⁷⁰ F. STANĚK, *700 let kláštera v Nové Říši a útěk preláta Drápalíka*, Brno 1912.

starostou Raiffeisenky v Nové Říši se již při jejím zřízení roku 1900 stal převor František Hotový a jako pokladníci zde fungovali řeholníci. Finanční kontrola ukázala, že k poskytnutí žádné půjčky opatovi nedošlo. Norbert Drápalík 25. ledna 1920 ve svém novém působišti předčasně umírá.²⁷¹ Pohřbu se za novoříšskou kanonii zúčastnili Pavel Souček a Antonín Bubla. I přes to, že Drápalíkovu kontroverznost nelze popřít, je nevybíravost jeho kritiků až zarážející. Na druhou stranu lze dodat, že Staněk měl v otázkách lesního hospodářství pře i s jinými panstvími. Později, již jako ministr zemědělství, měl ostré spory např. s ředitelem Státních lesů Josefem Opletalem. Ke Staňkovu postoji přispělo jeho protikatolické smýšlení a jeho impulsivní jednání.²⁷² Dnes se již můžeme pouze dohadovat, co bylo pravou příčinou ztráty podpory ve vlastních řadách krátce po jednomyslném zvolení opata Drápalíka. Nejpříjemnější bude osobní lobbying poslance Staňka, protože brzy po Drápalíkově odjezdu se v pramenech znovu velice kladně vyzdvihuje jeho jménem ve spojitosti s jeho dobrými organizačními schopnostmi a hospodářským vzestupem za jeho úřadování.²⁷³ Nicméně celý incident nám jasně dokazuje, že i klášter se účastnil politického života, který mu mnohdy přinesl nemalé starosti.

Politické soupeření se do jisté míry přeneslo i mezi klášter a obec. Napjaté vztahy tak vyplouvaly na povrch i při zdánlivě nevinných akcích, jako u příležitosti 700 let založení kláštera. Velkolepě pojatých oslav konaných 19. – 20. srpna 1911 se zúčastnila řada osobností církevního života v čele s brněnským biskupem Msgre. Pavlem Huynem. Ti sice byli přijati zástupci obce, ovšem rázný starosta Ludvík Linha se demonstrativně nedostavil, což vzbudilo pozdvižení.

Politický vývoj v samotné obci můžeme nejlépe sledovat na podkladě volebních výsledků. Dne 2. května 1919 bylo na základě volebních výsledků ustanoveno obecní zastupitelstvo, ve kterém zasedli zástupci tří politických stran: Národně socialistickou, Lidovou stranu a Republikánskou stranu čs. venkova (agrárníci).²⁷⁴ Ve volbách z 16. září 1923 získala lidová strana 255 hlasů (7 mandátů), Republikánská strana čs.

---

²⁷¹ Soukromý archiv autora, výpověď P. Kosíka ze dne 10. 11. 2008, s. 4. Dokonce i okolnosti smrti Norberta Drápalíka jsou celkem zastřené. Osudnou se mu údajně stala injekce proti cukrovce, po které dostal otravu krve.

²⁷² Soukromý archiv autora, výpověď P. Kosíka ze dne 10. 11. 2008, s. 4. František Staněk spáchal stejně jako jeho syn sebevraždu zastřelením.

²⁷³ Archiv premonstrátského kláštera v Nové Říši, Protocolum domesticum parochiae Alte-Říšensis, s. 134.

²⁷⁴ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, inv. č. 27, volby 1912-1938.

venkova 125 hlasů (4 mandáty), veřejní zaměstnanci 60 hlasů (2 mandáty) a váleční poškození 45 hlasů (1 mandát).²⁷⁵

V parlamentních volbách 15. listopadu 1925 zde za účasti 626 voličů vyhrála tradičně lidová strana se 227 hlasy, následovaná stranou živnostenskou se 171 hlasy. Republikánská strana dostala 109 lístků, strana socialistická 35, sociální demokracie 25, komunisté 10, národní strana 7, strana agrární 5, strana židovská 5, strany německých sociálních demokratů a německých křesťanských socialistů po jednom hlase.²⁷⁶

Voleb do Národního shromáždění konaných 27. října 1929 se zúčastnilo 575 voličů, z čehož získala Československá strana lidová (ČSL) 243 hlasů, Čs. živnostensko-obchodní strana (ŽOS) 142, Agrární strana (AGR) 104, Čs. sociálně demokratická strana dělnická (ČSD) 37, Čs. národně socialistická strana (ČNS) 17, Komunistická strana (KSC) 17, Česká národní demokracie (ČND) 8 a Národní obec fašistická (NOF) zůstala bez hlasu.²⁷⁷

V posledních prvorepublikových volbách v květnu 1935 zde již tradičně zvítězila ČSL s 254 hlasy. ŽOS obdržela 143 hlasů, AGR 113, ČSD 96, ČNS 16, KSC 1, ČND 5 a NOF 10. Celkovým vítězem voleb se však stala *Henleinova Sudetendeutsche Partai* (SDP), čímž se zásadně změnil poměr politických sil. V dačickém okrese se tato silně nacionalistická strana umístila na pátém místě, v sousedním slavonském okrese dokonce jednoznačně vyhrála.

Obecní volby vyhlášené v Nové Říši 12. června 1938 se nekonaly, poněvadž mezi místními politickými stranami došlo k dohodě o rozdělení mandátů. Zastupitelský sbor se tak skládal z osmi lidovců,²⁷⁸ čtyř agrárníků, čtyř členů strany živnostníků a dvě místa patřila sociálním demokratům.²⁷⁹ Společnost v období druhé republiky se nacházela ve stavu hlubokého zklamání a politikaření. Existence nepřehledného množství politických stran a celkové nepřehledná situace byla ukončena. Navíc právě toto vnímala veřejnost jako příčinu nešťastného osudu republiky. Z toho důvodu byla 18. listopadu 1938 ustanovena Strana národní jednoty zahrnující a sdružující pravicové

---

²⁷⁵ TAMTÉŽ.

²⁷⁶ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika obce NŘ I, s. 48.

²⁷⁷ TAMTÉŽ.

²⁷⁸ Předsedou strany ČSL byl v obci člen novoříšské premonstrátské kanonie Augustin Machalka, pozdější opat kláštera (1945-1992).

²⁷⁹ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, inv. č. 27, volby 1912-1938.

strany. V Nové Říši došlo k jejímu ustanovení 24. listopadu pod vedením lidovecké strany. Opozici tvořila Národní strana práce složená ze sociálních demokratů a národních socialistů, komunistická strana byla zakázána.

6. Kulturní život a dění v Nové Říši 1938-1948

6.1 Život v obci během válečných let

Dne 15. března 1939 obsadila německá nacistická vojska území druhé Československé republiky. Oslabený územní celek se bez již zabraného pohraničí nedokázal bránit. Výnosem z 16. března 1939 zřídil nacistický říšský kancléř Adolf Hitler z našeho státu protektorát Čechy a Morava. Tomuto novému útvaru sice zůstala určitá autonomie v druhotných záležitostech, o všem významném ale rozhodovali nacisté. Vzhledem k blízkosti hranic se okupační vojska objevila velmi brzy.

Rozhlas vysílal od ranních hodin pravidelné výzvy ke klidu. Obyvatelstvo se však i přes husté sněžení začalo okolo sedmé hodiny srocovat na náměstí. Po osmé hodině ranní začaly obcí projíždět první motorizované jednotky německé armády ze směru od Dačic a pokračovaly dále na Jihlavu.²⁸⁰ Dne 18. března 1939 přijel do Nové Říše konvoj přibližně padesáti aut s oddílem zákopníků z Würzburgu. Mužstvo se ubytovalo ve školní budově, kde byla přerušena výuka.²⁸¹ Důstojníci se stravovali a bydleli přímo v klášteře. O jejich vzájemném soužití s řeholníky však nemáme žádné prameny. V obci se zdrželi do 2. dubna 1939.

V Nové Říši, stejně jako v celém protektorátu, se záhy objevilo německo-české označení veřejných budov a celá řada protektorátních nařízení a omezení. Např. pracoviště či změnu zaměstnání určovaly pracovní úřady.²⁸² Zanedlouho se objevily první represivní opatření. Byl opatřen soupis radiopřijímačů a jejich následná úprava zabraňovala poslechu krátkých vln. Někteří obyvatelé si ale dokázali své radiopřijímače opět zprovoznit a přes nesporné riziko poslouchali zahraniční rozhlas a získané informace poté šířili mezi své známé. I v Nové Říši se ale našli lidé, kteří se

---

²⁸⁰ SOkA Jihlava, fond Obce Nová Říše, Kronika obce NŘ II, s. 83.

²⁸¹ M. DUŠEK, *Novoříšské školství v zrcadle času*, in: V. KŘIČENSKÝ-M. DUŠEK, Almanach školy v Nové Říši. Sborník uspořádaný u příležitosti 100. výročí otevření nové školní budovy, Nová Říše 2008, s. 24.

²⁸² Pomocí tohoto nařízení byl řešen nedostatek pracovních sil v důsledku odvodů německých mužů na frontu. Z Nové Říše muselo tzv. totální nasazení podstoupit 34 občanů. Nejvíce nasazených měl ročník 1921 a 1924. Nejčastějšími destinacemi byla Vídeň, Vratislav nebo pardubické rafinérie.

nerozpakovali udat své spoluobčany, pro které to automaticky znamenalo zatčení.²⁸³ Zatčení se nevyhnulo ani místnímu učitelskému sboru. Josef Popelínský, který se aktivně účastnil v několika kulturních spolcích, se zatčení dočkal již 1. září 1939, tedy v první den druhé světové války, při akci Albert I. Jejím účelem bylo preventivně znemožnit jakýkoliv projev proti Německu a celá akce byla namířena proti gestapem předem vytypovaným osobám, u kterých byl předpoklad, že by se postavili na odpor. Okamžitě bylo také zahájeno omezování a tvrdé kontrolování veřejného a kulturního života. Logicky největší útlum společenského dění nastal po výměně Konstantina von Neuratha ve funkci říšského protektora SS-Obergruppenführerem a generálem policie Reinhardem Heydrichem 27. září 1941. Jeho úkolem bylo eliminovat nárůst odbojového hnutí v protektorátu, čehož se ujal s plnou vervou.

Dne 11. října 1941 byl jako velezrádná organizace rozpuštěn Sokol a 30. listopadu 1941 Orel; jejich majetek byl zabaven. V obou organizacích, které měly na veřejný a kulturní život v obci rozhodující vliv, bylo evidováno téměř 200 lidí. V provozu zůstalo pouze sokolské kino, ale je pochopitelné, že filmy od začátku války podléhaly cenzuře, přičemž je povinně doprovázely propagační aktuality. Biograf ke všemu roku 1942 vyhořel.²⁸⁴ Osudy ostatních spolků měly podobný scénář a většina z nich zanikla. Činnost nebyla povolena ani politicky naprosto neškodnému Lyžařskému klubu.²⁸⁵ Kulturní život byl tedy značně ochromen. Ani o větších akcích organizovaných klášterem se nedá z období začátku války moc mluvit. Skončila činnost spolku ochotníků, varhanní koncerty ani taneční zábavy klášter rovněž nepovoloval. Dokonce i počet exercicií v tomto období výrazně klesl. Nelehká byla i situace na trhu s potravinami. Povinné dodávky masa se obcházely nebo snižovaly buď poražením načerno, nebo ohláškou nižší váhy zvířete obecním strážníkem Janem Kaplanem. Jistou dávkou statečnosti ukázali i novoříšští mlynáři Pachr a Drexler, kteří tajným mletím obilí ulehčovali těžkou situaci v zásobování potravinami.²⁸⁶ Klášter si bohužel nic podobného dovolit nemohl, neboť jeho velkostatek byl pod neustálým drobnohledem. Protektorátní správa se i přes všechny tyto aspekty nacistického teroru snažila o udržení iluze

---

²⁸³ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika NŘ II, s. 89. Zde se dozvídáme, že Václav Vitouš a Josef Prycl udali své „kamarády“ Josefa Macka, Františka Mikysku a Ludvíka Daňka, kteří poté byli zatčeni a strávili několik let ve vězení v Německu.

²⁸⁴ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika NŘ II, s. 144.

²⁸⁵ SOKA Jindřichův Hradec, fond OÚ Dačice, č. k. 1885, Spolky v Nové Říši. Žádost o registraci Lyžařského klubu byla zamítnuta 7. listopadu roku 1941.

²⁸⁶ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika obce NŘ II, s. 91.

normálnosti společenských poměrů, k čemuž využívala nejen propagandu, ale vytvářela především nové rubriky v tisku odvádějící pozornost obyvatelstva od problematických témat a událostí. Veřejnost tak byla naprosto detailně informována o úmrtí brněnského biskupa Josefa Kupky, který zemřel nečekaně v novoříšském klášteře 20. června 1941.²⁸⁷ Středem pozornosti tato zpráva zůstala i další dny, a to i přes nesrovnatelně důležitější události, kterými byl například vpád nacistů do Sovětského svazu.

6.2 Odbojová činnost v Nové Říši

Obec byla i nadále ponořena v nekonečné atmosféře strachu, kterou neustále udržovaly různé domovní prohlídky a další udávání. I přes to v tomto prostředí nepřestávala působit odbojová činnost. Protinacistický odboj v regionu lze pozorovat vlastně již na jaře 1939, kdy se formovala organizace Obrana národa. Byla ale sledována a de facto díky své vojenské struktuře velice lehce paralyzována. Pro novoříšský region měla zásadní význam sokolská odbojová organizace Jiskra. I ta ale byla po hromadném zatýkání v říjnu 1941 značně podkopána. Svoji aktivitu ve větším měřítku obnovila znovu až v roce 1944. V noci ze 4. na 5. května 1944 seskočila u Kramolína čtyřčlenná výsadková skupina Spelter. Dva její členové se usadili v oblasti Moravských Budějovic, Kněžic a Krasonic, kde se poté spojili již s domácí partyzánskou skupinou Lenka- Jih. Část této partyzánské organizace s názvem Pěst pak působila přímo v okruhu Nová Říše, Stará Říše, Želetava. Soustředili se na zpravodajskou činnost, ale i na přerušování telefonních linek či rušení komunikací. Svůj život položil za odbojovou činnost také novoříšský rodák MUDr. Miroslav Křivý. Aktivně se podílel na činnosti organizace Moravská pětká (resp. jako člen skupiny Trumpet- Florián), která se pokoušela o oživení organizace Obrana národa. Miroslav Křivý byl zatčen 17. prosince 1941 a zemřel 27. dubna 1942 v koncentračním táboře v Mauthausenu, stejně jako mnoho jiných moravských doktorů.

I přes mnohé zatýkání spojené s odbojovou činností, měl nejtvrďší teror teprve přijít. V noci z 27. na 28. března 1942 seskočila poblíž Ořechova parašutistická skupina

---

²⁸⁷ Archív premonstrátského klášteřa v Nové Říši, Protocolum domesticum Parochiae Ale-Říšensis, s. 67. Brněnský opat Josef Kupka byl povolán na věčnost náhle 20. června 1941 během biřmování v klášterním chrámu. Podobnou situaci si v Nové Říši nikdo nepamatoval a lidé to spojovali s utrpením, který celý svět zažívá.

Out Distance, jejímž úkolem byla příprava na bombardování vybraných míst a zařízení vysílací stanice.²⁸⁸ Výsadek bohužel nezůstal utajen, a proto se okamžitě rozběhlo pátrání, do kterého spadalo i území novoříšského kláštera. Parašutisty se nepodařilo odhalit až do dne atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha 27. května 1942, do kterého se zapojila i skupina Out Distance. Velikou zásluhu na jejich utajení měla sokolská odbojová organizace Jiskra, která působila v regionu Jihlavska a Dačicka. Dva dny po atentátu bylo ale vše jinak, jak mimo jiné popisuje obecní kronika: „Dne 29. 5. 1942 asi o šesté hodině odpolední přijelo k nám do Nové Říše německé vojsko na nákladních autech. Bylo jich k šesti stům. Nikdo nevěděl, co budou chtít. Auta s vojáky zajela na okraj městečka. Stáli s puškami v rukou ve vzdálenosti asi dvacet kroků od sebe v polích. Za chvíli přišlo asi pět vojáků do školní budovy. Ptali se mne, kdo ve škole bydlí. Tázali se, není-li v budově ukryta cizí osoba. Mínili tím partyzány a parašutisty. Potom prohledali celou školu. Jiná skupina vojáků vrazila do domku paní Tomšů naproti škole. Ptali se rovněž, není-li v budově skryt někdo cizí. Prohledali celý dům. Rozházeli postele, zotvírali skříně, šli na půdu a do kůlny, ale ničeho nenalezli. Podobně tomu bylo v několika jiných domech v Březinově ulici. Tím chtěli jen oklamati občanstvo a odvésti pozornost od hlavního cíle vojáků, jímž byl zdejší klášter a jeho premonstráti...“²⁸⁹

6.3 Přepadení kláštera nacisty roku 1942

Novoříšský premonstrátský klášter přepadlo víc než 50 členů policie pod vedením Schutzpolizei (Schupo).²⁹⁰ Nic netušící kněží se modlili před májovou pobožností v klášterní kapli sv. Anny, když členové komanda vnikli do kláštera. Následovalo násilné šacování a osobní prohlídky i prohlídka cel. Všichni museli odložit svá řádová roucha, převléci se do civilu a seskupit se na dvoře.²⁹¹ Všech jedenáct

---

²⁸⁸ Skupina Out Distance měla původně seskočit poblíž Písku, ale vzhledem k chybné orientaci letadla přistáli 100 km východně od Písku u obce Ořechov.

²⁸⁹ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika NŘ II, s. 97-98.

²⁹⁰ Tyto jednotky jsou v pramenech často mylně označovány jako jednotky SS. Zřejmě pro podobnost uniforem; srov. SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika NŘ II, s. 97.

²⁹¹ H. J. TYL, *Psancem*, Třebíč 1995, s. 8.

premonstrátů bylo brutálně zatčeno.²⁹² Civilní zaměstnanci byli propuštěni. O něco později byl zatčen i kaplan Siard Nevrkla, toho času sloužící v Brně- Židenicích.²⁹³ Během toho všeho byl detailně prohledáván klášter, kde se pátralo po domnělém spojení se zahraničním odbojem, špionážní akta atd. Zatímco prohlídka kláštera ještě pokračovala, byli duchovní naloženi na nákladní automobil a převezeni do Jihlavy k výslechu a poté do Brna do Kounicových kolejí. Kromě noviců, kteří byli propuštěni, bylo ostatních osm duchovních 16. ledna 1943 transportováno do Osvětimi.

Jako záminku pro přepadení kláštera gestapo použilo udání studenta Františka Kříže z Brna. Ten vstoupil do kláštera podvodným způsobem na základě padělaného maturitního vysvědčení. Klášter pro něj byl evidentně dalším místem, které chtěl zneužít ke svému obohacení. Když vyšel podvod najevo společně s hlášením, že Kříž již kriminálně působil i v jiném konventu, odešel z novoříšského kláštera, kde nechal výhrůžný dopis, v němž žádal 650 000 korun. V opačném případě hrozil udáním na gestapo. Po počátečním plnění trestu za padělání listin opravu klášter udal, i přestože udání bylo smyšlené, v dané situaci ho gestapo využilo.

I po propuštění třech noviců klášter neožil a společenský život v obci vlastně neexistoval. Dokonce i duchovní správa byla značně omezena a byla vykonávána světským farářem Antonínem Bublou.²⁹⁴ Klášterní budovy byly úplně zapovězeny, a proto byl farní úřad zřízen v Dobročinném ústavu, kde byl i byt faráře. Obyvatelé Nové Říše se soustředili na existencionální problémy a každý se snažil po razi, která v klášteře nastala, na sebe neupozorňovat. Starostou obce byl po celou dobu války Hynek Veselý, který na obecním úřadě zaměstnával dva úředníky-zásobovače. Významnější akcí bylo pouze vydláždění náměstí. Provoz v měšťanské škole byl

---

²⁹² Mezi zatčenými premonstráty byl opat kláštera Pavel Souček, převor Vavřinec Novotný, Norbert Hrachovský, Zikmund Záběhlický, Štěpán Rajda, Augustin Machalka, Josef Heřman Tyl, Gilbert Bednář a novicové Cyril Kružík, Metoděj Vitula a Benedikt Svoboda.

²⁹³ MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, kart. 34h, dodatek č. 80, Rukopisy a materiály H. J. Tyla. Z těchto rukopisů vyplývá, že jediný novoříšský premonstrát, který neměl za války potíže, byl kontroverzní kněz, vzdělaný filozof, právník a toho času Zábrdovický farář, Josef Bohumír Kasan. Jeho přátelství s brněnským starostou Oskarem Judexem, kolaborace s Němci a špatných vztahů se spolubratři využili po válce komunisté, se kterými Kasan jako profesor na Teologické fakultě v Litoměřicích či jako profesor na státem řízené Římsko-katolické Cyrilometodějské teologické fakultě v Praze aktivně spolupracoval.

²⁹⁴ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika NŘ II, s. 103. Světský farář Antonín Bubla vykonával duchovní správu v Nové Říši v letech 1942 – 1945.

omezen na 35% předválečného stavu.²⁹⁵ Klášter byl ihned po razii zabrán okupační správou a na podzim roku 1943 přeměněn na středisko německé nacistické mládeže, tzv. Hitlerjugend.²⁹⁶ Můžeme tedy říct, že duchovní nebo finanční podpora, na kterou byli obyvatelé obce v nouzi od kláštera zvyklí, najednou nepřicházela a lidé v tomto směru poprvé začali pociťovat negativní stránky absence klášterní instituce. Podle slov Metoděje Nováka někteří obyvatelé propadali hluboké skepsi.²⁹⁷

6.4 Osvětimská „misie“ a působení v koncentračních táborech

Řeholníci sice chyběli v obci, ovšem na druhou stranu se stali významnou alespoň duchovní a morální podporou ve vězeních a koncentračních táborech. Počátek jejich pobytu v Osvětimi byl ale zprvu ničující a jejich vliv na ostatní vězně pramalý. Skupina kněží byla okamžitě po příjezdu strhnuta do smrtící mašinerie. Hned druhý den v táboře je čekalo sprchování za sedmnáctistupňového mrazu, oholení celého těla, odšívění a první výhrůžky a fyzické napadání. Druhý den umírá staříčský Dr. Opream, Norbert Hrachovský na mrtvici a Zikmund Záběhlický, který kvůli své fyzické neschopnosti dostává injekci jedu do krve od lékaře SS. Další den dochází k opětovnému rozřídování vězňů. Staříčský převor Vavřinec Novotný je uznán pracovně neschopným. Jeho spolubratři Tyl a Nevrkla nechtějí starce nechat o samotě, a tak se domlouvají, že P. Siard Nevrkla se pokusí s odkazem na dávný úraz dostat do skupiny pracovně neschopných, což se podaří. Ovšem snaha je zbytečná, neboť oba jsou druhý den posláni do plynové komory. Novoříšští mají další dva mučedníky. Následující den umírá i novoříšský opat Pavel Souček, který je zabit, protože onemocní úplavicí.

Nejcennější výpověď o každodenním životě v lágru nám podává Josef Heřman Tyl. Jeho výpověď byla cenná i pro tehdejší vyšetřovatele válečných zločinů spáchaných nacisty v koncentračních táborech Osvětim a Buchenwald. Páter Tyl se totiž přes nosiče mrtvol, asistenta na ošetřovně, dostal až k nucené funkci prosektora

---

²⁹⁵ M. DUŠEK, *Novoříšské školství v zrcadle času*, in: V. KŘIČENSKÝ-M. DUŠEK, *Almanach školy v Nové Říši. Sborník uspořádaný u příležitosti 100. výročí otevření nové školní budovy*, Nová Říše 2008, s. 24.

²⁹⁶ Soukromý archiv autora, výpověď Metoděje Nováka ze dne 19. 9. 2007, s. 15. Civilní zaměstnanci kláštera byli nasazeni pracovním úřadem a zůstali sloužit v klášteře i nadále.

²⁹⁷ Soukromý archiv autora, výpověď Metoděje Nováka ze dne 19. 9. 2007, s. 15.

tábora, který prováděl stovky pitev.²⁹⁸ Válku přežil jako jeden z mála, který nakoukl do hrůzného zákulisí tábora. Němci se totiž pravidelně zbavovali svých svědků, obzvláště pak na konci války. Tyl však několikrát unikl jisté smrti a po válce byl schopen spojenecké vyšetřovací komisi předat důležité informace.²⁹⁹ Josef Heřman Tyl patřil společně s Augustinem Machalkou, Štěpánem Rajdou a Gilbertem Bednářem k jediným ze skupiny 12 novoříšských premonstrátů, kteří pouť koncentračními tábory přežili.³⁰⁰ Díky jeho svědectví se dozvídáme o činnosti, kterou čtveřice kněží během války vykonávala. Tyl byl jeden z mála, který přežil koncentrační tábor s povoláním „kněz“ ve svých osobních dokumentech. Ostatní duchovní šli totiž přímo do plynové komory nebo se celý pobyt schovávali za jiné povolání. Fakt, že Tyl přežil je otázkou souhry několika šťastných událostí. I na místě jako je Osvětim, kde jen veřejně se požehnat znamenalo smrt, dokázal si Tyl obstarat potřebné věci a tajně celebrovat mše, které udržovaly v naději mnoho lidí. Mše byly celebrovány tajně a ve větším počtu hlavně až v Buchenwaldu, který byl daleko mírnějším táborem než Osvětim. Kostel v táboře nebyl, neboť samotní „esesmani“ dobře věděli, co síly v sobě skýtá věřícímu člověku víra v Boha a účast při nejsvětější oběti. Ta byla sloužena značně improvizovaně, ale za to s naprostou upřímností a opravdovostí... „*Hostie nosil Holanďan Jan Rober ilegálně „z venku“ v bedničce označené Infektionsgefährlich= nebezpečí nákazy. Kamarád na patologii mi udělal ze skla kalíšek. Protože nevěděl, za jakým účelem jej chci, napsal naň Pepík- jméno mé. Bylo potřeba ještě najít místo a čas k tajnému sloužení mše sv. Můj šéf se prosekury mi dal klíče od pitevně, abych vždy časně ráno zatopil. Tato příležitost mi přišla vhod, neboť jsem tak získal přístup do místnosti, které jsem v noci mohl využít jak tajnému sloužení mše sváté. Věřící se scházeli rovněž tajně. Konsekroval jsem vždy několik set partikulí hostií, které jsem ihned ráno roznesl ostatním kněžím, kteří potom rozdávali tělo Boží všem, kdo si přáli. Svátostné přijímání jsem podával jako za dob prvního křesťanství na ruku a denně jsem zpovídal, nejčastěji večer při procházkách v ulici tábora.*“³⁰¹

---

²⁹⁸ Josef Heřman Tyl poté např. podal svědectví o úmrtí italské královské princezny Mafaldy, která zemřela v Buchenwaldu 24. 8. 1944 a jejíž pitvu Tyl osobně provedl.

²⁹⁹ J. H. TYL, *Psancem*, Třebíč 1995, s. 59.

³⁰⁰ TAMTÉŽ, s. 57. Machalka, Bednář a Rajda putovali z Osvětimi do Buchenwaldu a odtud do Dachau, kdežto J. H. Tyl se po Osvětimi dočkal konce války už pouze v Buchenwaldu.

³⁰¹ TAMTÉŽ, s. 46- 47.

6.5 Závěr války a poválečná obnova

Závěr války byl charakterizován značnými přesuny ustupujících okupačních vojsk a exodem německých uprchlíků. V polovině dubna roku 1945 se z klášterních budov odstěhovala Hitlerjugend a její místo obsadilo na dva týdny, do 4. května 1945, německé vojsko.³⁰² Vstupu spojeneckých vojsk do obce předcházela ještě menší incident, kdy letadla Rudé armády pokropila poloprázdnou obec střelbou s kulometů, a svrhla pár zápalných bomb, které lehce poškodily kostel sv. Pera a Pavla. Ani to ale netlumilo nadšení s příchozími osvoboditelskými jednotkami Rudé armády pod vedením generálplukovníka M. S. Šumilova 9. května 1945. Z kláštera byl zřízen provizorní sběrný tábor pro Němce a Čechy, kteří spolupracovali s okupační správou. V prostorách kláštera se následně ubytovala ruská armáda v počtu 250 mužů a 30 důstojníků.³⁰³ Pouze německé ženy byly v obavě před ruskými vojáky převedeny do Dobročinného ústavu, kde čekaly na transport.³⁰⁴ Podle údaje kronikáře Cyrila Marečka bylo za války vězněno 20 zdejších občanů, celkem se ale dostalo pro různé činy za mříže 39 osob.³⁰⁵ K německé příslušnosti se přihlásilo 40 občanů, ve čtyřech případech nebylo žádosti vyhověno. Nepočítaje novoříšské premonstráty, v přímém důsledku války zemřelo 23 osob.³⁰⁶

Ihned po osvobození v květnu 1945 začalo prověřování občanů s udělenou německou státní příslušností a došlo k zatýkání lidí spojených s kolaborací a udavačstvím. V témže měsíci vznikla i místní organizace KSČ. 22. srpna 1922 proběhla ustanovující schůze MNV v paritním zastoupení tří politických stran (Stanou lidovou, Národně socialistickou a komunistickou stranou). Po válce pokračovala i nadále určitá forma omezené demokracie a i v Nové Říši došlo k výraznému komunistickému zaměření obyvatel. Někteří záhy vystřízlivěli, ovšem většina bohužel procitla pozdě. Koncem léta došlo v Nové Říši k přesunu zejména chudších obyvatel do obcí po

---

³⁰² SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika NŘ II, s. 104. „Den před jeho odjetím mohlo dojít ke zbytečnému krveprolití, když se skupina novoříšských mládenců pokusila odzbrojit německý štáb v klášteře. Německý velící důstojník se ale zachoval rozumně. Starostovi pouze pohrozil, že kdyby místo nich byly v klášteře jednotky SS, dopadlo by to s Novou Říši špatně. Doporučil mu, ať počkají, že stejně brzo odjedou.“

³⁰³ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika NŘ II, s. 113.

³⁰⁴ SOKA Jindřichův Hradec, fond ONV Dačice, inv. č. 177, Válečné škody 1945 – 1948, č. kart. 278.

³⁰⁵ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika NŘ II, s. 97.

³⁰⁶ SOKA Jindřichův Hradec, fond ONV Dačice, inv. č. 177, Válečné škody 1945 – 1948, č. kart. 278.

odsunutých Němcích. Jejich počet dosáhl podle údajů tehdejšího kronikáře 52 osob.³⁰⁷ Jednalo se také většinou o různé služby nebo čeledíny, kteří se chtěli existenčně osamostatnit, čímž došlo k nedostatku pracovních sil v obci. Ten byl nahrazován využitím válečných zajatců ze zajateckých táborů zřízených Rudou armádou. V březnu 1946 obnovily svoji činnost spolky Orel a Sokol.³⁰⁸

Po konci války se přeživší a zbylí premonstráti vrátili do poničeného kláštera. K základním existencionálním problémům kláštera, péči o inkorporované farnosti přibyla 3. srpna 1945 ještě starost o duchovní správu ve Vratěnině a Rancířově.³⁰⁹ Dne 11. září 1945 se konala ještě za přítomnosti ruského vojska volba nového opata premonstrátského kláštera, jímž byl zvolen dosavadní provizor Augustin Machalka. V rámci svých možností okamžitě započal s obnovou vyrabovaného kláštera. Hlavní škody byly zjištěny hlavně v klášterním velkostatku a na mobiliáři kláštera, kde chyběly četné obrazy, nábytek, porcelán, roucha, archiválie a jiné věci v celkové hodnotě 3 531 703 Kčs.³¹⁰ Opětovnou obnovu kláštera de facto zastavila pozemková reforma. Již 11. března 1948 parcelační komise ministerstva zemědělství rozhodla, že z klášterních pozemků, obnášejících 1427,1 ha, bylo z parcelace vyňato 6,69 ha, na kterých stály budovy kláštera a 50 ha půdy.³¹¹ Dne 15. září byly v parcelačním řízení v Dačicích převedeny veškeré klášterní lesní pozemky na Státní a lesní správu v Jemnici. Od 24. září do 1. října 1948 se přidělovaly jednotlivé díly zemědělské půdy mezi místní hospodáře. Část, kterou si nechal stát, byla později převedena na státní statek v Nové Říši. Hospodářské dvory v Bohuslavicích, Vystčenovicích a Sedlaticích byly rozděleny podle II. pozemkové reformy. Klášterní lihovar převzal Státní statek v Rantířově. Obec získala budovu bývalého pivovaru a polovinu kováren, které byly rovněž součástí klášterního velkostatku. Tímto zásahem se klášter stal finančně, hospodářsky a personálním a nesamostatným a závislým na státu.³¹² Na klášter byl směřován čím dál větší tlak nejen ze strany státních aparátů, nýbrž i ze strany běžného obyvatelstva, které bylo značně poznamenáno proticírkevní propagandou.

³⁰⁷ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika NŘ II, s. 120.

³⁰⁸ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika NŘ II, s. 120.

³⁰⁹ Z. BÍNA, *Vratěnin 1251 – 2001*, Znojmo 2001, s. 40. Ve Vratěnině totiž sloužil německy hovořící farář, který podléhal nucenému odsunu. Správu tak novoříšští premonstráti dostali na žádost geraského opata Friedericha Silberbauera, neboť farnosti byly geaskému klášteru inkorporovány.

³¹⁰ SOKA Jindřichův Hradec, fond ONV Dačie, inv. č. 277, Válečné škody 1945 – 1948, kart. 278.

³¹¹ SOKA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika NŘ II, s. 177.

³¹² TAMTÉŽ.

Dne 26. 5. 1946 se konaly parlamentní volby. Na základě volebních výsledků poprvé v historii byla Československá strana lidová na druhém místě. Nadpoloviční většinu (247 hlasů) získala KSČ. Na návrh MNV byl vypracován velice ambiciózní, ale nereálný pětiletý plán. Ten zahrnoval stavbu nového vodovodu, nové školní budovy, opravu kanalizací nebo stavbu koupaliště. V roce 1947 vzniklo v obci první zemědělské strojní družstvo s.r.o. Většina hospodářů pak pod nátlakem vstoupila do státního statku (spadajícího pod Státní statek Telč), který vznikl ze zabaveného klášterního velkostatku roku 1950.³¹³ Dne 30. května 1948 se konaly volby do Národního shromáždění, u kterých byla stanovena pouze jedna kandidátní listina Národní fronty a komunistická vláda vyvíjela na voliče systematický nátlak, aby volili právě jednotnou kandidátku NF. Přes tvrdý nátlak komunistů u voleb v Nové Říši více než 18% voličů vyjádřilo svůj nesouhlas. Bylo by jich jistě více, ale strach již začal působit. V hodnocení výsledků voleb v dačickém okrese byl výsledek voleb v Nové Říši hodnocen značně negativně. Místní komunisté to ale zdůvodnili vlivem kláštera.³¹⁴ Místní akční výbor pomalu začal přebírat kontrolu na organizaci společenského života v Nové Říši, pořádal oslavy, kulturní akce a brigády. To vše bylo ovšem místo duchovní obnovy v duchu sovětského vzoru.

Po únorové vládní krizi roku 1948 se vůdčí silou ve státě stala komunistická strana. Ta okamžitě započala s výraznějším pronásledováním církve. Již v srpnu 1948 také došlo k prvnímu zatčení řeholníků a soudním procesům. Příprava k likvidaci klášterů nabrala na obrátkách v létě 1949 po neúspěšné snaze komunistů přesvědčit představitele mužské řádové komunity ke spolupráci. Po tomto nezdaru naplánovala 22. srpna roku 1949 církevní komise ÚV KSČ (tzv. Církevní šestka) a v návaznosti i útvar StB pro církevní záležitosti akce směřující k likvidaci řádových komunit v Čechách a na Moravě, plán pod označením „akce K“. Akce byla rozdělena na dvě fáze. V první měla být potvrzena a zdůvodněna protistátní činnost řeholníků a ve druhé fázi měla nastat samotná likvidace. To bylo již období, kdy byl klášter podrobně sledován. Tvrdý zásah měl ospravedlnit okázalý proces s představiteli řádů, kteří měli být obviněni z velezrady

---

³¹³ Soukromý archív autora, výpověď Metoděje Nováka ze dne 19. 9. 2007, s. 7.

³¹⁴ Soukromý archív autora, výpověď Metoděje Nováka ze dne 19. 9. 2007, s. 7. Komunisté si byli vědomi proticírkevních postojů vlády, a tak své volební neúspěchy v obci svedli právě na premonstrátský klášter. Ten přitom na rozdíl od jiných předchozích dob byl apolitický.

a špionáže. Proto byl na základě osobního výběru předsedy Státního úřadu pro věci církevní Alexeje Čepičky zatčen dne 3. února 1950 novoříšský opat Augustin Machalka a 8. února i provisor kláštera Ludolf Barták, aby již 31. března 1950 zasedli na soudní lavici spolu s dalšími obžalovanými: želivským opatem Vítem Tajovským, františkánským knězem Josefem Urbanem, jezuitským knězem Františkem Mikuláškem, knězem Adolfem Kajprem z téhož řádu, jezuitským provinciálem Františkem Šilhanem, dominikánem Silvestrem Braitem, redemptoristickým knězem Janem Mastilákem a Janem Blestíkem.³¹⁵ Státní obžaloba vinila opata Machalku z velezrady, vyzvědačství a podvrtné vatikánské propagandy. Podle archívních materiálů se dozvídáme, že již předem byl vyhodnocen finanční audit kláštera a bylo rozhodnuto o jeho dalším použití.³¹⁶

6.6 Umlčení kláštera komunisty- akce „K“

Celý proces začal zatčením želivského opata Víta Tajovského a novoříšského opata Augustina Machalky 3. února 1950 v souvislosti s číhošťským zázrakem.³¹⁷ Provizor Ludolf Barták byl zatčen 8. února. Podle výpovědi tehdejšího novoříšského novice Jana Chmelaře se celá událost až děsivě podobala roku 1942, kdy klášter přepadli němečtí vojáci.³¹⁸ „V pátek roku 1950, bylo to na Hromnice, vtrhli do kláštera příslušníci StB zrovna v momentě, kdy jsem čistil zpovědnice v kostele. Všechny nás nahnali do refektáře a pak si v klášteře dělali, co chtěli. Poté, co nás pustili, jsme zjistili, že s sebou vzali opata Machalku a provizora Bartáka. Také zabavili klášterní

---

³¹⁵ KOLEKTIV, *Církevní procesy padesátých let*, Kostelní Vydří 2002, s. 117. Čepička, samotný zeť Klementa Gottwalda osobně vybral každého ze zatčených, aby vytvořil exemplární monstrproces.

³¹⁶ SOKA Jindřichův Hradec, fond ONV Dačice, kart. 223, sig. 5. Vázané vklady byly ohodnoceny na 5 315 930 Kčs, volné vklady 593 712 Kčs a cenné papíry sumou 684 000 Kčs. Klášter se poté doporučuje jako rekreační středisko, obzvláště pak rozlehlá klášterní zahrada a krásné okolí se k tomuto účelu, dle spisů, velmi hodilo. Celou zprávu poté převzal, zhodnotil a postoupil k dalšímu řešení tajemník komise lidové správy v Jihlavě Miroslav Coufal.

³¹⁷ F. DRAŠNER, *Čihošťský zázrak. Zpráva o P. Josefu Toufarovi*, Praha 2002, s. 34 – 35. Dne 11. prosince 1949, o třetí neděli adventní, během kázání faráře Josefa Toufara, se v číhošťském kostele stal údajný zázrak. Při farářových slovech: "Zde ve svatostánku je náš Spasitel, kterého mnozí neznají," dotkl pravou rukou prsou a levou ukázal na svatostánek. V té chvíli se kříž nad svatostánkem u hlavního oltáře vychýlil z osy a naklonil několikrát vpravo i vlevo. Viděl to celý kostel, kromě faráře, který pokračoval v kázání. Celá událost se rychle rozšířila i za hranice republiky. Komunisté celou kauzu pojali jako spiknutí a poškozování lidově-demokratického režimu. Toufar byl zatčen a brutálně vyslýchán, čemuž nakonec podlehl.

³¹⁸ Noviciát pro všechny premonstrátské kláštery byl situován právě na v Nové Říši na Moravě pod vedením zkušeného novic mistra Auchustina Machalky.

automobil značky Pontiac, který nám po válce darovali bratři z Ameriky.“³¹⁹ Příslušníci klášter navštívili ještě několikrát. V jednom případě šli vyzvednout zbraně a peníze v hotovosti, které byly v klášteře údajně ukryty.³²⁰ Při další prohlídce našli vyšetřovatelé i skrýš ve věži se zlatými a stříbrnými bohoslužebnými předměty, opatskými kříži a jinými cennostmi. Část těchto předmětů vysoké hodnoty skutečně Machalka ukryl z obavy, že by mohly být ukradeny nebo zabaveny státem, stejně jako to udělal jeho předchůdce na začátku druhé světové války.³²¹ Dalších sedm řeholníků se dostalo do vězeňských cel mezi 14. a 18. březnem. P. Jan Chmelař opět vzpomíná: *„Ve čtvrtek v týdnu po Velikonocích jsme šli normálně spát, večerka byla ve 21 hodin. Lehl jsem si a najednou mě probudilo ostré světlo, probudil jsem se a nade mnou stál nějaký chlap s ručním reflektorem a se samopalem v ruce. Ten mi řekl velmi rázným a zvýšeným hlasem, abych rychle vstal, oblékl se a šel do jídelny. Následovala velmi podrobná osobní prohlídka. Pak nás naložili do připraveného autobusu. Kolik bylo hodin, si nepamatuji. Pan převor Štěpán Rajda, který zažil likvidaci kláštera nacisty a deportaci do Osvětimi, při odchodu z kláštera poklekl a políbil práh kláštera v slzách, z čehož si náš doprovod dělal srandu...“*³²²

Ve dnech 31. března až 5. dubna zasedli všichni na lavici obžalovaných při prvním monstrprocesu proti katolické církvi v Československu. Po divadelním soudním představení byl opat Machalka odsouzen k 25 letům těžkého žaláře a provizor kláštera Ludolf Barták, který ho měl podporovat, na 2 roky vězení. Ostatní novoříšští premonstráti byli převezeny do sběrných táborů v kláštorech Broumov, Želiv, Osek nebo Podolinec. I oni si ale za různé „přečiny“ či alespoň umístěním v „příslušných“ pracovních nebo internačních institucích státu v 50. letech vytrpěli své. Dne 14. dubna 1950 státní úřady zabavily klášterní budovy i se vším movitým majetkem. Při rušení ženských klášterů posloužil ten novoříšský ještě na půl roku jako sběrný tábor pro některé řeholnice. Poté ale v říjnu 1951 celý areál převzala armáda. V období diktatury nebyli opatem Machalkou přijímáni žádní noví členové a to z důvodu jeho internace. V roce 1958 byl Machalka společně s ostatními částečně rehabilitován a „pouze“

³¹⁹ Soukromý archív autora, výpověď Jana Chmelaře z 23. 2. 2007, s. 3.

³²⁰ Soukromý archív autora, výpověď Jana Chmelaře z 23. 2. 2007, s. 4. *„K mému překvapení našli pistoli přímo pod klekátkem ve zповědnici, kterou jsem čistil. Tu tam ukryl opat Machalka ještě z dob válečných. Valuty a automatické zbraně tam nastrčila StB sama. Už jen to, že zbraně našli údajně v kamnech nebo volně na skříni jest toho důkazem.“*

³²¹ Soukromý archív autora, výpověď Metoděje Nováka ze dne 19. 9. 2007, s. 19.

³²² Soukromý archív autora, výpověď Jana Chmelaře z 23. 2. 2007, s. 5.

internován v Radvánově u Mladé Vožice. O zachování a pokračování řádového života se snažila hlavně zábrdovická farnost a tak byli tajně přijímáni novicové, ale museli jako ostatní vykonávat svá dělnická zaměstnání a své životní poslání skrývat. Duchovní správu vykonával pod přísným dohledem orgánů světský farář Bohuslav Zouhar. Nastoupil 1. května 1950. Jelikož neměl do kláštera přístup, tak se nastěhoval do Dobročinného ústavu.³²³ Od roku 1972, po smrti faráře Antonína Krumpa,³²⁴ dokonce novoříšská farnost svého faráře neměla vůbec, což nepoznala za celá staletí. Veškeré katolické spolky byly rozpuštěny, pokud už tak nebylo učiněno doposud. Tímto momentem byl veškerý kulturní život v obci v rukou komunistických správních orgánů.

---

³²³ SOkA Jihlava, fond Obec Nová Říše, Kronika NŘ II, s. 182.

³²⁴ Soukromý archív autora, výpověď Mariána Kosíka ze dne 11. 10. 2008, s. 4.

7. Epilog- klášter po roce 1989 a jeho současný

Dění v Nové Říši po 17. listopadu 1989 nebylo nikterak bouřlivé. V kulturním domě se konala veřejná shromáždění, na kterých bylo adresně poukazováno na dřívější dění v obci. Překvapivě nebyl středem pozornosti MNV, ale především učitelský sbor na místní základní škole, který byl považován za tvrdé zastávce starého režimu. Rovněž v Nové Říši vznikla místní organizace Občanského fóra (OF). Celkově nastalo uvolněné poměrů a svázanosti, která stejně jako v celé zemi po celých čtyřicet let panovala mezi obyvateli. Bohužel někteří uvolnění poměrů pochopili po svém. Zřejmě i kvůli tomu byla v létě roku 1990 ohlášena první ze série krádeží církevních památek zdejší farnosti.³²⁵

Následující rok se nesl ve znamení restitucí, částečně napravující křivdy bývalého režimu. Asi nejvýznamnější restituční akcí se logicky stalo navrácení klášterního areálu premonstrátského kláštera. Stav budov, jakkoliv sešlých, byl ve srovnání s jinými objekty, kde pobývala armáda, celkově přijatelný. Svou roli v tom hraje i typ vojenského materiálu, který zde byl skladován, a který vyžadoval pravidelnou údržbu objektu. Oficiální předání se odehrálo 1. března 1991. Opat Machalka, který pobýval v Radvánově, se roku 1992 vzdal opatského úřadu z důvodu zdravotního stavu. Klášter pak zůstal pro malý počet řeholníků bez opata a představeným byl tedy do roku 1999 převor kláštera Bernard František Pálka. Za současného opata byl zvolen 1. října 1999 Marián Rudolf Kosík. V současnosti má kanonie 8 členů (7 kněží a jednoho bratra klerika). Že se Nová Říše v čele s klášterem opět vrací ke své bohaté kulturní tradici, dokazuje i vítězství v jedné kategorii soutěže „Vesnice roku“, kdy obec dostala modrou stuhu, za příkladný společenský život. Ten zahrnuje akce organizované premonstrátským klášterem a obecním úřadem, spojené převážně s dolnorakouskou obcí Geras, s jehož klášterem udržoval novoříšský konvent styky již od 17. stol. Dne 30. července 2004 byl v areálu kláštera otevřen Domov pokojného stáří, jenž svou činností důstojně navazuje na odkaz zanechaný předchozími generacemi řeholníků, kteří v obci zřídili a do konce 40. let 20. století provozovali Dobročinný ústav. Celkově došlo k obnovení postavení městečka vnímaného jako regionální kulturní a hudební centrum, které ovlivňovalo po staletí širokou veřejnost.

---

³²⁵ Konkrétně byly odcizeny obrazy sv. Ignáce a sv. Agáty z kostela sv. Kříže směrem na Telč.

8. Závěr

Na základě všech přístupných a prostudovaných pramenů relevantní literatury a výpovědí pamětníků jsem se pokusil vylíčit kulturní život kláštera a jeho vliv na okolní společnost v letech 1848 až 1948. Místní premonstrátský klášter po staletí řídil a ovlivňoval veškeré dění v Nové Říši. Konvent kontroloval duchovní život, hospodářství, správní záležitosti, sociálně-zdravotní činnost a v neposlední řadě místní kulturní život.

K pochopení celé problematiky bylo nutno prostudovat archivní prameny vesměs pamětní povahy a s pomocí indukční a přímé metody zjistit vztahy obyvatel k místnímu klášteru. Jako doplňkový zdroj informací sloužila obecnější relevantní literatura, která pomohla doplnit širší souvislosti dedukcí. Pro období první republiky a poloviny 20. století byla velice důležitá kromě archivních pramenů také setkání s pamětníky a jejich výpovědi.

Dle dostupných informací lze konstatovat, že v 2. polovině 19. století existovala mezi klášterem a obcí naprostá symbióza. Klášter kontroloval veškeré dění v obci od školních záležitostí až po záležitosti sociálně-zdravotní. I po zrušení roboty na klášterním velkostatku bylo zdejší obyvatelstvo ke klášteru velice loajální a bylo si vědomo silného hospodářského postavení kláštera, které zaučovalo na venkovské poměry pěkné sociální podmínky. Klášter zastával až do roku 1918 prohabsburské postoje, i přes to byl ale vedoucím prvkem v šíření národního uvědomění. Veřejnost ochotně participovala na všem, co klášter inicioval. V období 1848 až 1918 byl život kláštera a obce nerozlučně spojen.

Jiná situace ale nastala v meziválečném období 20. stol. Již po ukončení války se v obci začaly projevovat proticírkevní nálady a klášteru byl vyčítán prohabsburský postoj. Konvent v tomto období stále ovlivňoval duchovní, sociální a kulturní sféru. V práci ale již uvádím určité odluhy a příklady zesvětšování určitých institucí a úkonů. Školství již bylo úplně pod kontrolou státu. Stejně tak hospodaření obce nebylo již úplně spjato s klášterním velkostatkem. Ten i přes pozemkovou reformu však neutrpěl vážnější majetkové škody. Největší rozpor nastával na poli politickém a sociálním. Na venkově probíhal boj mezi lidovci a agrárníky a ani novoříšský klášter nebyl ušetřen, neboť jeho angažovanost v politické sféře byla nemalá. Spolková aktivita, která v tomto období dosahovala svého vrcholu, již také nebyla plně pod kontrolou kláštera.

Jmenovitě spolky Sokol a Orel stály i přes podobnou ideu v určité opozici vůči sobě. O letech 1918 až 1938 již lze konstatovat, že klášter pomalu ztrácí svoje dominantní postavení a vliv na dění v obci.

Po vypuknutí druhé světové války přichází klášter o vůdčí postavení v kulturním životě úplně. Kulturní a společenský život byl naprosto utlumen a vše se odehrávalo pod nacistickou kontrolou. Po roce 1945 a počáteční euforii se klášter dostává do úplné opozice a po několika letech je konvent zcela zrušen. Kdysi slavné centrum kulturní tradice se stává obyčejnou obcí, kde je veškeré společenské dění pod drobnohledem a kontrolou státu.

Lze tedy pozorovat, že kulturní život kláštera a jeho působení na širokou veřejnost doznalo v letech 1848 až 1948 značného vývoje a mnoha změn. Dominantní postavení kláštera v obci se za sto let dostalo až do opozice vůči obci a státu, což nakonec vedlo k jeho úplnému zrušení, které trvalo až do změny politického režimu roku 1989. Předpokládáme, že by bylo ku prospěchu všech, kdyby klášter znovu navázal na svou bohatou kulturní tradici, která dokáže duchovně i kulturně obohacovat i v dnešní době.

SOUPIS PŘEDSTAVENÝCH NOVOŘÍŠSKÉ KANONIE

Pro lepší orientaci je přiložen seznam všech známých představených novoříšské kanonie společně se soupisem farářů z Nové Říše. Seznam byl zpracován ze soupisu, který je v archívu premonstrátského kláštera.

Probošti:

1248	Heřman
1257	Gotfrýd
1278? - 1290?	Vizimír
1290? - 1299?	Otto
1300? - 1311?	Marsylius?
1312 - 1320	Bernard
1320? - 1330	Gerhard
1330 - 1345	Nicislav (Niklas?)
1345 - 1348	Heřman
1348 - 1353	Hoenzlin
1353 - 1355	Jindřich
1355 - 1363	Hostislav
1363 - 1378	Jan I.
1378 - 1385?	Martin
1385 - ?	Otík
1411- ?	Wyzuntus
? - 1428	Předbor
1428 - 1446	Ondřej I.
1446 - 1448	Jan II.
1448 - 1462	Michal I.
1462 - 1492	Prokop
1492 - 1503	Bartoloměj
1503 - 1514	Kryštof Peuger z Reitzenschlagu
1515 - 1521	Jakub ze Štenberka

1521 - 1542 Zikmund
1542 - 1555 Ondřej II.
1556 - 1559 Michal II.
1562 - 1570 Kašpar Schönauer
1570 - 1595 Urban
1595 - 1599 Šebastián Labis Chotěbořský
1599 - 1605 Jan Kostelecký
1605 - 1631 Adam Skotnický
1631 - 1649 Vavřinec Plocar z Klosteburku
1649 - 1661 Engelbert Benátko
1661 - 1687 Matěj Sebastenský
1687 - 1698 Karel Kratochvíle
1698 - 1708 Bernard Leupold z Löwenthalu
1708 - 1724 Petr Pavel Kredis
1725 - 1733 Augustin Nepomuk Viminko (dále opatství)

Opati:

1733 - 1755 Augustin Nepomuk Viminko
1756 - 1792 Josef Bernard Pelikán
1793 - 1819 Jan Nepomuk Pelikán
1819 - 1820 Jan Baptista Sobotka
1821 - 1852 Ferdinand Seka
1853 - 1860 Bedřich Franz
1860 - 1868 Arnošt Šírek
1869 - 1876 Václav Krátký
1876 - 1892 Antonín Hauber
1893 - 1908 Josef Karásek
1909 - 1912 Norbert Drápalík
1913 - 1928 Ferdinand Hotový
1929 - 1943 Pavel Souček

- 1945 - 1992 Augustin Machalka
1992 - 1999 představeným převor Bernard Palka
1999 - dosud Marian Rudolf Kosík

Funkci faráře plnil v časech ženského osazení kláštera v Nové Říši nejčastěji probošt. Změna nastala po změně na mužský konvent, kdy už byl jmenovat konkrétní farář popřípadě výpomocný kaplan.

Faráři v Nové Říši:

- 1650 - 1670 (1678) Václav Stradelius
1671 - 1683 Heřman Tuček
1683 - 1684 Bernard Krestin
1684 - 1700 Vilém Tomašovský
1700 - 1705 Norbet Hrůza
1705 - 1715 Jan Bizatto
1715 - 1730 ?
1730 - 1735 Jakub Šašecí
1735 - 1744 Joachim Pfeifer
1744 - 1749 Řehoř Svoboda
1749 - 1754 Michal Strohmayr
1754 - 1759 Karel Pruša
1759 - 1763 Gabriel Hamerník
1763 - 1776 Augustin Augusta
1776 - 1779 Tomáš Král
1780 - 1797 Vavřinec Novotný
1797 - 1801 Petr Čeplichal
1801 - 1812 Joachim Rust
1812 - 1816 Augustin Prašivka
1816 - 1821 Ferdinand Seka
1821 - 1864 Milo Pxiel
1864 - 1867 Antonín Hauber

1867 - 1868	Heřman Trbúšek
1869	Václav Krátký
1869 - 1875	Antonín Hauber
1875 - 1879	Heřman Trbúšek (podruhé)
1879 - 1891	Cyril Žídek
1891 - 1901	Jan Krchňák
1901 - 1909	Baptista Janoušek (podruhé)
1909 - 1913	Štěpán Rajda
1913 - 1916	Baptista Janoušek
1916 - 1942	Zikmund Záběhlický
1942 - 1945	Antonín Bubla
1945 - 1946	Heřman Tyl
1946 - 1947	Bronislav Svoboda
1947 - 1950	Štěpán Rajda
1950 - 1968	Bohuslav Zouhar
1968 - 1972	Bedřich Krump
1972 - 1980	František Limberg
1980 - 1982	Stanislav Kovář (excurrendo ze Staré Říše)
1982 - 1984	Jiří Cajzl (excurrendo ze Staré Říše)
1984 - 1990	Pavel Krejčí (excurrendo ze Staré Říše)
1990	Pavel Kratochvíla
1990 - 1996	Metoděj Vitula
1996 - 2004	Bernard Palka
2004 -	Marian Rudolf Kosík

Působení novoříšských premonstrátů se ovšem netýkalo pouze vlastního centra v Nové Říši, ale také inkorporovaných farností ve Staré Říši (od roku 1301), Krasonicích (od roku 1311), Dlouhé Brtnici (od roku 1872) a od roku 1908 rovněž v Rozseči. Mimo to měl klášter od roku 1935 svěřenou i duchovní správu v Židenicích.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY:

Archivní prameny:

MZA Brno, fond B1, Gubernium Brno.

MZA Brno, fond B126, KNV Jihlava.

MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, č. kart. 557, *Protocolum domesticum parochiae Neo Říšensis (1750- 1943)*.

MZA Brno, fond E58, Premonstráti Nová Říše, sign. 38b, dodatky Dolista č. 1-7.

MZA Brno, fond G11, sbírka rukopisů Náprstkova muzea, č. 703, fol. 25.

MZA Brno, fond G12, Cerroniho sbírka.

SOkA Jihlava, AO Nová Říše, inv. č. 12, *Pamětní kniha 1743–1857*.

SOkA Jihlava, AO Nová Říše, *Kronika obce Nová Říše I*.

SOkA Jihlava, AO Nová Říše, *Kronika obce Nová Říše II*.

SOkA Jihlava, AO Nová Říše, inv. č. 58, *Památný spis o křížové cestě v kapličkách LP 1873*.

SOkA Jihlava, AO Nová Říše, inv. č. 109, *elektrifikace obce 1911- 1939*.

SOkA Jihlava, AO Nová Říše, Spolky v Nové Říši, zápisy o schůzích 1927-1937.

SOkA Jihlava, Farní úřad (FÚ) Nová Říše,

SOkA Jihlava, FÚ Nová Říše, inv. č. 202, *Povolení tanečních zábav*.

SOkA Jihlava, FÚ Nová Říše, inv. č. 203-207, *Záležitosti školy a učitelů*.

SOkA Jihlava, FÚ Nová Říše, inv. č. 208, *Kaple, kříže, zvony*.

SOkA Jihlava, FÚ Nová Říše, inv. č. 211, *Rudolfinum*.

SOkA Jihlava, FÚ Nová Říše, inv. č. 214, *Honitba faráře*.

SOkA Jihlava, FÚ Nová Říše, inv. č. 216, *účetní kniha*.

SOkA Jihlava, FÚ Nová Říše, inv. č. 217-218, *Knihy kostelních účtů*.

SOkA Jihlava, FÚ Nová Říše, 219-220, *Pokladní deníky*.

SOkA Jihlava, Obecní a měšťanská škola v NŘ, inv. č. 1-38.

SOkA Jihlava, fond Obec Rozseč, Kronika obce I.

SOkA Jindřichův Hradec, OÚ Dačice.

SOkA Jindřichův Hradec, kart. 429-463, Dačice 1916-1918.

SOkA Jindřichův Hradec, fond ONV Dačice.

Archív premonstrátského kláštera v Nové Říši.

Archív premonstrátského kláštera Strahov, písemné pozůstalosti opatů.

Soukromý archív autora.

Literatura:

ARDURA, B. – DOLISTA, K., *Premonstráti v Čechách, na Moravě a na Slovensku*, Praha 1993.

BERINGER, J. – JANOUŠEK, J., *Město a panství Telč*, Telč 1891.

BÍNA, Z., *Vratěnin 1251 – 2001*, Znojmo 2001, s. 40.

BLÁHA, L. A., *Sestry premonstrátky*, Praha 1946.

BRADFORD, E., *Řádoví rytíři*, Praha 1996.

ČAPEK, K., *Hovory s T. G. Masarykem*, Praha 1947.

ČECH, L. a kol., *Chráněná území ČR VII. Jihlavsko*, Praha 2002.

ČECHUROVÁ, J., *Česká politická pravice*, Praha 1999.

ČERMÁK, D., *Premonstráti v Čechách a na Moravě, Stručné vypsání osudů jednotlivých bud' ještě stávajících, nebo již vyhlazených klášterů tohoto řádu*, Praha 1877.

DEML, J., *Mé svědectví o Otokaru Březinovi*, Praha 1931.

DOKOUPIL, V., *Dějiny moravských klášterních knihoven*, Brno 1972.

DOKOUPIL, V., *Soupis brněnských tisků, staré tisky do roku 1800*, Brno 1972.

DRÁPALÍK, N., *Klášter premonstrátský v Nové Říši*, Nová Říše 1911.

DRAŠNER, F., *Čihoštský zázrak. Zpráva o P. Josefu Toufarovi*, Praha 2002.

DUŠEK, M., *Nová Říše*, Nová Říše 2007.

FOLTÝN, D. a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2001.

FOLTÝN, D., a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005.

FRANĚK, O., *Dějiny České vysoké školy technické v Brně I*, Brno 1969.

FRIEDRICH, G., *Rukověť křesťanské chronologie*, Praha 1997.

GOMBRICH, E. H., *Příběh umění*, Praha 1997.

HANUŠ, J., *Malý slovník osobností Českého katolicismu 20. století s antologií textů*, Brno 2005.

HOFFMAN, F., *Z počátků průmyslu a dělnického hnutí na Jihlavsku*, Jihlava 1955.

HOLMAN, P., *Otokar Březina, Korespondence I-II*, Brno 2004.

HOSÁK, L. - ŠRÁMEK, R., *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1980.

HOUŠKA, F., *České františkánství*, Praha 1996.

- HRABÁK, J. – JEŘÁBEK, D. – TICHÁ, Z., *Průvodce po dějinách české literatury*, Praha 1978, s. 340.
- HRUDNÍKOVÁ, M. (ed.), *Řeholní život v českých zemích. Řeholní řády a kongregace, sekulární instituty a společnosti apoštolského života v České republice*, Kostelní Vydří 1997.
- CHOCHOLÁČ, B., *Selské peníze*, Brno 1999.
- JANÁK, J., *Třebíč, Dějiny města II*, Třebíč 1981.
- JAROŠ, Z. – KŘESADLO, K., *Jihlava. Kulturně historický průvodce městem*, Jihlava 1996.
- JAROŠ, Z., *Pamětní kameny na Jihlavsku*, Jihlava 2003.
- JECH, F., *U Březiny*, Praha 2001.
- JELÍNEK, K., *100 let požární ochrany v Nové Říši 1884-1984*, Nová Říše 1984.
- JEŽEK, K. a kol., *Vodní dílo Nová Říše*, Praha 1982.
- JIRKA, A., *Obrazárna premonstrátského kláštera v Nové Říši na Moravě*, Cheb 1997.
- KADLEC, J., *Klášter augustiniánských kanovníků v Třeboni*, Praha 2004.
- KADLEC, J., *Přehled českých církevních dějin II*, Praha 1991.
- KAŇÁK, M., *Z dějin reformního úsilí českého duchovenstva 1800- 1920*, Praha 1951.
- KAPLAN, K. (ed.), *Akce K- likvidace klášterů v roce 1950*, Praha 1993.
- KOLEKTIV, *Církevní procesy padesátých let*, Kostelní Vydří 2002.
- KOLEKTIV, *Dějiny českého výtvarného umění (1780-1890) III/2*, Praha 2001, s. 42.
- KOLEKTIV, *Dějiny Dačic*, Dačice 2000.
- KOLEKTIV, *Kamenné kříže Čech a Moravy*, Praha 2001.
- KOLEKTIV, *Premonstrátský klášter v Louce*, Znojmo 1997.
- KOLEKTIV, *Průvodce po státním archívu v Brně*, Brno 1954.
- KOLEKTIV, *Českoslovenští legionáři 1914-1920*, Jihlava 2001
- KRATOCHVÍL, A. F., *Zavátou stopu. Život a dílo P. Petra*, Kostelní Vydří 1992.
- KUNKA, J., *Nová Říše. Klášter premonstrátů 1211-1936*, Nová Říše 1936.
- MÁJEK, J., *Křesťanská universita Josefa Floriána*, Brno 2000.
- MALÍŘ, J., *Od spolků k politickým stranám*, Brno 1996.
- MAŤA, P., *Svět české aristokracie 1500-1700*, Praha 2004.
- MELMUKOVÁ, E., *Patent zvaný tolerantní*, Praha 1999.
- NOVÁKOVÁ, M., *Nová Říše*, Brno 1971.
- NOVÁKOVÁ, M., *Příspěvky k dějinám požární ochrany v okrese Jihlava*, Jihlava 1990.

- PELÁN, A. - FLORIÁN, J. – FLORIÁN, G., *Být dlužen za duši*, Brno 2007.
- PILNÁČEK, J., *Staromoravští rodové*, Vídeň 1930.
- PLICHTA, A., *Jaroměřicko, Dějiny Jaroměřic nad Rokytnou a okolí I.*, Třebíč 1994
- RADIMSKÝ, J. – WURMOVÁ, R., *Petice moravského lidu k sněmu z roku 1848*, Praha 1955.
- RICHTER, V., *K založení ženského premonstrátského kláštera v Nové Říši*, Jihlava 1964.
- RITSCHEL, N., *Geschichte des praemonstratenser Stiftes Neureisch III*, Nová Říše 1819.
- SAMEK, B., *Umělecké památky Moravy a Slezska II*, Praha 1999.
- SEDLÁČEK, A., *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty IV, V*, Praha 2003.
- SEHNA, J., *Barokní varhanářství na Moravě II*, Brno 2004.
- SEHNAL, J., *Barokní varhanářství na Moravě I-II*, Brno 2003- 2004.
- SCHEUFLER, P., *Čtení nad dobovými fotografiemi*, Praha 1986.
- SCHEUFLER, P., *Historické fotografické techniky*, Praha 1993.
- STANĚK, F., *700 let kláštera v Nové Říši a útěk preláta Drápalíka*, Brno 1911.
- STANKOVIČ, A., *Okradli chudého*, Olomouc 1998.
- SUCHARDA, J., *Stručné dějiny Hrotovic*, Hrotovice 2001.
- ŠEBÁNEK, J., *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských*, Brno 1932.
- ŠÍREK, A., *Praktická navedení k prvopočátečnímu psaní*, Nová Říše 1846.
- ŠUJAN, F., *Vlastivěda moravská, Dějepis Brna*, Brno 1902.
- TESAŘ, S., *Pavel a Antonín Vraničtí*, Nová Říše 1987.
- TIRAY, J., *Vlastivěda moravská, Dačický okres*, Brno 1925.
- TIRAY, J., *Vlastivěda moravská, Slavonický okres*, Brno 1926.
- TIRAY, J., *Vlastivěda moravská, Telecký okres*, Brno 1913.
- TYL, J. H., *Opatský chrám sv. Petra a Pavla v Nové Říši*, Brno 1941.
- TYL, J. H., *Psancem*, Třebíč 1995.
- VLČEK, P. - SOMMER, P. - FOLTÝN, D., *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998.
- VOŽENÍLEK, J., *Předběžné výsledky československé pozemkové reformy*, Praha 1930, s. 785.
- WOLNÝ, G., *Kirchliche Topographie von Mähren II.*, Brno 1860.
- ZIKA, J., *Otokar Březina*, Praha 1971.
- ZUBER, R., *Osudy moravské církve v 18. stol. I- II*, Olomouc 1987-2003.

ŽÍDEK, C., *Beschreibung des Prämonstratenser Neu Reichs*, Wien 1882.

ŽÍDEK, C., *Klášter praemonstrátský v Nové Říši 1211-1911*, Nová Říše 1911.

ŽÍDEK, C., *Literátský sbor v Nové Říši*, Brno 1891.

Články z periodik a sborníků:

BOUŠKA, S., *Otokar Březina*, Beletristický týdeník ZVON 39, 1939, s. 423-674.

DUŠEK M., *Novoříšské školství v zrcadle času*, in: V. KŘIČENSKÝ-M. DUŠEK, Almanach školy v Nové Říši. Sborník uspořádaný u příležitosti 100. výročí otevření nové školní budovy, Nová Říše 2008, s. 24.

HLADÍK, M., *Kanonie premonstrátů Nová Říše*, in: M. Mžýková (ed.), *Navracené poklady*, Praha 1994, s. 165- 167.

CHAROUZ, J., *Dvakrát ztracená listina novoříšského kláštera*, JAR 3, Jihlava 2002, s. 110-111.

JANÁK, J., *Spořitelny na Moravě a úvěrování průmyslu a živností v 19. století*, ČMM 113, 1994, s. 145-156

JIRKA, A., *Obrazárna premonstrátského kláštera v Nové Říši*, Umění, 39, 1991, s. 136.

KOUKAL, P., *Varhanářství na Jihozápadní Moravě*, VSV roč.6, 1988, s. 57-82.

KŘIČENSKÝ, V., *Seznamy žáků*, in: V. KŘIČENSKÝ - M. DUŠEK (edd.), Almanach školy v Nové Říši. Sborník uspořádaný u příležitosti 100. výročí otevření nové školní budovy, Nová Říše 2008, s. 177.

PEŘINKA, F., *Pannenský klášter v Nové Říši a pan Zacharyáš z Hradce a na Telči (1560-1562)*, HP (Od Horácka k Podyjí)7, 1930, s. 49-54.

ŘÍHA, T., *Dějiny premonstrátských klášterů v českých zemích*, in: T. Z. ŘEHÁK (ed.), *Svatý Norbert a jeho dílo*, Řím 1971.

STRAKA, C., *Studentstvo a duchovenstvo za bouřlivého roku 1848*, Týn 3, 1919, s. 23.

SULA, P., *Na besedě u výtvarníka*, Západomoravská kulturní revue, 1936, č. 6, s. 37-39.

SVOBODOVÁ, V. - PALEČKOVÁ, V., *Hudební sbírka kláštera premonstrátů v Nové Říši*, ČMMZ 36, 1951, č. 2, s. 258-259.

ŠVEHLA, A., *Bratři Vraničtí*, HP, č. 14, 1938, s. 25-29.

VALÁŠEK, H., *F. A. Mag z Maggu a jeho nejstarší přístrojová meteorologická měření na Moravě*, ČMM 120, 2001.

Ostatní periodika:

ČAS, 1912

LIDOVÉ NOVINY, 1928

JIHLAVSKÉ LISTY, 1912-1914, 1925-1927, 1948

NOVOŘÍŠSKÝ FARNÍ VĚSTNÍK, 1928-1936

STRAŽ, 1936

SEZNAM ZKRATEK:

AV – Akademie věd

c. d. – citované dílo

c. k. – císařský královský

č. – číslo

č. p. - číslo popisné

ČMM – Časopis matice moravské

ČMMZ – Časopis moravského muzea zemského

ČS – československý

ČSL – Česká strana lidová

dol. – dolní

Dr. – doktor

FÚ – Farní úřad

gen. – generál

inv. č. – inventární číslo

JAR - Jihlavská archivní ročenka

K. – koruna

kart. – karton

katol. – katolický

KSČ – Komunistická strana československá

Msgre. – Monsignore

MV – ministerstvo vnitra

MZA – Moravský zemský archiv

něm. – německý

NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei

O.Praem.- člen řádu premonstrátů

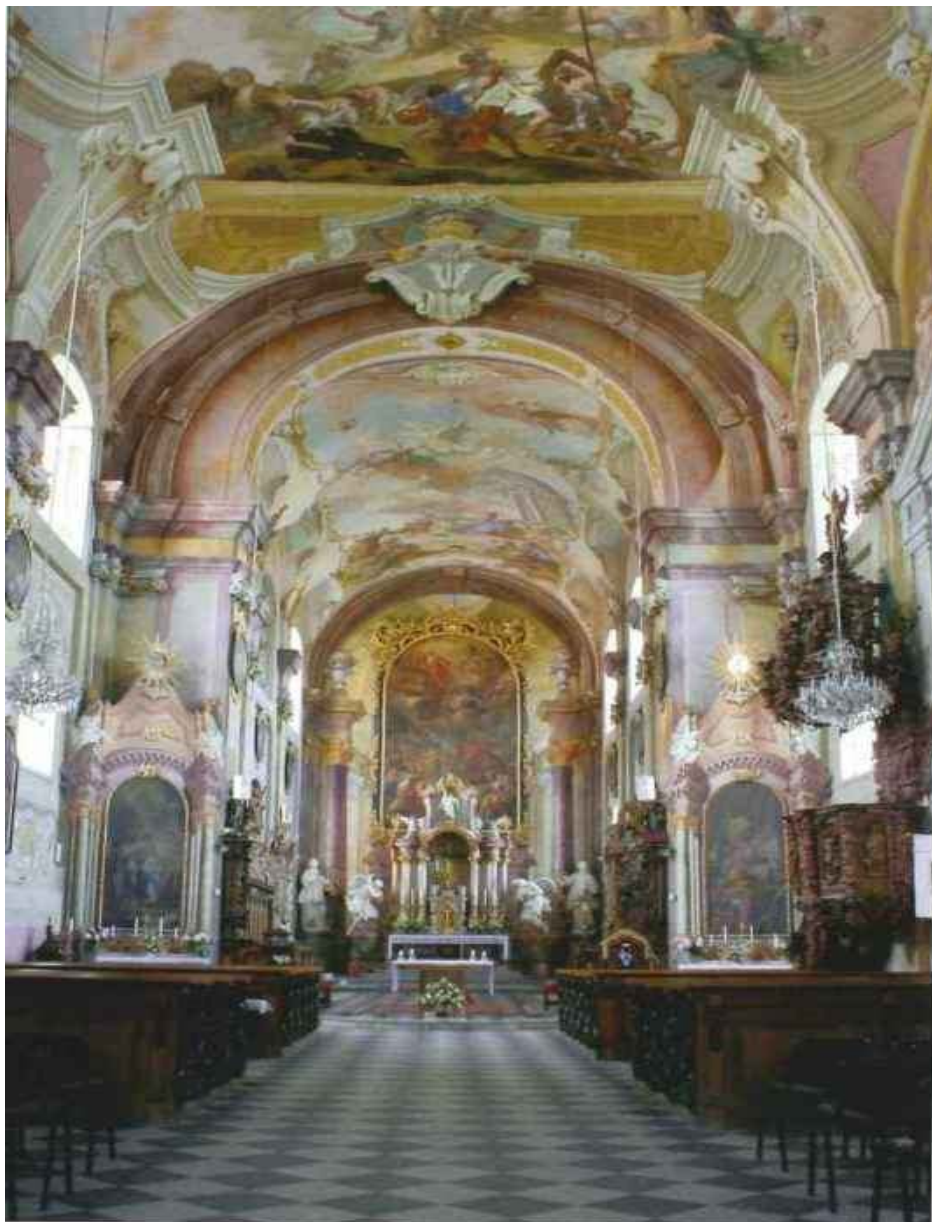
O.S.B.- člen řádu benediktinů

ONV – okresní národní výbor

OÚ – Okresní úřad

P. - Pater
plk. – plukovník
PNP – Památník národního písemnictví
prof. – profesor
rak -uh. – rakousko- uherský
roč. – ročník
sb. – sbírka
sign. – signum
SOA – Státní oblastní archiv
SOkA – Státní okresní archiv
srov. – srovnání
SS – Schutzstaffel
sv. – svatý
UK – Univerzita Karlova
VM – Vlastivěda moravská
VSV- Vlastivědný sborník Vysočiny

PŘÍLOHY:

Příloha č. 1, Celkový pohled na interiér kostela sv. Petra a Pavla – současný stav

Příloha č. 2, Stav interiéru kostela před rokem 1937, před jeho generální opravou a položením nové dlažby.

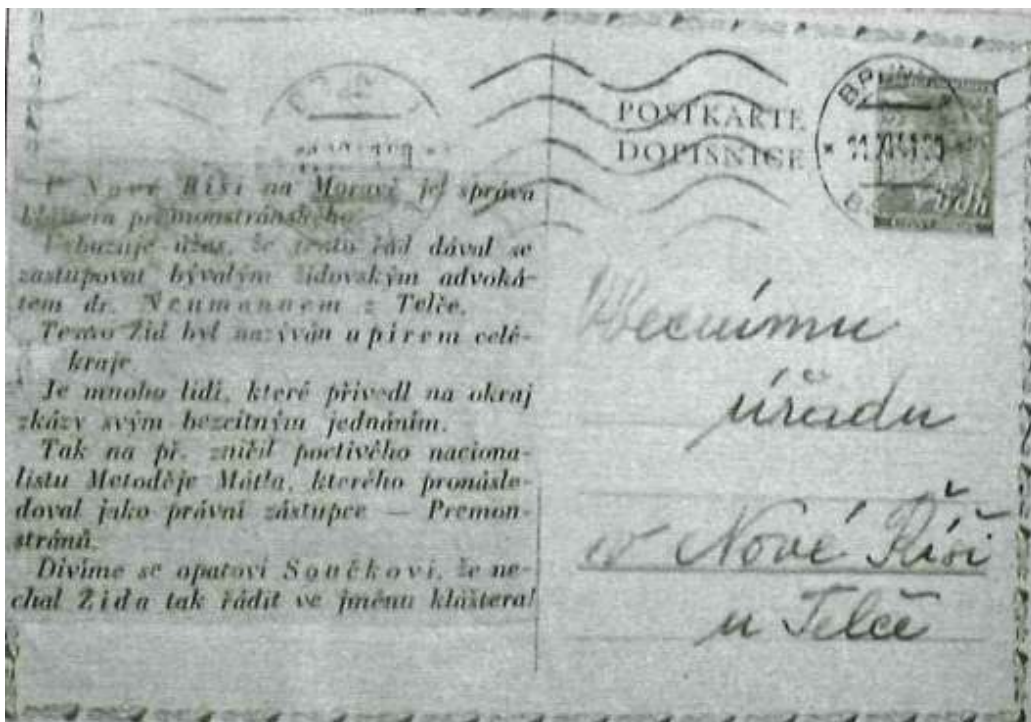
Příloha č. 3, Dolní část náměstí na počátku 20. Století s hostincem U Českého lva a průčelím kostela sv. Petra a Pavla

Příloha č. 4, Horní část náměstí s bývalým Ústavem korunního prince Rudolfa. Snímek byl pořízen kolem roku 1925

Příloha č. 5, Hostinec U Českého lva v roce 1880

Příloha č. 6, Jeden z dopisů zaslanych F. Křížem obecnímu úřadu

Příloha č. 7, Kazatelna v kostele sv. Petra a Pavla – současný stav

Příloha č. 8, Nejstarší snímek Nové Říše z 2. pol. 19. století pořízený daguerrotypickou technikou. Podle čelních postavení některých štítů je patrné, že jde o záběr před požárem roku 1861.

Příloha č. 9, Kaple Panny Marie směrem na Krasnice s výzdobou od F. Bílka.

Příloha č. 10, Nová školní budova Měšťanské školy otevřená roku 1908.

Příloha č. 11, Pamětní obraz s vyobrazením probosťa Petra Pavla Kredise, považovaný zároveň za nejstarší vedutu Nové Říše.

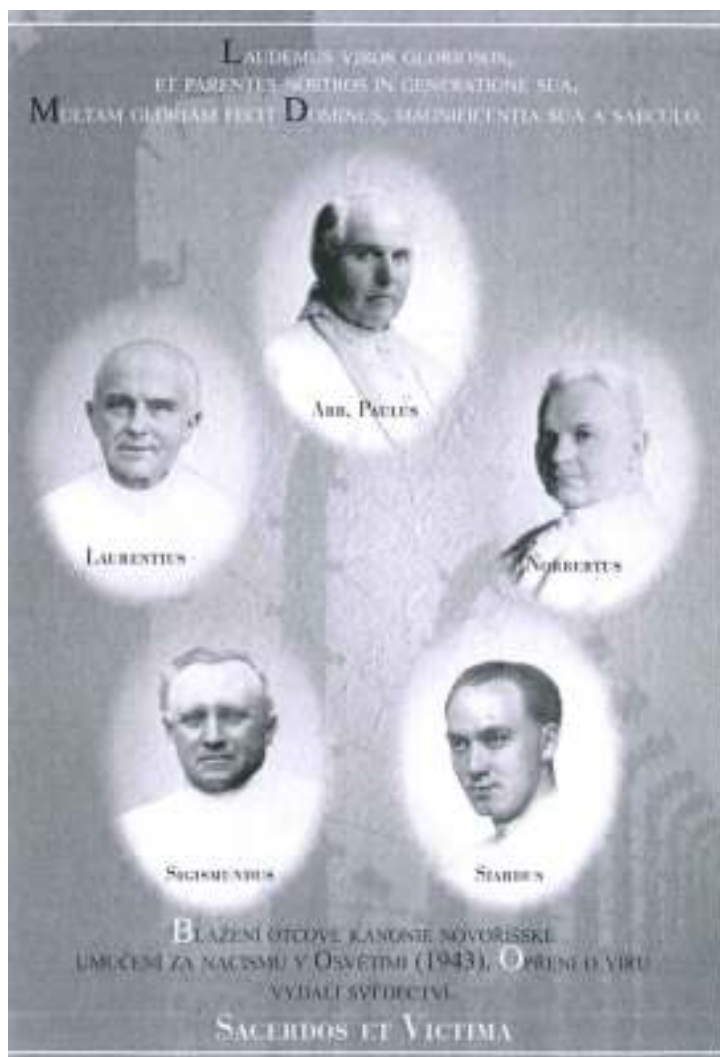
Příloha č. 12, Památník umučených řeholníků za II. světové války

Příloha č. 13, Opat Norbert Drápalík

Příloha č. 14, Otokar Březina

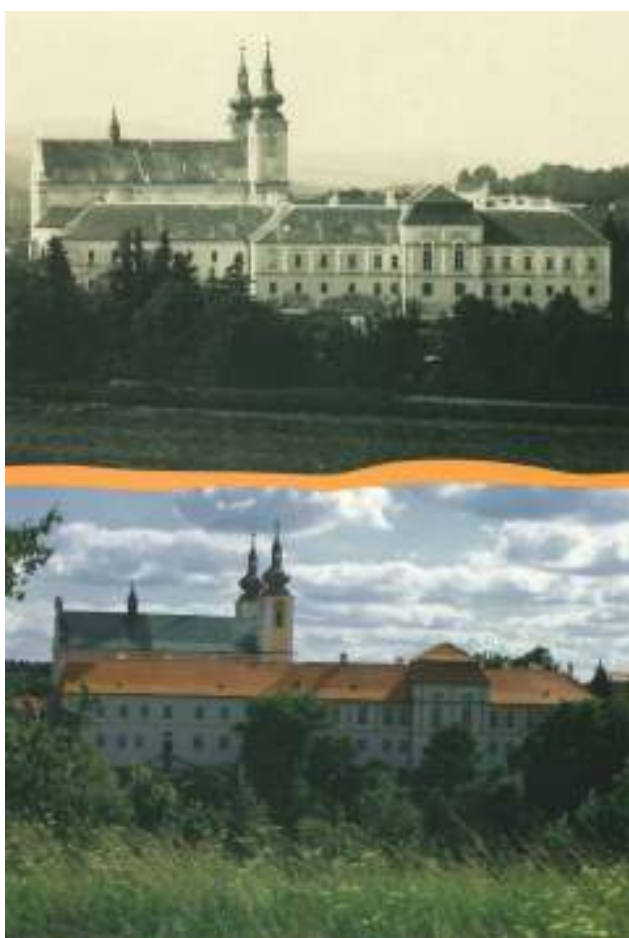
Příloha č. 15, Portréty novoříšských kanovníků umučených v Osvětimi

Příloha č. 16, Pohled na náměstí v Nové Říši ve 20. letech 20. století

Příloha č. 17, sochař František Bílek

Příloha č. 18, Pohled na premonstrátský klášter z roku 1907 a ze současnosti

Příloha č. 19, Pravděpodobná podoba starého kostela a proboštství

Věrná podoba nově postaveného kostela sv. Petra a Pavla

Příloha č. 20, Slavnostní odhalení pomníku padlým novoříšským občanům v 1. světové válce

Příloha č. 21, Poválečné svěcení zvonů

Příloha č. 22, Ústav korunního prince Rudolfa na přelomu 19. a 20. století

Příloha č. 23, Ústřední freska v lodi kostela sv. Petra a Pavla s výjevem Obrácení svatého Petra

Příloha č. 24, Zaměstnanci pily klášterního velkostatku.

Příloha č. 25, Varhany v chrámu sv. Petra a Pavla

Příloha č. 26, Knihovna kláštera

Příloha č. 27, Masopustní veselí v Nové Říši.

